

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2294

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Экономические науки»

№ 8 (40) / 2020

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Економічні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Economic sciences»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Экономические науки»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22443-12343Р*

№ 08(40)

Київ 2020

ББК 65
УДК 33
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 1643 від 28.12.2019

Спеціальності:

051 Економіка

071 Облік і оподаткування

072 Фінанси, банківська справа та страхування

073 Менеджмент

075 Маркетинг

076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

241 Готельно-ресторанна справа

281 Публічне управління та адміністрування

292 Міжнародні економічні відносини

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу і права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем економічної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2020

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Економічні науки», 2020

ISSN 2520-2294 = Internauka. Serii: Ekonomicheskie nauki (Kiev)/Mezhdunarodnyj nauchnyj žurnal "Internauka".
Serii: Ekonomicheskie nauki

Редакція:

Головний редактор: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор, в.о. ректора Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Заступник головного редактора: **Коваленко Дмитро Іванович** — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

Бардаш Сергій Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Безверхий Костянтин Вікторович — кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

Белялов Талят Енверович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та туризму Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Гринько Алла Павлівна — доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту Харківського державного університету харчування та торгівлі (Харків, Україна)

Дмитренко Ірина Миколаївна — доктор економічних наук, доцент, професор Національного центру обліку та аудиту Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

Зось-Кіор Микола Валерійович — доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту і логістики Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (Полтава, Україна)

Ільїн Валерій Юрійович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, контролю та оподаткування агробізнесу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)

Клочан В'ячеслав Васильович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету (Миколаїв, Україна)

Красноручський Олексій Олександрович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Курило Людмила Ізидорівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та управління бізнесом Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)

Левицька Світлана Олексіївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Назаренко Інна Миколаївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічного контролю та аудиту Сумського національного університету (Суми, Україна)

Олійник-Данн Олена Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Охріменко Ігор Віталійович — доктор економічних наук, професор, проректор з навчальної та наукової роботи Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Паска Ігор Миколайович — доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна)

Скриньковський Руслан Миколайович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права» (Львів, Україна)

Сопко Валерія Василівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та оподаткування Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Танклевська Наталія Станіславівна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів Херсонського державного аграрного університету (Херсон, Україна)

Тарасенко Ірина Олексіївна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Токар Володимир Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)

Фоміна Олена Володимирівна — доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Ходжаян Аліна Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Horska Elena — Dr.h.c.Prof. Dr. Ing Professor Marketing and Management, Dean of the Faculty of Economics and Management of the Slovak University of Agriculture in Nitra (Slovak Republic)

№ 8 (40)

2020
серпень

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «ECONOMIC SCIENCES»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
СЕРИЯ: «ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

- Адаменко Марина Володимирівна**
ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕРСОНАЛУ
ПІДПРИЄМСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ..... 9
- Смельянов Олександр Юрійович**
СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМСТВ..... 16
- Копецька Юліана Олександрівна**
ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО АУДИТУ НА
ПІДПРИЄМСТВАХ ЦЕЛЮЛОЗНО-ПАПЕРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ..... 25

МАРКЕТИНГ

- Значек Рафаела Рафаелівна, Статєва Марина Станіславівна,
Мардар Марина Ромиківна, Черевата Тетяна Михайлівна**
АНАЛІЗ МАРКЕТИНГОВОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
НОВИХ ПРОДУКТІВ ПІДВИЩЕНОЇ ХАРЧОВОЇ ЦІННОСТІ 32

МЕНЕДЖМЕНТ

- Кубицький Сергій Олегович, Чайка Оксана Ігорівна**
БАЗОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ КОУЧИНГУ ЯК КЛЮЧОВІ М'ЯКІ НАВИЧКИ ДЛЯ УСПІШНОГО
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ..... 43

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

- Попівняк Юлія Михайлівна**
ПЕРЕТВОРЕННЯ МЕТОДУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ЕПОХУ РОЗВИТКУ
ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ 49

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- Яровенко Ганна Миколаївна**
БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В РОЗРІЗІ
РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ 59

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Тумчyšын Yuliya
ECOLOGICAL COMPONENT OF THE UKRAINIAN REGIONS' ECONOMIC SECURITY 70

Галянт Сергій Романович
МОНІТОРИНГ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ДІЯЛЬНОСТІ ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ
МЕРЕЖ РЕГІОНУ..... 76

Мицишин Ольга Львівна
ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО КЛАСТЕРУ
ЯК ЕФЕКТИВНОЇ ФОРМИ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ КРАЇН-СУСІДІВ 84

Сайфуліна Альфіра Фератовна
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА 92

СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

**Ступницький Віктор Володимирович, Срібна Євгенія Вікторівна,
Ступницька Ніна Іванівна**
КОРОНАВІРУС ЯК МІЖНАРОДНИЙ ПРОЕКТ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ КАПІТАЛІЗМУ
НА ІНФОРМАЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ПЛАТФОРМУ 97

Терентьєва Олександра Павлівна
ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНА ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ ТА КРАЇН БЕНІЛЮКСУ:
ЗАСТОСУВАННЯ НАЯВНОГО ДОСВІДУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН 105

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Біловус Тетяна Вікторівна
ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ РИНКУ ЦІННИХ
ПАПЕРІВ 117

Кулікова Єлизавета Олександрівна
СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ 123

CONTENTS

ECONOMICS AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Adamenko Maryna

INNOVATIVE ACTIVITY AND INNOVATIVE POTENTIAL OF ENTERPRISE PERSONNEL:
THE CONCEPTUAL APPROACH TO MANAGEMENT..... 9

Yemelyanov Olexandr

ESSENCE AND FACTORS OF THE FORMATION OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT
POTENTIAL OF ENTERPRISES..... 16

Kopetska Yuliana

THEORETICAL AND ORGANIZATIONAL FUNDAMENTALS OF INTERNAL ENERGY AUDIT
AT PULP AND PAPER INDUSTRY ENTERPRISES..... 25

MARKETING

Znachek Rafaela, Stateva Maryna, Mardar Maryna, Cherevata Tetiana

MARKETING ENVIRONMENT ANALYSIS AND COMPETITIVENESS ASSESSMENT OF NEW
PRODUCTS OF HIGH NUTRITIONAL VALUE..... 32

MANAGEMENT

Kubitskyi Serhii , Chaika Oksana

COACHING CORE COMPETENCIES AS THE KEY SOFT SKILL FOR SUCCESSFUL HUMAN
RESOURCES MANAGEMENT 43

ACCOUNTING AND TAXATION

Popivniak Yuliia

ACCOUNTING METHOD TRANSFORMATION IN THE AGE OF DIGITAL TECHNOLOGIES
DEVELOPMENT..... 49

PROBLEMS OF NATIONAL ECONOMY

Yarovenko Hanna

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF INFORMATION SECURITY RESEARCH IN THE CONTEXT
OF THE NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT 59

REGIONAL ECONOMICS

Tymchyshyn Yuliya

ECOLOGICAL COMPONENT OF THE UKRAINIAN REGIONS' ECONOMIC SECURITY 70

Galiant Sergiy MONITORING OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF THE ACTIVITY OF THE GAS DISTRIBUTION NETWORKS OF THE REGION	76
Myshchyshyn Olha PRINCIPLES AND FEATURES OF THE FORMATION OF A CROSS-BORDER CLUSTER AS AN EFFECTIVE FORM OF ECONOMIC COOPERATION OF NEIGHBOURING COUNTRIES	84
Sayfulina Alfira THEORETICAL APPROACHES TO EVALUATING THE EFFICIENCY OF OPERATING THE PRODUCTION INFRASTRUCTURE OF THE REGION.....	92

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Stupnytskyi Victor, Sribna Yevheniia, Stupnytska Nina CORONAVIRUS AS AN INTERNATIONAL PROJECT FOR THE TRANSFORMATION OF THE CAPITALISM SYSTEM INTO THE INFORMATION-INTELLECTUAL PLATFORM	97
Terentyeva Oleksandra POLITICAL-ECONOMIC INTERACTIONS OF UKRAINE AND THE BENELUX UNION: PRESENT EXPERTISE AND PROSPECTS OF FUTURE RELATIONS	105

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Bilovus Tetyana EFFICIENCY OF FUNCTIONING OF THE INVESTMENT MECHANISM SECURITIES MARKET	117
Kulikova Elizaveta ESSENCE AND CONTENT OF THE PENSION INSURANCE SYSTEM	123

Адаменко Марина Володимирівна
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри
фінансів суб'єктів господарювання та інноваційного розвитку
Криворізький національний університет

Адаменко Марина Владимировна
кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры
финансов субъектов хозяйствования и инновационного развития
Криворожский национальный университет

Adamenko Maryna
PhD in Economics, Associate Professor
Kryvyi Rih National University

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6248

**ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА:
КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ**

**ИННОВАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ И ИННОВАЦИОННЫЙ
ПОТЕНЦИАЛ ПЕРСОНАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ:
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ**

**INNOVATIVE ACTIVITY AND INNOVATIVE POTENTIAL
OF ENTERPRISE PERSONNEL: THE CONCEPTUAL
APPROACH TO MANAGEMENT**

Анотація. У статті на основі огляду наукових праць та проведеного автором опитування 155 працівників промислових підприємств Криворіжжя виявлено, що між інноваційною активністю працівників та їх інноваційним потенціалом є стійкий взаємозв'язок. Враховуючи цей факт обґрунтовано концептуальну ідею дослідження цього взаємозв'язку. При її викладенні враховується розуміння інноваційного потенціалу персоналу як його здатності використовувати сукупність власних інноваційних здібностей та можливостей в інноваційній діяльності підприємства. Також запропоновано пов'язувати інноваційний потенціал персоналу підприємства з його бажання здійснювати інноваційну діяльність, кінцевими результатами, ефективністю та фінансуванням подальшого розвитку. Для управління інноваційним потенціалом персоналу підприємства з метою підвищення інноваційної активності запропоновано концептуальний підхід до управління інноваційними здібностями та можливостями працівників на основі тривимірної моделі. Модель представляє собою піраміду, в основі якої інноваційні здібності, інноваційні можливості та бажання працівників здійснювати інноваційну діяльність, а вершина – інноваційна активність. Відносно параметрів, які є в основі піраміди, запропоновано формувати управлінський концепт – ідею управління, яке спрямовано на забезпечення якісно нового рівня інноваційної активності працівників шляхом розвитку їхніх інноваційних здібностей та розширення інноваційних можливостей. Визначено, що управління інноваційними здібностями та можливостями працівників потрібно розглядати в аспектах оцінювання та моніторингу їх рівня, виявлення потреби у розвитку інноваційних здібностей працівників та розробки програм їхнього спеціалізованого навчання, розробки програм пошуку додаткових інноваційних можливостей працівників, мотивації та фінансування.

Ключові слова: інноваційна активність, інноваційний потенціал персоналу, інноваційні здібності, інноваційні можливості, концептуальний підхід.

Аннотация. В статье на основе обзора научных трудов и проведенного автором опроса 155 работников промышленных предприятий Криворожья определено, что между инновационной активностью работников и их инновационным потенциалом является устойчивая взаимосвязь. Учитывая этот факт обоснованно концептуальную идею исследования этой взаимосвязи. При ее изложении учитывается понимание инновационного потенциала персонала как совокупности собственных инновационных способностей и возможностей в инновационной деятельности предприятия. Также предложено связывать инновационный потенциал персонала предприятия с желанием работников производить инновационную деятельность, конечными результатами, эффективностью и финансированием дальнейшего развития. Для управления инновационным потенциалом персонала предприятия с целью повышения инновационной активности предложен концептуальный подход к управлению инновационными способностями и возможностями работников на основе трехмерной модели. Модель представляет собой пирамиду, в основании которой инновационные способности, инновационные возможности и желание работников проводить инновационную деятельность, а вершина – инновационная активность. Относительно параметров основания пирамиды предложено формировать управленческий концепт – идею управления, которое направлено на обеспечение качественно нового уровня инновационной активности работников путем развития их инновационных способностей и расширения инновационных возможностей. Определено, что управление инновационными способностями и возможностями работников нужно рассматривать в аспектах оценки и мониторинга их уровня, выявления потребности в развитии инновационных способностей работников и разработки программ их специализированного обучения, разработки программ поиска дополнительных инновационных возможностей работников, мотивации и финансирования.

Ключевые слова: инновационная активность, инновационный потенциал персонала, инновационные способности, инновационные возможности, концептуальный подход.

Summary. The review of scientific works and the survey of 155 employees conducted by the author at industrial enterprises of Kryvyi Rih enable determining a stable interrelationship between personnel's innovative activity and innovative potential. Given this fact, the conceptual idea of the study of this relationship is justified. In its presentation, the understanding of innovative potential of personnel as a set of their own innovative abilities and opportunities in innovative activity of an enterprise is taken into account. It is also proposed to relate innovative potential of the enterprise personnel with the desire of employees to carry out innovative activities, final results, efficiency and financing of further development. To manage innovative potential of enterprise personnel in order to increase innovative activity, the conceptual approach to management of employees' innovative abilities and opportunities based on a three-dimensional model is proposed. The model is a pyramid with employees' innovative abilities, innovative opportunities and desire to carry out innovative activities as its base and innovative activity as its top. Regarding the parameters of the base of the pyramid, it is proposed to form a management concept – the idea of management which is aimed at ensuring a qualitatively new level of employees' innovative activity by developing their innovative abilities and expanding innovative opportunities. The article determines that management of employees' innovative abilities and opportunities should be considered in the aspects of assessing and monitoring their level, identifying the need for development of innovative abilities of employees and developing programs for their specialized training, developing programs for finding additional innovative opportunities for employees, motivation and financing.

Key words: innovative activity, innovative potential of personnel, innovative abilities, innovative opportunities, conceptual approach.

Постановка проблеми. Останнім часом сучасні підприємства у своєму розвитку тяжіють до інноваційної економіки, що заснована на постійному вдосконаленні господарської діяльності за рахунок інновацій, які є генератором економічного зростання та забезпечують конкурентні переваги на ринку. Це підтверджується місцем України у рейтингу за Глобальним інноваційним індексом, за яким країна піднялася з 56 сходинки у 2016 році на 47 у 2019 році [1].

Переважно рушійною силою у розвитку інноваційної економіки є новатори — працівники, які активно генерують ідеї, продукують інновації та впроваджують їх у будь-яку сферу діяльності під-

приємств. Нажаль, за даними Державної служби статистики кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, поступово зменшувалася з 97912 осіб у 2016 році до 79262 осіб у 2019 році [1]. Однак, для забезпечення безупинного економічного розвитку на засадах інноваційності необхідно забезпечувати інноваційну активність підприємств, що неможливо без інноваційної активності їх працівників. Прикладання інноваційних здібностей та використання інноваційних можливостей, які у сукупності формують інноваційний потенціал персоналу підприємства, є визначальним аспектом забезпечення зростання його інновацій-

ної активності. Враховуючи сказане актуальності набуває дослідження взаємозв'язку інноваційного потенціалу та інноваційної активності персоналу підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Огляд наукового доробку щодо досліджень інноваційної активності та інноваційного потенціалу дозволяє виявити, що існують різні погляди, які відображають різні дослідницькі ракурси. Питання інноваційної активності підприємства розглядали Ворона А. [2], Гринько Т. [3], Федулова І. [4] та інші науковці. Інноваційній активності персоналу підприємств присвячували праці Белова О. [5], Христенко О., Симоненко А. [6] та інші. Дослідження інноваційного потенціалу персоналу підприємств розглянуті у працях Горшеніна В. [7], Рудь Н. [8] тощо.

На основі праць науковців склалося авторське бачення дослідницького контенту при вивченні взаємозв'язку інноваційного потенціалу персоналу підприємства та його інноваційної активності.

Отже, погоджуємося з поглядом Гринько Т., що «інноваційна активність підприємства — це специфічна оцінка інтенсивності інноваційної діяльності підприємства як основного фактора його розвитку та нагромадження абсолютних конкурентних переваг» [3]. А також з твердженням більшості науковців, що одним із визначальних факторів інноваційної активності підприємства є його інноваційний потенціал. Зважаючи на те, що продукування і впровадження інновацій на підприємстві неможливі без його працівників, інноваційну активність підприємства необхідно розглядати безвідривно від інноваційної активності персоналу.

При дослідженні інноваційної активності персоналу підприємства на основі існуючих поглядів науковців вважаємо, що їй доцільно розглядати як якісну характеристику інноваційної поведінки працівників при реалізації їхнього інноваційного потенціалу, яка спричиняє здійснення енергійної, інтенсивної, професійної інноваційної праці, що призводить до покращення (зростання) її результатів. При цьому інноваційний потенціал персоналу підприємства розглядаємо як здатність персоналу використовувати сукупність власних інноваційних здібностей та можливостей, які дозволяють активно продукувати, сприймати, впроваджувати і використовувати інновації у трудовій діяльності та у діяльності підприємства з метою отримання позитивного ефекту, досягнення цілей функціонування підприємства та забезпечення зростання його ринкової вартості [9].

Дослідженням взаємозв'язку між інноваційною активністю та інноваційним потенціалом персоналу

підприємства не приділено належної уваги. В сучасній інноватиці існує достатня кількість методичних підходів до оцінювання інноваційної активності та інноваційного потенціалу персоналу підприємства, але вони не поєднані. Це не дозволяє виробити концептуальний підхід до управління інноваційними здібностями і можливостями працівників задля підвищення їхньої інноваційної активності на підприємстві.

Формулювання цілі статті. Зважаючи на розглянуте вище, автором поставлено мету — дослідити взаємозв'язок інноваційної активності та інноваційного потенціалу персоналу підприємства, обґрунтувати концептуальний підхід до управління інноваційними здібностями та можливостями працівників, спрямованого на підвищення їхньої інноваційної активності та інноваційної активності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи інноваційну активність персоналу підприємства автором висунуто гіпотезу про вплив на її зростання інноваційного потенціалу як здатності застосовувати інноваційних здібностей та інноваційних можливостей працівників. Однак враховано, що без бажання працівників здійснювати інноваційну діяльність, без необхідних фінансових ресурсів (фінансових можливостей) підприємства зростання інноваційної активності не відбудеться або буде уповільненим. Для розуміння того, чи пов'язують працівники власну інноваційну активність з наявністю у них інноваційного потенціалу та бажання здійснювати інноваційну діяльність, автором було проведено опитування. Опитано 155 працівників промислових підприємств Криворіжжя, яке показало, що 74,84% опитаних згодні з тим, що з розвитком їхнього інноваційного потенціалу зростає інноваційна активність, а 15,48% опитаних не визначилися. За результатами анкетування 39,35% опитаних вважають, що мають достатній власний потенціал для здійснення інноваційної діяльності, 29,68% опитаних вважають, що не мають, а 30,97% опитаних не визначилися. З тих опитуваних, які ствердно дали відповідь щодо наявності у них достатнього інноваційного потенціалу, підтверджують наявність достатніх інноваційних здібностей — 96,72%, достатніх інноваційних можливостей — 70,49%. Під час опитування всі респонденти відзначили важливість фінансових можливостей, а саме наявності достатніх фінансових ресурсів для розвитку інноваційного потенціалу працівників. При цьому лише 21,94% опитаних відповіли, що мають достатньо фінансових можливостей для розвитку власних інноваційних здібностей. А 55,48% респондентів відзначили, що задоволені можливостями розвинути

інноваційні здібності під час навчання, яке здійснюється на підприємствах. Аналізуючи результати анкетування щодо бажання працівників здійснювати інноваційну діяльність виявлено, що лише 24,52% опитаних наразі охоче приймають або прийняли б участь в інноваційному процесі, 28,39% — категорично проти, а 47,1% респондентів відзначили, що приймають або прийняли б участь в інноваційному процесі на підприємстві без ентузіазму, неохоче, під примусом, або поставилися б байдуже до означеної ситуації. Можна назвати багато індивідуальних та колективних причин опору або небажання працівниками здійснювати інноваційну діяльність, серед яких невизначеність майбутнього, низька мотивація, відсутність можливостей та необхідного обсягу ресурсів, страх бути некомпетентним, втратити репутацію, владу, страх перед ризиками, конфліктними ситуаціями тощо. Вивчення цих причин є

окремим напрямом дослідження автора, що буде викладено в іншій статті.

Враховуючи існуючі погляди науковців, результати опитування працівників промислових підприємств, а також власний авторський доробок обґрунтовано концептуальну ідею дослідження взаємозв'язку інноваційної активності та інноваційного потенціалу персоналу підприємства, а також бажання працівників здійснювати інноваційну діяльність (рис. 1).

Розглянемо суть даної концептуальної ідеї. Кожен працівник підприємства маючи інноваційні здібності та інноваційні можливості формує власний інноваційний потенціал. Відповідно сукупність інноваційних здібностей та можливостей працівників, а також інноваційні можливості підприємства формують інноваційний потенціал його персоналу [10]. Наявність потенціалу та бажання працівників здійснювати інноваційну діяльність включає меха-

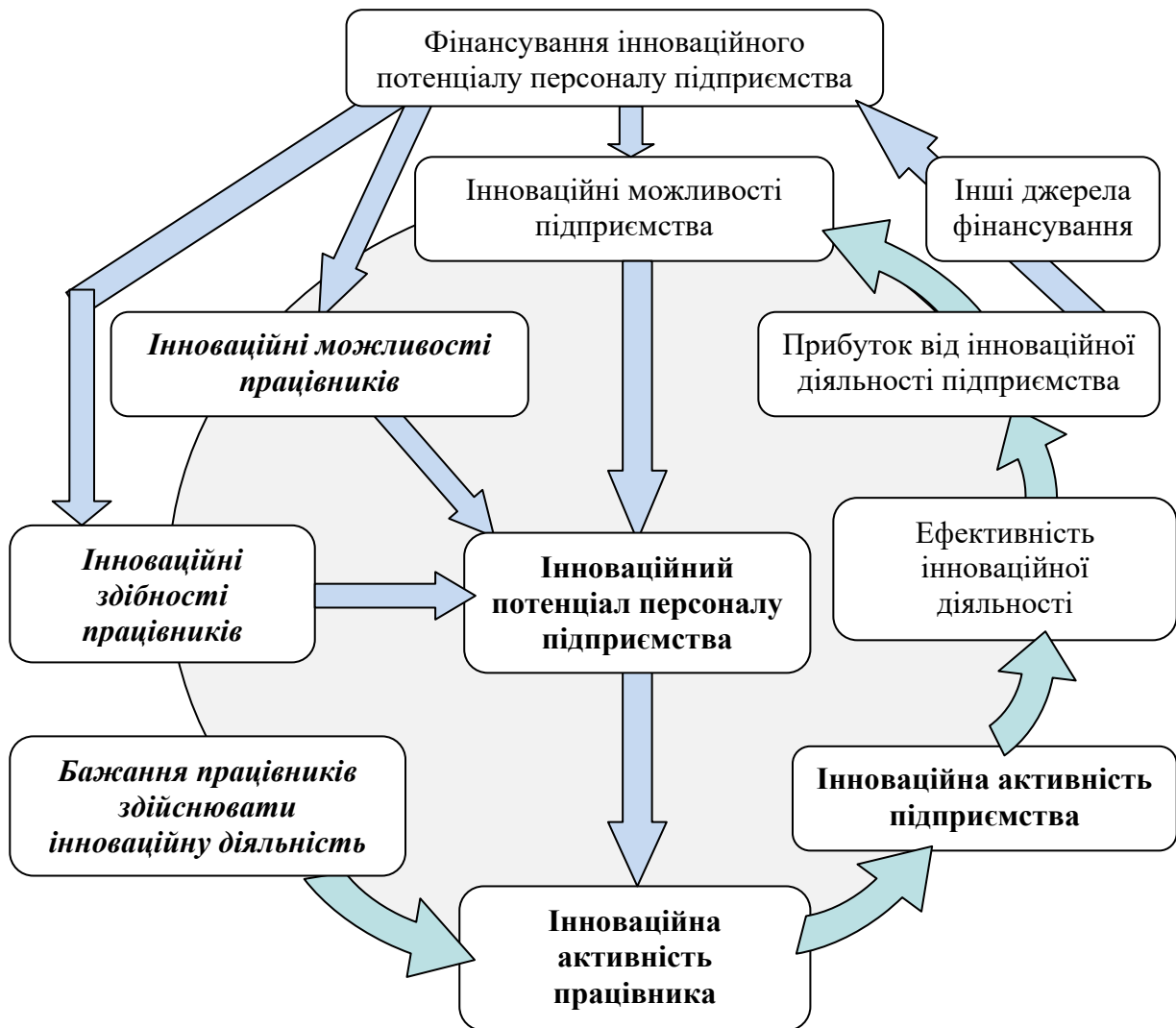

Рис. 1. Концептуальна ідея дослідження взаємозв'язку інноваційної активності та інноваційного потенціалу персоналу підприємства

Джерело: розроблено автором

нізм активізації інноваційної діяльності. Відповідно їх посилення спричиняє інноваційну активність персоналу та інноваційна активність підприємства, що у свою чергу, впливає на рівень ефективності інноваційної діяльності та її кінцеві результати — прибутки (збитки). Прибуток від інноваційної діяльності є внутрішнім джерелом розвитку інноваційного потенціалу персоналу підприємства. Його наявність разом з іншими джерелами фінансування може за-

безпечити фінансування інноваційного потенціалу персоналу у майбутньому та спричинити новий виток його розвитку та інноваційної активності.

Для визначення необхідних для підприємства рівнів інноваційної активності, інноваційного потенціалу персоналу, його бажання здійснювати інноваційну діяльність, а також розробки ефективних управлінських рішень автором розроблено концептуальний підхід. Наукова ідея його формування

Рис. 2. Концептуальний підхід до управління інноваційними здібностями та можливостями працівників підприємства
Джерело: розроблено автором

полягає у тому, щоб представити інноваційний потенціал персоналу підприємства двома складовими — інноваційними здібностями та інноваційними можливостями працівників, відносно яких здійснювати управлінські заходи та через них впливати на інноваційну активність персоналу (підприємства). Отже, можна говорити про те, що розробляється концептуальний підхід до управління інноваційними здібностями та можливостями працівників задля підвищення їх інноваційної активності та інноваційної активності підприємства.

Пропонований концептуальний підхід автором представлено у вигляді тривимірної моделі — піраміди. Її основа — інноваційні здібності, інноваційні можливості та бажання працівників здійснювати інноваційну діяльність, відносно яких утворюється управлінський концепт. Вершиною піраміди є інноваційна активність персоналу та/або підприємства (рис. 2).

У даному дослідженні під управлінським концептом розуміємо ідею управління факторами, які лежать в основі піраміди задля підвищення результату — інноваційної активності. При цьому управління бажанням здійснювати інноваційну діяльність працівниками у даній статті не розглядається і є напрямом подальших досліджень. По суті управлінський концепт в даному дослідженні — ідея управління інноваційними здібностями та можливостями працівників підприємства, що є спеціально організованим, цілеспрямованим, безперервним, складним, динамічним процесом розробки та реалізації різноманітних заходів, направлених на забезпечення якісно нового рівня інноваційної активності персоналу шляхом розвитку його інноваційних здібностей та розширення інноваційних можливостей.

Вважаємо, що перед конкретизацією заходів з управління інноваційними здібностями та можливостями працівників підприємства потрібно проводити попереднє оцінювання існуючих рівнів, а також моніторити їх зміни на кожному етапі управління. При оцінюванні рівнів інноваційних здібностей та можливостей працівників можна використовувати методика кваліметричної оцінки [11]. При цьому потрібно враховувати інноваційні здібності за такими видами: природні, інтелектуальні, творчо-креативні, організаційно-трудова, комунікативні, мотиваційні, адаптаційні та підприємницькі.

За результатами оцінювання інноваційних здібностей працівників підприємства необхідно ви-

явити потребу у їхньому розвитку та розробити програми спеціалізованого навчання для кожного окремого працівника за необхідністю. Потребу у розвитку інноваційних здібностей працівників можна виявити шляхом порівняння існуючого їх рівня з нормативним (цільовим, бажаним), який визначається відповідно до очікуваних рівнів інноваційної активності персоналу та підприємства. Так само шляхом порівняння фактичних рівнів інноваційних можливостей працівників з нормативними визначаються явні і приховані інноваційні можливості, при цьому враховується їх поділ за видами та спрямування на досягнення очікуваних рівнів інноваційної активності персоналу та підприємства. Відповідно до потреби у розвитку інноваційних здібностей працівників та наявності у них інноваційних можливостей розробляються відповідні програми спеціалізованого навчання персоналу та пошуку додаткових можливостей. Реалізація вищезначених програм та забезпечення якісно нового рівня інноваційної активності персоналу і підприємства потребують фінансування та мотивації працівників. Цей аспект є окремими напрямом дослідження автора, який буде викладено в окремій статті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті обґрунтовано концептуальну ідею дослідження взаємозв'язку інноваційної активності та інноваційного потенціалу персоналу підприємства. При цьому враховано причинно-наслідковий зв'язок цих параметрів з бажанням працівників здійснювати інноваційну діяльність, її кінцевими результатами та ефективністю, а також фінансуванням подальшого розвитку інноваційного потенціалу персоналу підприємства. Розуміння його формування та впливу на інноваційну активність дозволило обґрунтувати концептуальний підхід до управління інноваційними здібностями та інноваційними можливостями працівників на основі тривимірної моделі. Логіка її побудови синтезує інноваційний потенціал персоналу підприємства, бажання працівників здійснювати інноваційну діяльність та їх інноваційну активність. Окреслення сфери управління інноваційними здібностями та інноваційними можливостями працівників в межах пропонованого концептуального підходу дозволяє обґрунтувати відповідний управлінський концепт, забезпечити ефективне управління інноваційним потенціалом персоналу підприємства та отримати якісно новий рівень інноваційної активності підприємства.

Література

1. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 27.07.2020).
2. Ворона А. В. Інноваційна активність підприємств як перспектива розвитку національної економіки України. Ефективна економіка. 2020. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/157.pdf (дата звернення: 27.07.2020).
3. Гринько Т. В. Сутність, складові та особливості категорії «інноваційна активність підприємства» // Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 8. С. 30–32.
4. Федулова І. В. Дослідження інноваційної активності промислового підприємства // Теоретичні та прикладні питання економіки. 2010. № 26. С. 123–127.
5. Белова О. І. Інноваційна активність персоналу та способи її стимулювання на підприємстві // Вені записки Університету «Крок». 2018. № 3(51). С. 211–219.
6. Христенко О. В., Симоненко А. М. Особливості активізації інноваційної праці робітників на сучасному підприємстві // Економіка і суспільство. 2016. № 3. С. 290–294.
7. Горшенин В. П. Управление инновационным потенциалом персонала корпорации: монография. Челябинск: Изд-во ЮУрГУ. 2006. 287 с.
8. Рудь Н. Т. Інноваційний потенціал персоналу підприємства: сутність, управління та методи оцінки // Економічний форум. 2019. № 2. С. 180–190.
9. Турило А. М., Адаменко М. В. Визначення сутності економічної категорії «інноваційний потенціал персоналу підприємства» // Вісник Криворізького технічного університету. 2013. № 34. С. 325–329.
10. Адаменко М. В. Інноваційні здібності та можливості працівників як важливі складові інноваційного потенціалу персоналу підприємства // Менеджмент і маркетинг інновацій. 2013. № 4. С. 155–163.
11. Adamenko M. V. Qualimetric assessment of enterprise personnel innovative potential // Economic annals-XXI. 2014. № 3–4(2). PP. 31–34.

References

1. Statystychna informacija. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Statistical information. State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 27.07.2020).
2. Vorona A. V. (2020) Innovacijna aktyvnistj pidpryjemstv jak perspektyva rozvytku nacionaljnoji ekonomiky Ukrainy [Innovative activity of enterprises as a prospect of development of the national economy of ukraine]. Efektyvna ekonomika. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/157.pdf (accessed: 27.07.2020).
3. Ghrynjko T. V. (2010) Sutnistj, skladovi ta osoblyvosti kateghoriji «innovacijna aktyvnistj pidpryjemstva» [The essence, components and features of the category «innovative activity of the enterprise». Investyciji: praktyka ta dosvid. № 8. PP. 30–32.
4. Fedulova I. V. (2010) Doslidzhennja innovacijnoji aktyvnosti promyslovogho pidpryjemstva [Research of innovative activity of an industrial enterprise]. Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky. № 26. PP. 123–127.
5. Bjelova O. I. (2018) Innovacijna aktyvnistj personalu ta sposoby jiji stymuljuvannja na pidpryjemstvi [Personnel innovative activity of its stimulation at the enterprise]. Veni zapysky Universytetu «Krok». № 3(51). PP. 211–219.
6. Khrystencko O. V., Symonenko A. M. (2016) Osoblyvosti aktyvizaciji innovacijnoji praci robitnykiv na suchasnomu pidpryjemstvi [Features of intensification of innovative labour of staff in the modern enterprise]. Ekonomika i suspilstvo. № 3. PP. 290–294.
7. Gorshenin V. P. (2006) Upravleniye innovatsionnym potentsialom personala korporatsii: monografiya [Management of the innovative potential of corporation personnel: monograph]. Cheljabynsk: Yzd-vo JuUrGhU. 287 p.
8. Rudj N. T. (2019) Innovacijnyj potencial personalu pidpryjemstva: sutnistj, upravlinnja ta metody ocinky [Innovative potential of personnel of the enterprise: essence, management and methods of evaluation]. Ekonomichnyj forum. № 2. PP. 180–190.
9. Turylo A. M., Adamenko M. V. (2013) Vyznachennja sutnosti ekonomichnoji kateghoriji «innovacijnyj potencial personalu pidpryjemstva» [Defining the essence of the economic category «innovative potential of enterprise personnel»]. Visnyk Kryvorizkoghoh tekhnichnogho universytetu. № 34. PP. 325–329.
10. Adamenko M. V. (2013) Innovacijni zdibnosti ta mozhlyvosti pracivnykiv jak vazhlyvi skladovi innovacijnogho potencialu personalu pidpryjemstva [Innovative capabilities and possibilities of workers as important constituents of innovative potential of enterprise’s personnel]. Menedzhment i marketyngh innovacij. № 4. PP. 155–163.
11. Adamenko M. V. Qualimetric assessment of enterprise personnel innovative potential. Economic annals-XXI. 2014. № 3–4(2). PP. 31–34.

Ємельянов Олександр Юрійович

доктор економічних наук,

доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій

Національний університет «Львівська політехніка»

Ємельянов Александр Юрьевич

доктор экономических наук,

доцент кафедры экономики предприятия и инвестиций

Национальный университет «Львовская политехника»

Yemelyanov Olexandr

Doctor of Economics, Associate Professor of the

Department of Business Economics and Investment

Lviv Polytechnic National University

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6243

СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

СУЩНОСТЬ И ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

ESSENCE AND FACTORS OF THE FORMATION OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT POTENTIAL OF ENTERPRISES

Анотація. Забезпечення довгострокового та ефективного функціонування підприємств в умовах динамічного зовнішнього середовища потребує формування у них належного потенціалу економічного розвитку та здатності повною мірою реалізувати цей потенціал. Проте, формування потенціалу економічного розвитку підприємств являє собою складне завдання, оскільки процес такого формування знаходиться під впливом багатьох чинників, деякі з яких є взаємопов'язаними. У зв'язку з цим, метою дослідження було встановлення сутності потенціалу економічного розвитку підприємств та виділення і групування чинників формування цього потенціалу. Було з'ясовано, що потенціал економічного розвитку підприємства являє собою сукупність додаткових зовнішніх функціональних властивостей, які це підприємство може набути за певного стану середовища, у якому воно знаходиться, збільшивши при цьому величину свого наявного економічного потенціалу. Побудовано модель формування потенціалу економічного розвитку підприємства, яка включає такі головні етапи: покращення інформаційного забезпечення управлінської діяльності на підприємстві; вдосконалення процесів управління ресурсами; оптимізація якості та обсягів ресурсів; вдосконалення ключової функціональної властивості підприємства. Запропоновано піраміду чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємства, яка містить шість щаблів. При цьому базовий щабель цієї піраміди займають управлінські компетенції, програмне забезпечення та бази даних, необхідні для розроблення, ухвалення та впровадження управлінських рішень на підприємстві. Проведено групування чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємств за такими ознаками, як: місце розташування, характер впливу на реалізацію потенціалу економічного розвитку підприємства, можливість керування, зміна (незмінність) протягом певного періоду часу, характеристика взаємозв'язків між показниками діяльності підприємства, місце в ієрархії, спосіб оцінювання тощо. Використання запропонованої класифікації чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємств у практиці їх діяльності дасть змогу виявити додаткові резерви забезпечення економічного розвитку цих підприємств.

Ключові слова: економічний розвиток, підприємство, потенціал, формування, чинник, піраміда чинників, групування.

Аннотация. Обеспечение долгосрочного и эффективного функционирования предприятий в условиях динамичной внешней среды требует формирования у них надлежащего потенциала экономического развития и способности в полной мере реализовывать этот потенциал. Однако формирование потенциала экономического развития предприятий представляет собой сложную задачу, поскольку процесс такого формирования находится под влиянием многих факторов, некоторые из которых являются взаимосвязанными. В связи с этим, целью исследования было установление сущности потенциала экономического развития предприятий и выделение и группировка факторов формирования этого потенциала. Выяснено, что потенциал экономического развития предприятия представляет собой совокупность дополнительных внешних функциональных свойств, которые предприятие может приобрести при определенном состоянии среды, в которой оно находится, увеличив при этом величину имеющегося экономического потенциала. Построена модель формирования потенциала экономического развития предприятия, которая включает следующие основные этапы: улучшение информационного обеспечения управленческой деятельности на предприятии; совершенствование процессов управления ресурсами; оптимизация качества и объемов ресурсов; совершенствование ключевого функционального свойства предприятия. Предложена пирамида факторов формирования потенциала экономического развития предприятия, содержащая шесть ступеней. При этом базовую ступень этой пирамиды занимают управленческие компетенции, программное обеспечение и базы данных, необходимые для разработки, принятия и внедрения управленческих решений на предприятии. Проведена группировка факторов формирования потенциала экономического развития предприятий по таким признакам, как: местоположение, характер влияния на реализацию потенциала экономического развития предприятия, возможность управления, изменение (неизменность) в течение определенного периода времени, характеристика взаимосвязей между показателями деятельности предприятия, место в иерархии, способ оценки и тому подобное. Использование предложенной классификации факторов формирования потенциала экономического развития предприятий в практике их деятельности позволит выявить дополнительные резервы обеспечения экономического развития этих предприятий.

Ключевые слова: экономическое развитие, предприятие, потенциал, формирование, фактор, пирамида факторов, группировка.

Summary. Ensuring the long-term and efficient operation of enterprises in a dynamic environment requires the formation of their proper potential of economic development and the ability to fully realize this potential. However, the formation of the economic development potential of enterprises is a hard task, as the process of such formation is influenced by many factors, some of which are interrelated. In this regard, the purpose of the study was to establish the essence of the economic development potential of enterprises and to identify and group the factors shaping this potential. It was found that the potential of the economic development of the enterprise is a set of additional external functional properties that the company can gain in a certain state of its environment while increasing the value of its existing economic potential. The model of the formation of the economic development potential of the enterprise is constructed. It includes the following main stages: improvement of information maintenance of administrative activity at the enterprise; enhancement of the resource management processes; optimization of the quality and volume of resources; improvement of the key functional properties of the enterprise. The pyramid of the factors of the formation of the economic development potential of the enterprise containing six levels is offered. The basic level of this pyramid is occupied by management competencies, software, and databases necessary for the development, adoption, and implementation of management decisions at the enterprise. The factors of the formation of the economic development potential of the enterprises were grouped by such features as location, the character of influence on the realization of the economic development potential of the enterprise, the possibility of management, change (invariability) during a certain period, the characteristics of interrelations between the indicators of the activity of the enterprise, place in the hierarchy, evaluation method, etc. The use of the proposed classification of factors shaping the potential of the economic development of enterprises in their activities will allow identifying additional reserves to ensure the economic development of these enterprises.

Key words: economic development, enterprise, potential, formation, factor, pyramid of factors, grouping.

Постановка проблеми. Прагнення до економічного розвитку повинно бути притаманним будь-якому підприємству, яке намагається обійняти значну частку ринків збуту власної продукції та досягти високого рівня прибутковості своєї діяльності. Проте, забезпечення стійкого економічного розвитку, як правило, потребує від суб'єктів господарювання значних фінансових витрат та організа-

ційних зусиль. При цьому важливо, щоб підприємство могло встановити найбільш перспективні та пріоритетні напрями свого розвитку та розробити спрямований на їх реалізацію комплекс відповідних технічних, технологічних, організаційних та економічних заходів. Задля цього власники та менеджери підприємства повинні, насамперед, володіти повною та актуальною інформацією про наявний та

стратегічний потенціал його економічного розвитку. Однак, оцінювання цього потенціалу є вельми непротим завданням, оскільки потенціал економічного розвитку підприємства є складною категорією, а його формування відбувається під впливом значної кількості різноманітних чинників. У зв'язку з цим, вдосконалення методологічних засад оцінювання потенціалу економічного розвитку підприємств потребує, серед іншого, встановлення сутності цього потенціалу та виділення і групування чинників, які беруть участь у його формуванні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Закономірності формування та оцінювання економічного потенціалу підприємств та, зокрема, потенціалу їх економічного розвитку досліджувалися у значній кількості наукових праць. У зв'язку з цим слід відзначити результати проведення досліджень такими науковцями, як О. В. Ареф'єва [1], Д. М. Васильківський [2], О. В. Іваненко [3], Т. В. Калінеску [4], Л. А. Квятковська [8], О. Д. Кирилов [4], В. О. Кунцевич [5], Л. І. Лесик [6], Н. А. Мамонтова [7], О. І. Маслак [8], Ю. А. Романовська [4], Т. В. Харчук [1], Н. Я. Шкроміда [9] та ін. Зокрема, цими вченими детально вивчено механізми формування різних видів економічного потенціалу підприємств, запропоновано показники та методи їх оцінювання, виділено основні шляхи реалізації економічного потенціалу підприємств. Разом з тим, залишаються остаточно невирішеними питання визначення сутності такого виду потенціалу підприємств як потенціал їх економічного розвитку та систематизації чинників формування цього потенціалу. Враховуючи, що ці питання є, безперечно, актуальними, існує потреба у їх подальшому дослідженні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є встановлення сутності потенціалу економічного розвитку підприємств та виділення і групування чинників формування цього потенціалу. Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань: здійснити трактування поняття «потенціал економічного розвитку підприємства»; побудувати ієрархію чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємства; розробити модель такого формування; виконати групування чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємств.

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох ознак економічного розвитку підприємств найважливішою слід вважати зростання величини потенціалу суб'єкта господарювання завдяки певним стійким змінам у його внутрішньому середовищі. При цьому важливо, щоб у підприємства не лише зростали економічні можливості, але й, щоб ці можливості

було реалізовано. Така реалізація відобразить меться у покращенні тих чи інших функціональних властивостей господарюючого суб'єкта (його прибутковості, економічної стійкості, ділової активності, інвестиційної привабливості тощо). Також необхідно відзначити, що функціональні властивості підприємства проявляються у його взаємовідносинах із зовнішнім середовищем. Це відрізняє функціональні властивості підприємства від його внутрішніх властивостей (наявних обсягів ресурсів підприємства, їх споживчих властивостей, взаємного розміщення тощо).

Таким чином, наявність у підприємства потенціалу його економічного розвитку полягає, передусім, у тому, що підприємство може покращити свої певні функціональні властивості, здійснивши деякі зміни у внутрішньому середовищі (тобто провівши певні зміни наявних внутрішніх властивостей). З урахуванням цього, потенціал економічного розвитку підприємства доцільно трактувати як сукупність додаткових зовнішніх функціональних властивостей, які це підприємство може набути за певного стану середовища, у якому воно знаходиться, збільшивши при цьому величину свого наявного економічного потенціалу.

Оцінювання величини потенціалу економічного розвитку підприємств повинно базуватися на дослідженні закономірностей формування цього потенціалу. Своєю чергою, таке дослідження повинно, насамперед, передбачати виділення головних чинників, які обумовлюють формування потенціалу економічного розвитку господарюючого суб'єкта.

Слід відзначити, що чинники, які тим чи іншим чином впливають на темпи та пропорції економічного розвитку підприємств, є дуже різноманітними. Зокрема, до найважливіших з них належать інноваційність та технологічність продукції, яка виготовляється [10], співвідношення між доходами підприємств та обсягами використовуваних ресурсів [11], ризикованість господарської діяльності [12] тощо.

Отже, вивчення особливостей формування потенціалу економічного розвитку суб'єктів господарювання повинно, серед іншого, надавати можливість виділити головні чинники, що сприяють процесу такого формування, та, крім того, визначити зв'язки між цими чинниками. З цією метою чинники формування потенціалу економічного розвитку підприємств доцільно розмістити у вигляді піраміди, що містить шість щаблів, як це представлено на рис. 1. При цьому базовими чинниками, що знаходяться на нижчому щаблі цієї піраміди, виступатимуть управлінські компетенції, програмне забезпечення

й бази даних, потрібні для розроблення, ухвалення і впровадження управлінських рішень. Своєю чергою, кожна група чинників, які розташовано на відповідному щаблі запропонованої піраміди, справляє вплив на ті фактори, що знаходяться на більш високому щаблі. Таким чином у кінцевому рахунку формується величина певної критеріальної функціональної властивості діяльності підприємства, тобто властивості, що безпосередньо описує потенціал його економічного розвитку згідно цілей, які ставлять власники та менеджери підприємства. Зокрема, такими властивостями можуть виступати його ринкова вартість, прибутковість, частка ринку тощо.

Таким чином, рушійною силою утворення потенціалу економічного розвитку господарюючого суб'єкта є покращення інформаційного забезпечення управлінської діяльності. Таке покращення згідно представленої на рис. 2 моделі формування потенціалу економічного розвитку підприємства може відбуватися: шляхом інформування щодо можливих альтернатив господарських рішень, які ухвалюються чи ухвалюватимуться на підприємстві; шляхом інформування стосовно одноразових змін, які доцільно провести підприємству (наприклад, змін в його організаційній структурі) та шляхом інформування щодо можливостей удосконалення управлінських компетенцій (для прикладу, удосконалення компетенцій стосовно обґрунтування обсягів ресурсного забезпечення).

З урахуванням викладеного вище, а також базуючись на вивченні досвіду господарської діяльності, видається доцільним поділити чинники формування потенціалу економічного розвитку підприємств на групи за такими ознаками (табл. 1):

1. За місцем розташування чинників:

- чинники, які надають характеристику або безпосередньо утворюють внутрішнє середовище суб'єкта господарювання. Для прикладу, до цих чинників можна віднести наявні у підприємства обсяги виробничих, інформаційних та фінансових ресурсів, якісні характеристики ресурсного забезпечення, рівень організування виробничих процесів на підприємстві тощо;
- чинники, які надають характеристику або безпосередньо утворюють зовнішнє середовище суб'єкта господарювання. Зокрема, до цих чинників можна віднести ціни на продукцію підприємства, рівень еластичності цих цін за фізичним обсягом пропозиції продукції, ціни на ресурси, що застосовуються чи можуть застосовуватися на підприємстві, обсяги ресурсів, які в разі потреби підприємство може залучити додатково, тощо.

2. За можливістю керування чинниками:

- керовані чинники, тобто чинники, рівень яких можливо цілеспрямовано змінювати (принаймні, в певних межах). Зокрема, для багатьох підприємств цими чинниками виступають обсяги економічних ресурсів, окремі властивості цих ресурсів

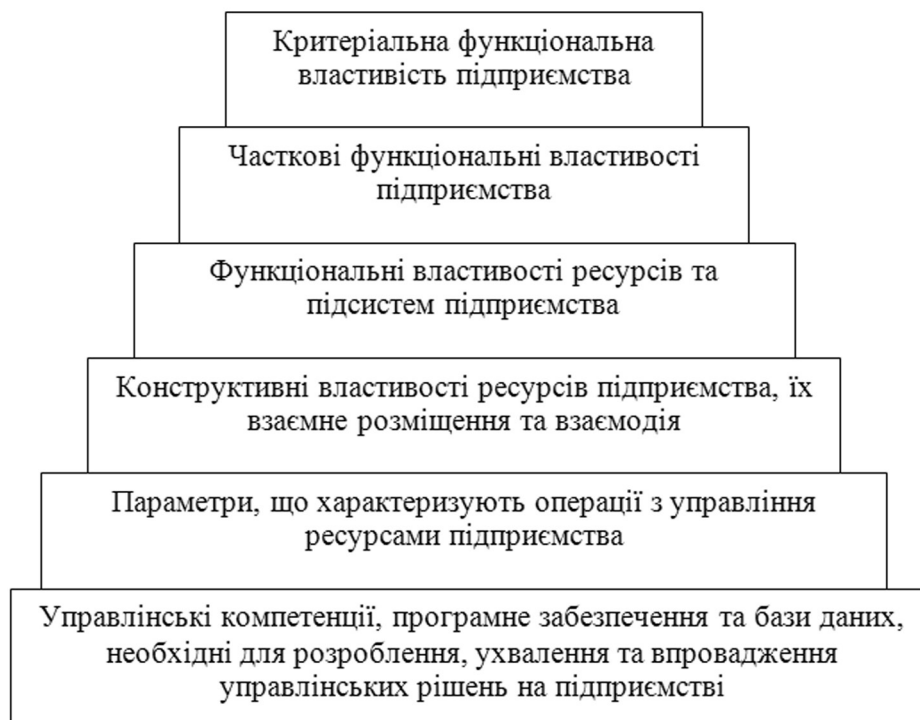

Рис. 1. Піраміда чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємства

Примітка: складено автором

Рис. 2. Модель формування потенціалу економічного розвитку підприємства

Примітка: складено автором

- (зокрема, рівень інтенсивного та екстенсивного їх використання), склад та структура асортименту продукції, яка виготовляється підприємством, тощо;
- умовно керовані чинники, тобто чинники, які в принципі можуть піддаватися цілеспрямованим змінам, проте, не для всіх підприємств така зміна може бути економічно доцільною. Зокрема до цих чинників належать ті, зміна рівня яких вимагає вкладення інвестицій (передусім, в оновлення основних засобів та технологічних процесів, яке може виявитися недоцільним внаслідок низької прибутковості інвестицій у нього);
  - некеровані чинники, рівень яких власники та менеджери підприємства не можуть змінити на

власний розсуд (зокрема, ціни на ресурси, які використовує підприємство, та на його продукцію за умови, що ринки їх є конкурентними). При цьому залежно від конкретних обставин один і той самий чинник формування потенціалу економічного розвитку підприємств може бути віднесеним до керованих, умовно керованих чи некерованих.

3. За характером впливу на реалізацію потенціалу економічного розвитку підприємства:

- чинники, що позитивно впливають на процес такої реалізації. Зокрема, до них належать наявні у достатньому обсязі економічні ресурси, високий рівень компетентності працівників апарату управління підприємством тощо;

– чинники, які справляють негативний вплив на реалізацію потенціалу економічного розвитку підприємств (наявні бар'єри на шляху до такої реалізації). Чинники цієї групи переважно зумовлені нестачею певних видів економічних ресурсів (передусім, фінансових та інформаційних), а також незадовільним рівнем наявних у менеджерів підприємств компетенцій стосовно управління його діяльністю.

4. За зміною (чи незмінністю) протягом певного проміжку часу:

– статичні, рівень яких є незмінним протягом розрахункового проміжку часу. Зокрема, в короткостроковому періоді незмінними залишаються чинники, що характеризують техніко-технологічну базу господарюючого суб'єкта;

– динамічні, рівень яких протягом розрахункового періоду постійно змінюється. Зокрема, до цих чинників можуть належати обсяги та структура обігових активів підприємства.

5. За часом, потрібним для зміни (активізації) чинників:

Таблиця 1

Групування чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємств

Ознаки групування	Назви груп чинників
1. За місцем розташування чинників	1.1. Чинники, які надають характеристику або безпосередньо утворюють внутрішнє середовище суб'єкта господарювання
	1.2. Чинники, які надають характеристику або безпосередньо утворюють зовнішнє середовище суб'єкта господарювання
2. За можливістю керування чинниками	2.1. Керовані
	2.2. Умовно керовані
	2.3. Некеровані
3. За характером впливу на реалізацію потенціалу економічного розвитку підприємства	3.1. Чинники, які позитивно впливають на процес реалізації потенціалу економічного розвитку підприємства
	3.2. Чинники, які негативно впливають на процес реалізації потенціалу економічного розвитку підприємства (бар'єри на шляху до такої реалізації)
4. За зміною (незмінністю) протягом певного періоду часу	4.1. Статичні
	4.2. Динамічні
5. За часом, необхідним для зміни (активізації) чинників	5.1. Короткострокові
	5.2. Середньострокові
	5.3. Довгострокові
6. За характеристикою взаємозв'язків між показниками діяльності підприємства	6.1. Первинні
	6.2. Вторинні (похідні)
7. За місцем у ієрархії	7.1. Чинники безпосереднього впливу
	7.2. Чинники опосередкованого впливу відповідного порядку (першого, другого тощо)
	7.3. Базисні чинники
8. Залежно від виду економічного потенціалу, який обумовлюють відповідні чинники	8.1. Чинники, які обумовлюють наявний економічний потенціал підприємства
	8.2. Чинники, які обумовлюють стратегічний економічний потенціал підприємства
9. За способом оцінювання чинників	9.1. Кількісні
	9.2. Якісні
10. За видами економічного розвитку підприємства	10.1. Чинники формування потенціалу людського розвитку
	10.2. Чинники формування потенціалу технічного розвитку
	10.3. Чинники формування потенціалу технологічного розвитку
	10.4. Чинники формування потенціалу продуктового розвитку
11. За функціональними властивостями підприємства	11.1. Чинники формування потенціалу економічного розвитку підприємства за його критеріальною функціональною властивістю
	11.2. Чинники формування потенціалу економічного розвитку підприємства за його частковою функціональною властивістю

Примітка: сформовано автором

- короткострокові, змінити чи активізувати які можливо майже миттєво. Зокрема, прикладом такого чинника може виступати рівень певних компетенцій менеджерів підприємства, якщо для підвищення цього рівня потрібно лише отримання деякої додаткової інформації, зокрема, стосовно більш досконалих методик планування господарської діяльності;
- середньострокові, які потребують певного проміжку часу (до одного року) задля їх зміни чи активізації. Зокрема, це стосується параметрів технологічних процесів, які використовуються, якщо їх зміна не потребує здійснення значних обсягів робіт;
- довгострокові, зміна чи активізація яких потребують досить великого часового проміжку (більше одного року). Переважно це стосується пасивної частини основних засобів, зміна яких часто вимагає здійснення довготривалих будівельних робіт. Крім того, довгостроковим чинником формування потенціалу економічного розвитку підприємства може виступати попит на його продукцію, якщо підприємство реалізує довгострокову стратегію щодо пошуку та залучення її нових покупців.

6. За характеристикою взаємозв'язків між показниками господарської діяльності підприємства:

- первинні. Такі чинники характеризують показники, які описують властивості підприємства, його окремих складників та зовнішнього середовища без будь-якої прив'язки до якихось інших індикаторів. Зокрема, до цих чинників належать обсяги ресурсів, ціни на продукцію підприємства, його виробнича потужність тощо;
- вторинні (похідні). Ці чинники характеризують ті показники, які описують взаємний вплив одних первинних чинників на інші. Для прикладу, вторинними (похідними) чинниками виступають коефіцієнти відповідних регресійних рівнянь. Також вторинними чинниками формування потенціалу економічного розвитку підприємства є коефіцієнти еластичності. При цьому важливо встановлювати керованість вторинних чинників, оскільки залежно від умов господарювання такі чинники можуть належати як до керованих, так і некерованих (або умовно керованих).

7. За місцем в ієрархії. З урахуванням того, що процес формування потенціалу економічного розвитку підприємств має ієрархічний характер, можна виділити декілька рівнів чинників такого формування. При цьому можливо виокремити їх таким чином, щоб чинники нижчого рівня впливали на чинники більш високого рівня. Загалом, кількість цих рівнів залежатиме від ступеня деталізації про-

цесу формування потенціалу економічного розвитку господарюючого суб'єкта, однак, завжди можливо виокремити три різновиди чинників такого формування за місцем в їхній ієрархії, а саме:

- чинники безпосереднього впливу, рівень яких повною мірою визначає величину тієї функціональної властивості підприємства, яку обрано критерієм його економічного розвитку. Наприклад, таким критерієм може виступати здатність підприємства отримувати певний обсяг прибутку, що, відповідно, знаходиться під впливом двох інших властивостей суб'єкта господарювання — його дохідності та здатності нести витрати;
- чинники опосередкованого впливу певного порядку (першого, другого тощо), які, з одного боку, не впливають безпосередньо на критеріальну функціональну властивість підприємства, проте, з іншого боку, не є базисними (тобто такими, на які не справляють вплив жодні інші керовані чинники). Якщо повернутися до прикладу здатності отримувати прибуток як до критеріальної властивості підприємства, то тоді можливо відмітити, що на дохідність суб'єкта господарювання (як чинника його прибутковості) впливають ціни та натуральні обсяги збуту продукції (отже, ці чинники виступатимуть як фактори опосередкованого впливу першого порядку). Відповідно, рівень цін залежить від якості продукції, витрат на її виготовлення та збут й інших факторів (чинників опосередкованого впливу другого порядку) і т.д.;
- базисні чинники, які виступають у кінцевому рахунку тими першопричинами, що зумовлюють величину потенціалу економічного розвитку підприємства. Зокрема, до цих чинників можна віднести рівень управлінських компетенцій та інформаційне забезпечення управлінської діяльності на підприємстві. Також важливою групою базисних чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємства є некеровані фактори, оскільки вони відіграють лімітуючу роль.

8. Залежно від виду економічного потенціалу, який обумовлюють відповідні чинники:

- чинники, які обумовлюють величину наявного економічного потенціалу підприємства, тобто характеризують існуючий рівень (величину) властивостей підприємства та його зовнішнього середовища;
- чинники, які обумовлюють величину стратегічного економічного потенціалу підприємства, тобто характеризують оптимальний рівень (величину) властивостей підприємства та його зовнішнього середовища.

9. За способом оцінювання чинників:

- кількісні, що піддаються відповідному кількісному оцінюванню (наприклад, обсяги наявних чи можливих до залучення ресурсів підприємства, ціни на продукцію та ресурси, виробничі та збутові витрати тощо);
- якісні, які важко кількісно оцінити і тому їх вимірювання здійснюється за допомогою якісних шкал. Для прикладу, до якісних чинників, які впливають на процес формування потенціалу економічного розвитку підприємств, належать окремі властивості їх продукції та ресурсів. Також до якісних чинників відносяться показники компетентності менеджерів та фахівців підприємства.

10. За видами економічного розвитку підприємств:

- чинники формування потенціалу людського розвитку;
- чинники формування потенціалу технічного розвитку;
- чинники формування потенціалу технологічного розвитку;
- чинники формування потенціалу продуктового розвитку.

11. За функціональними властивостями суб'єкта господарювання. Оскільки здійснювати оцінку потенціалу економічного розвитку підприємства можливо не тільки за критеріальною властивістю, але також і за частковими функціональними властивостями господарюючого суб'єкта, то чинники формування потенціалу його економічного розвитку можна розподілити на такі дві групи:

- чинники, які впливають на процес формування потенціалу економічного розвитку суб'єкта господарювання за його критеріальною функціональною властивістю;
- чинники, які впливають на процес формування потенціалу економічного розвитку суб'єкта господарювання за певною його частковою функціональною властивістю.

Отже, запропонований підхід до групування чинників, які визначають величину потенціалу еконо-

мічного розвитку підприємств, дає змогу поглибити уявлення щодо закономірностей формування цього потенціалу та, як наслідок, підвищити точність й обґрунтованість результатів його оцінювання.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Потенціал економічного розвитку підприємства являє собою сукупність додаткових зовнішніх функціональних властивостей, які це підприємство може набути за певного стану середовища, у якому воно знаходиться, збільшивши при цьому величину свого наявного економічного потенціалу. Формування потенціалу економічного розвитку підприємств є складним завданням, оскільки процес такого формування перебуває під впливом багатьох чинників, деякі з яких є взаємопов'язаними. При цьому основними етапами формування потенціалу економічного розвитку підприємства є: покращення інформаційного забезпечення управлінської діяльності на підприємстві; вдосконалення процесів управління ресурсами; оптимізація якості та обсягів ресурсів; вдосконалення ключової функціональної властивості підприємства. Стосовно чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємств, то їх доцільно розподіляти за такими ознаками, як: місце розташування, характер впливу на реалізацію потенціалу економічного розвитку підприємства, можливість керування, зміна (незмінність) протягом певного періоду часу, характеристика взаємозв'язків між показниками діяльності підприємства, місце в ієрархії, спосіб оцінювання тощо. Використання запропонованої класифікації чинників формування потенціалу економічного розвитку підприємств у практиці їх діяльності дасть змогу виявити додаткові резерви забезпечення економічного розвитку цих підприємств. Подальші дослідження доцільно, серед іншого, присвятити встановленню взаємозв'язку між внутрішніми та функціональними властивостями підприємства, оскільки саме цей взаємозв'язок значною мірою визначає потенціал економічного розвитку будь-якого суб'єкта господарювання.

Література

1. Ареф'єва О. В., Харчук Т. В. Економічні засади формування потенціалу підприємства // Актуальні проблеми економіки. 2008. № 7 (85). С. 71–76.
2. Васильківський Д. М. Систематизація складових елементів економічного потенціалу підприємства у рамках концепції механізму підвищення // Наука й економіка. 2014. № 2(34). С. 115–120.
3. Іваненко О. В. Формування потенціалу ресурсозбереження соціально-економічних систем // Економіка. Фінанси. Право. 2013. № 8. С. 7–10.
4. Калінеску Т. В., Романовська Ю. А., Кирилов О. Д. Стратегічний потенціал підприємства: формування та розвиток: [монографія]. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007.

5. Кунцевич В. О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки // Актуальні проблеми економіки. 2004. № 7(37). С. 123–130.
6. Лесик Л. І. Типологія видів і чинників формування економічного потенціалу підприємства // Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.12. С. 271–278.
7. Мамонтова Н. А. Побудова системи управління вартістю компанії // Актуальні проблеми економіки. 2010. № 1(103). С. 21–26.
8. Маслак О. І., Квятковська Л. А. Основні етапи оцінювання стратегічного потенціалу підприємства // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. 2012. Вип. 9 (34). Ч. 1. С. 201–210.
9. Шкроміда Н. Я. Комплексна оцінка економічного потенціалу суб'єктів господарювання // Економічний аналіз: Зб. наук праць. Тернопіль: ТНУ, 2011. Вип.9, ч. 1. С. 383–386.
10. Політанська О. Л. Вплив технологічності інноваційної продукції машино- та приладобудування на економічну ефективність її виробництва // Актуальні проблеми економіки. 2009. № 3 (69). С. 105–113.
11. Yemelyanov O., Symak A., Petrushka T., Zahoretska O., Kusiy M., Lesyk R., Lesyk L. Changes in Energy Consumption, Economic Growth and Aspirations for Energy Independence: Sectoral Analysis of Uses of Natural Gas in Ukrainian Economy // *Energies*. 2019. Vol. 12. P. 4724. doi: <https://doi.org/10.3390/en12244724>
12. Lesynskiy V., Yemelyanov O., Zarytska O., Symak A., Koleshchuk O. Substantiation of projects that account for risk in the resource-saving technological changes at enterprises // *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2018. Vol. 6, Issue 1. P. 6–16. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2018.149942>

References

1. Arefyeva, O. V.; Kharchuk T. V. (2008). *Ekonomichni zasady formuvannya potentsialu pidpryyemstva. Aktualni problemy ekonomiky*, № 7 (85), 71–76.
2. Vasylykivskiy, D. M. (2014). *Systematyzatsiia skladovykh elementiv ekonomichnoho potentsialu pidpryyemstva u ramkakh kontseptsii mekhanizmu pidvyshchennia. Nauka y ekonomika*, 2(34), 115–120.
3. Ivanenko, O. V. (2012). *Formuvannya potentsialu resursozberezhennia sotsialno-ekonomichnykh system. Ekonomika. Finansy. Pravo*, 8, 7–10.
4. Kalinesku, T. V.; Romanovska, T. V.; Kyrylov, O. D. (2007). *Stratehichniy potentsial pidpryyemstva: formuvannya ta rozvytok: monohrafiia*, Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia.
5. Kuntsevych, V. O. (2004). *Poniattia finansovoho potentsialu rozvytku pidpryyemstva ta yoho otsinky. Aktualni problemy ekonomiky*, 7(37), 123–130.
6. Lesyk, L. I. (2013). *Typolohiia vydiv i chynnykiv formuvannya ekonomichnoho potentsialu pidpryyemstva. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 23 (12), 271–278.
7. Mamontova, N. A. (2010). *Pobudova systemy upravlinnia vartistiu kompanii. Aktualni problemy ekonomiky*, № 1(103), 21–26.
8. Maslak, O. I.; Kviatkovska, L. A. (2012). *Osnovni etapy otsiniuvannya stratehichnoho potentsialu pidpryyemstva. Ekonomichni nauky. Seriiia «Ekonomika ta menedzhment»: Zbirnyk naukovykh prats. Lutskyi natsionalnyi tekhnichniy universytet*, 9 (34), 1, 201–210.
9. Shkromida, N. Ya. (2011). *Kompleksna otsinka ekonomichnoho potentsialu subiektiv hospodariuvannya. Ekonomichniy analiz: Zb. nauk prats. — Ternopil: TNU*, 9 (1), 383–386.
10. Politanska, O. L. (2009). *Vplyv tekhnolohichnosti innovatsiinoi produktsii mashyno- ta pryladobuduvannya na ekonomichnu efektyvnist yii vyrobnytstva // Aktualni problemy ekonomiky*, 3 (69), 105–113.
11. Yemelyanov, O., Symak, A., Petrushka, T., Zahoretska, O., Kusiy, M., Lesyk, R., Lesyk, L. (2019). *Changes in Energy Consumption, Economic Growth and Aspirations for Energy Independence: Sectoral Analysis of Uses of Natural Gas in Ukrainian Economy. Energies*, 12, 4724. doi: <https://doi.org/10.3390/en12244724>
12. Lesynskiy, V., Yemelyanov, O., Zarytska, O., Symak, A., Koleshchuk, O. (2018). *Substantiation of projects that account for risk in the resource-saving technological changes at enterprises. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 6, 1, 6–16. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2018.149942>

Копецька Юліана Олександрівна

аспірантка

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Копецкая Юлиана Александровна

аспирантка

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Kopetska Yuliana

Postgraduate Student of the

Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6235

**ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОГО
ЕНЕРГЕТИЧНОГО АУДИТУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ
ЦЕЛЮЛОЗНО-ПАПЕРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ**

**ТЕОРЕТИКО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ
ВНУТРЕННЕГО ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО АУДИТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ
ЦЕЛЛЮЛОЗНО-БУМАЖНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

**THEORETICAL AND ORGANIZATIONAL FUNDAMENTALS
OF INTERNAL ENERGY AUDIT AT PULP AND
PAPER INDUSTRY ENTERPRISES**

Анотація. Стаття присвячена обґрунтуванню теоретичних та організаційних засад внутрішнього енергетичного аудиту на підприємствах целюлозно-паперової промисловості. Встановлено, що через високу технологічну енергоємність, суттєвий потенціал енергозбереження і дефіцит оперативних даних на підприємствах целюлозно-паперової промисловості актуально впроваджувати внутрішній енергетичний аудит. Запропоновано розглядати внутрішній енергетичний аудит як незалежне, систематичне, об'єктивне й документально оформлене обстеження підприємств штатними працівниками для визначення рівня й динаміки споживання енергетичних ресурсів, оцінювання потенціалу енергозбереження, розробки пропозицій щодо підвищення ефективності їх використання. Обґрунтовано, що донині відсутня обґрунтована методика внутрішнього енергетичного аудиту, що враховує специфіку галузі, актуальні енергетичні проблеми підприємств, потреби оперативного і стратегічного енергетичного менеджменту. Внутрішній енергетичний аудит на целюлозно-паперових підприємствах повинен виконувати управлінські (формування статистично-аналітичної бази у сфері енергоспоживання, акумулювання інформації для діджиталізації бізнес-процесів, контроль виконання інвестиційних проектів з енергетичної модернізації, забезпечення взаємодії структурних підрозділів з питань енергозбереження) і технологічні (оцінка поточного споживання енергетичних ресурсів, ідентифікація втрат енергетичних ресурсів, причин їх виникнення, оцінка потенціалу енергозбереження) функції. Об'єктами внутрішнього енергетичного аудиту ефективності використання енергетичних ресурсів целюлозно-паперових підприємств можуть бути джерела енергопостачання, енергоспоживання, енергетичні потоки підприємства, система обліку споживання енергетичних ресурсів, дозвільна документація. Для вирішення актуальних проблем у сфері енергоефективності, підвищення ефективності енергетичного управління внутрішній енергетичний аудит на підприємствах целюлозно-паперової промисловості повинен включати 3 основні етапи: підготовчий, аудит на об'єкті і заключний.

Ключові слова: енергетичний аудит, внутрішній енергетичний аудит, енергетичний менеджмент, целюлозно-паперова промисловість, процедури енергетичного менеджменту.

Аннотация. Стаття посвящена обоснованию теоретических и организационных основ внутреннего энергетического аудита на предприятиях целлюлозно-бумажной промышленности. Установлено, что из-за высокой технологической энергоёмкости, существенного потенциала энергосбережения и дефицита оперативных данных на предприятиях целлюлозно-бумажной промышленности актуально внедрять внутренний энергетический аудит. Предложено рассматривать внутренний энергетический аудит как независимое, систематическое, объективное и документально оформленное обследование предприятий штатными работниками для определения уровня и динамики потребления энергетических ресурсов, оценки потенциала энергосбережения, разработки предложений по повышению эффективности их использования. Обосновано, что до сих пор отсутствует обоснованная методика внутреннего энергетического аудита, учитывающая специфику отрасли, актуальные энергетические проблемы предприятий, потребности оперативного и стратегического менеджмента. Внутренний энергетический аудит на целлюлозно-бумажных предприятиях должен выполнять управленческие (формирование аналитической базы и аккумулярование данных для дигитализации бизнес-процессов в области энергопотребления, контроль выполнения инвестиционных проектов, обеспечение взаимодействия структурных подразделений по вопросам энергосбережения) и технологические (оценка текущего потребления энергетических ресурсов, идентификация их потерь, причин их возникновения, оценка потенциала энергосбережения) функции. Объектами внутреннего энергетического аудита на предприятиях целлюлозно-бумажной промышленности могут быть источники энергоснабжения, энергопотребления, энергетические потоки предприятия, система учета потребления энергетических ресурсов, разрешительная документация. Для решения актуальных проблем в области энергоэффективности, повышения эффективности энергетического управления внутренний энергетический аудит на предприятиях целлюлозно-бумажной промышленности должен включать 3 основных этапа: подготовительный, аудит на объекте и заключительный.

Ключевые слова: энергетический аудит, внутренний энергетический аудит, энергетический менеджмент, целлюлозно-бумажная промышленность, процедуры энергетического менеджмента.

Summary. The article is devoted to substantiation of theoretical and organizational bases of internal energy audit at the enterprises of pulp and paper industry. It is established that due to high technological energy consumption, significant energy saving potential and lack of operational data at the enterprises of the pulp and paper industry it is important to implement internal energy audit. It is proposed to consider the internal energy audit as an independent, systematic, objective and documented survey of enterprises by staff to determine the level and dynamics of energy consumption, assess the potential for energy savings, develop proposals to improve their efficiency. It is substantiated that to date there is no sound methodology of internal energy audit, which takes into account the specifics of the industry, current energy problems of enterprises, the needs of operational and strategic energy management. Internal energy audit at pulp and paper enterprises should perform managerial (formation of statistical and analytical base in the field of energy consumption, accumulation of information for digitalization of business processes, control of investment projects on energy modernization, ensuring interaction of structural units on energy saving) and technological consumption of energy resources, identification of losses of energy resources, the reasons for their occurrence, assessment of energy saving potential) functions. The objects of internal energy audit of energy efficiency of pulp and paper enterprises may be sources of energy supply, energy consumption, energy flows of the enterprise, the system of accounting for energy consumption, permits. To solve current problems in the field of energy efficiency, increase the efficiency of energy management, the internal energy audit in the pulp and paper industry should include 3 main stages: preparatory, on-site audit and final.

Key words: energy audit, internal energy audit, energy management, pulp and paper industry, energy management procedures.

Постановка проблеми. Для прийняття важливих управлінських рішень щодо енергетичної модернізації технологічних процесів, підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів підприємств важливо користуватись релевантною і достовірною інформацією про фактичний рівень енергоспоживання, технологічні втрати, потенціал енергозбереження і т.д. Сучасним інструментом формування інформаційної бази для потреб енергетичного менеджменту промислових підприємств є енергетичний аудит. Відповідно до Закону України «Про енергозбереження» енергетичний аудит (енергетичне обстеження) — визначення ефек-

тивності використання паливно-енергетичних ресурсів та розроблення рекомендацій щодо її підвищення [1].

Для підприємств целюлозно-паперової промисловості актуальним є розробка і впровадження внутрішнього енергетичного аудиту як окремого елемента системи енергетичного менеджменту. Його впровадження на підприємствах сприяє формуванню обґрунтованої стратегії енергетичної модернізації, забезпечення контролю реалізації капітальних інвестицій у сфері енергозбереження, проходження сертифікації відповідно до національних та/або міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і методичні засади розробки і впровадження енергетичного аудиту на підприємствах вивчали провідні вітчизняні й зарубіжні учені: В. В. Джеджула, А. Ю. Данілкова, Н. В. Гончаренко, О. С. Літвінов, В. В. Прокопенко, М. Радомська та інші [2–6]. Разом з тим, опрацювання наукових публікацій, присвячених обґрунтуванню теоретико-методологічних засад енергетичного аудиту, і затверджених методичних рекомендацій показало, що проблемам впровадження внутрішнього енергетичного аудиту з урахуванням технологічних та організаційних особливостей підприємств нині приділяється недостатньо уваги.

Враховуючи зазначене, **метою** статті є обґрунтування теоретичних і організаційних засад внутрішнього енергетичного аудиту на підприємствах целюлозно-паперової промисловості.

Виклад основного матеріалу. Актуальність впровадження внутрішнього енергетичного аудиту в систему енергетичного менеджменту підприємств целюлозно-паперової промисловості зумовлена такими чинниками:

- висока технологічна енергоемність виробництва паперу і картону;
- суттєвий потенціал енергозбереження, особливо за рахунок використання поновлюваних енергетичних ресурсів;
- брак аналітичних даних у сфері енергоспоживання;
- нагальність впровадження системи енергетичного менеджменту та її сертифікація;
- розвиток програмного забезпечення й інтернет-технологій для акумулювання, обробки даних, обміну інформацією у сфері енергоспоживання.

Для промислових підприємств внутрішній енергетичний аудит має низку переваг порівняно з аудитом, що проводиться аудиторськими компаніями, а саме: систематичність проведення, нижча вартість, підвищення кваліфікації працівників, формування внутрішньої інформаційно-аналітичної бази (рис. 1).

Зважаючи на актуальність, підприємства целюлозно-паперової промисловості почали впроваджувати деякі методи енергетичного аудиту в управління енергетичним комплексом. Так, вивчення практики енергетичного менеджменту 23 підприємств України, що спеціалізуються на виробництві паперу і картону, засвідчило, що для формування інформаційно-аналітичної бази і прийняття рішень 22 підприємства, або 95,7% досліджуваної сукупності складають енергетичний баланс; 13, або 60,9% проводять моніторинг енергоспоживання; 8, або 34,8% здійснюють аналіз енергетичних потоків. Найменш застосовуваними нині є управлінські інструменти: внутрішній документообіг — 6 підприємств, або 26,1% і звітність — 5 суб'єктів господарювання, або 21,7%.

Таким чином, менеджери підприємств целюлозно-паперової промисловості застосовують процедури внутрішнього енергетичного аудиту з метою фіксації фактичного стану енергоспоживання й виявлення понаднормативних втрат енергетичних ресурсів. Проте для ефективного функціонування системи енергетичного менеджменту й підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів цього недостатньо.

Опитування фахівців у сфері енергозбереження засвідчило, що основними проблемами, які перешкоджають впровадженню внутрішнього енергетичного аудиту, є відсутність:

- чіткої категоріальної бази. Так, донині в науковій літературі відсутнє науково обґрунтоване визначення сутності внутрішнього енергетичного аудиту;
- обґрунтованої методики енергетичного аудиту, що враховує специфіку галузі, актуальні енергетичні проблеми підприємств, потреби оперативного і стратегічного менеджменту.

Враховуючи зазначене, пропонуємо розглянути внутрішній енергетичний аудит підприємств целюлозно-паперової промисловості як незалежне, систематичне, об'єктивне й документально

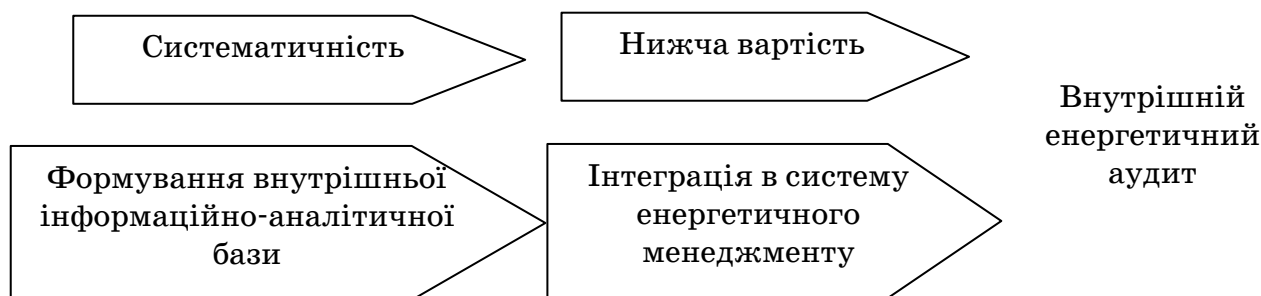

Рис. 1. Переваги внутрішнього енергетичного аудиту підприємств

Джерело: розроблено автором

Рис. 2. Теоретико-методичні засади внутрішнього енергетичного аудиту підприємств целюлозно-паперової промисловості України

Джерело: розроблено автором

оформлене обстеження підприємств, структурних підрозділів, технологічних процесів й устаткування для визначення рівня й динаміки споживання енергетичних ресурсів, потенціалу енергозбереження, розробки пропозицій щодо підвищення ефективності їх використання, удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення системи енергетичного менеджменту.

Метою енергетичного аудиту на підприємствах целюлозно-паперової промисловості є формування об'єктивної, достовірної та актуальної інформації у сфері енергоспоживання для підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів в цілому та енергетичного менеджменту зокрема. Теоретико-методичні засади енергетичного аудиту підприємств целюлозно-паперової промисловості відображено на рис. 2.

Завдання енергетичного аудиту підприємств целюлозно-паперової промисловості включають:

Управлінські:

- формування статистично-аналітичної бази у сфері енергоспоживання;
- формування інформаційної бази для діджиталізації бізнес-процесів у сфері енергоспоживання;

- контроль виконання інвестиційних проектів у сфері енергоефективності;
- забезпечення інформаційно-аналітичної взаємодії структурних підрозділів з питань енергозбереження.

Технологічні:

- оцінка поточного споживання енергетичних ресурсів;
- ідентифікація втрат енергетичних ресурсів, причин їх виникнення;
- оцінка потенціалу енергозбереження;
- розробка стратегії і програми підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів.

Об'єктами внутрішнього енергетичного аудиту ефективності використання енергетичних ресурсів целюлозно-паперових підприємств можуть бути:

- джерела енергопостачання;
- енергоспоживання;
- енергетичні потоки підприємства;
- система обліку споживання енергетичних ресурсів;
- первинні документи;
- дозвільна документація.

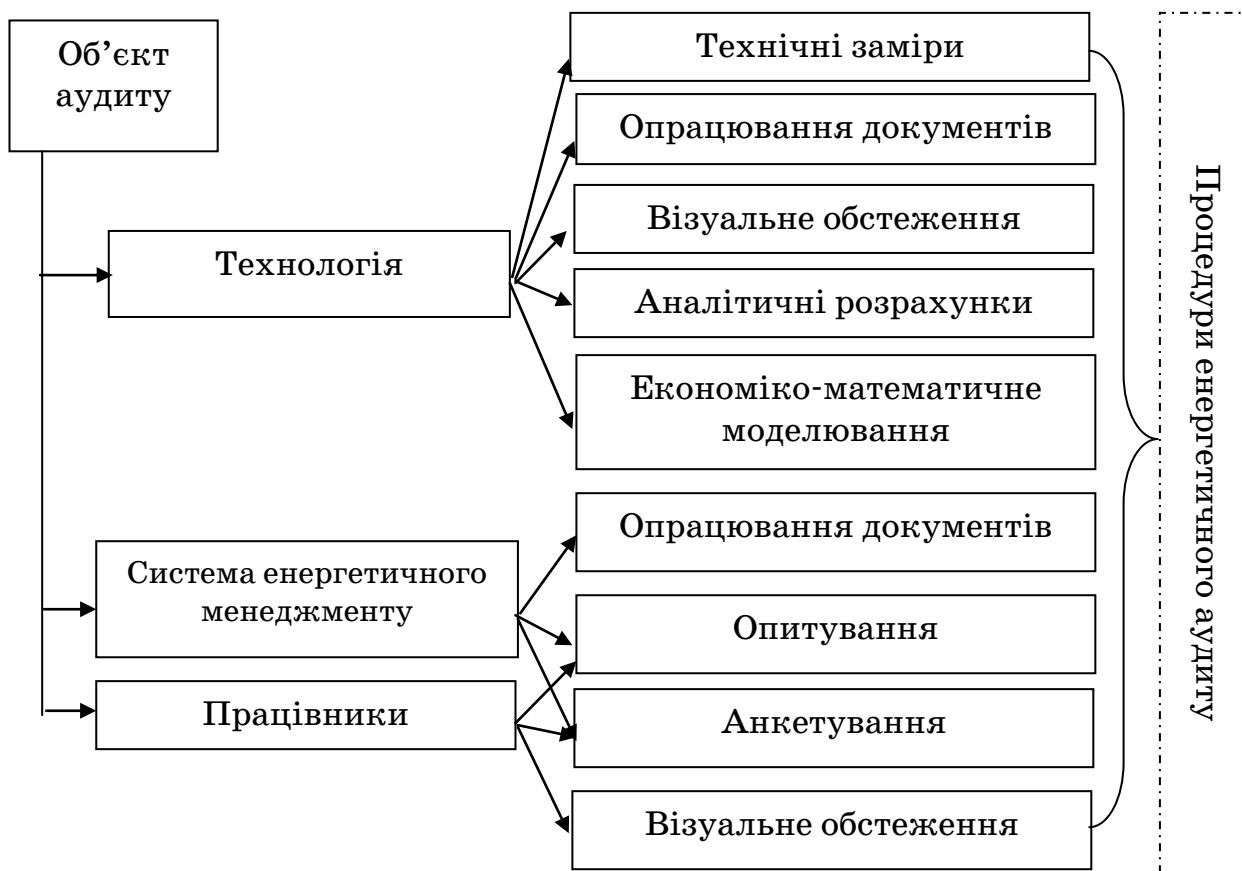

Рис. 2. Організаційно-логічна модель внутрішнього енергетичного аудиту на підприємствах целюлозно-паперової галузі України

Джерело: сформовано автором

Базисом успішної розробки і впровадження внутрішнього енергетичного аудиту на підприємстві є розробка оптимальної організації його проведення. Узагальнено заходи з проведення енергетичного аудиту целюлозно-паперових підприємств доцільно згрупувати у 3 основні етапи: підготовчий, аудит на об'єкті і заключний.

Підготовчий етап:

- 1) ідентифікація об'єкта енергетичного аудиту;
- 2) розробка проєкту технічного завдання проведення енергетичного аудиту;
- 3) призначення відповідального за організацію енергетичного аудиту;
- 4) формулювання мети і завдань проведення енергетичного аудиту;
- 5) визначення критеріїв енергетичного аудиту;
- 6) складання програми енергетичного аудиту.

Енергетичний аудит на об'єкті включає:

- 1) встановлення рівня й аналіз динаміки споживання енергетичних ресурсів за центрами відповідальності;
- 2) виявлення точок понаднормативного споживання енергетичних ресурсів;
- 3) складання та/або перевірка енергобалансу;
- 4) проведення бенчмаркінгу.

Залежно від об'єкта у процесі енергетичного аудиту доцільно застосовувати такі методи: технічні заміри, опрацювання документів, візуальне обстеження об'єкта, аналітичні розрахунки, опитування (рис. 3).

Завершальним етапом енергетичного аудиту є складання Звіту з енергетичного аудиту. У ньому аудитор висвітлює результати енергетичного аудиту, вказує на виявлені недоліки і визначає вектор діяльності у сфері енергозбереження. Важливим елементом Звіту з енергетичного аудиту є детальний опис

заходів, які необхідно реалізувати для підвищення енергоефективності, надати кількісні і вартісні дані щодо потенційних економії, прибутків і збитків.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Важливим управлінським інструментом підвищення енергетичної ефективності підприємств целюлозно-паперової промисловості, зниження енергоспоживання та підвищення конкурентоспроможності готової продукції є внутрішній енергетичний аудит.

Нині на більшості целюлозно-паперових підприємствах застосовують найпростіші методи формування інформаційно-аналітичної бази у сфері енергоспоживання — складання енергетичного балансу, проведення періодичного моніторингу, аналіз енергетичних потоків. У 6 вітчизняних целюлозно-паперових підприємствах запровадили внутрішній документообіг у сфері енергоспоживання, у 5 — складають внутрішні управлінські звіти.

Основними перешкодами для розробки і впровадження єдиної системи внутрішнього енергетичного аудиту на целюлозно-паперових підприємствах є неузгодження щодо визначення основних категорій і відсутність обґрунтованої методики енергетичного аудиту.

Внутрішній енергетичний аудит целюлозно-паперових підприємств доцільно розглядати як незалежне, систематичне, об'єктивне й документально оформлене обстеження підприємства, структурних підрозділів, технологічних процесів й устаткування для визначення рівня й динаміки споживання енергетичних ресурсів, потенціалу енергозбереження, розробки пропозицій щодо підвищення ефективності їх використання, удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення системи енергетичного менеджменту.

Література

1. Про енергозбереження: Закон України від 1 липня 1994 р. № 74/94-ВР. URL: Відомості Верховної Ради України. 1994. № 30. С. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80>
2. Данілкива А. Ю. Ключові аспекти організації системи енергетичного менеджменту промислових підприємств України // Економіка та держава. 2016. № 2. С. 96–100.
3. Джеджула В. В. Організаційно-економічний механізм енергозбереження промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.04 — Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Хмельницький, 2014. 419 с.
4. Літвінов О. С., Літвінова В. О. Теоретичні засади ефективності використання енергії на підприємстві // Вісник соціально-економічних досліджень. № 40. С. 86–91.
5. Прокопенко В. В. Енергетичний аудит [електронне видання]: URL: http://www.reee.org.ua/download/training_s/%D0%A2%D0%9C_4_%D0%90%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82.pdf
6. Радомська М. Енергетичний аудит як основа підвищення енергоефективності виробничих та житлових об'єктів // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. 2013. № 8. С. 172–178.

References

1. Pro energhozberezhennja: Zakon Ukrainy vid 1 lypnja 1994 r. № 74/94-VR. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 1994. № 30. S. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80>
2. Danilkova A. Ju. Ključovi aspekty orghanizaciji systemy energhetynogho menedzhmentu promyslovykh pidpryjemstv Ukrainy. Ekonomika ta derzhava. 2016. № 2. S. 96–100.
3. Dzhedzhula V. V. Orghanizacijno-ekonomichnyj mekhanizm energhozberezhennja promyslovykh pidpryjemstv: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra ekon. nauk: spec. 08.00.04 — Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy (za vydamy ekonomichnoji dijajlnosti). Khmeljnycjkyj, 2014. 419 s.
4. Litvinov O. S., Litvinova V. O. Teoretychni zasady efektyvnosti vykorystannja energhiji na pidpryjemstvi // Visnyk socialjno-ekonomichnykh doslidzenj. I 40. S. 86–91.
5. Prokopenko V. V. Energhetychnyj audyt [elektronne vydannja]: URL: http://www.reee.org.ua/download/trainings/%D0%A2%D0%9C_4_%D0%90%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82.pdf
6. Radomsjka M. Energhetychnyj audyt jak osnova pidvyshennja energhoefektyvnosti vyrobnychykh ta zhytlovykh ob'ektiv // Visnyk Ljvivs'jkogho derzhavnogho universytetu bezpeky zhyttjedijalnosti. 2013. № 8. S. 172–178.

Значек Рафаела Рафаелівна

*кандидат технічних наук,
старший викладач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі
Одеська національна академія харчових технологій*

Значек Рафаэла Рафаэльевна

*кандидат технических наук,
старший преподаватель кафедры маркетинга, предпринимательства и торговли
Одесская национальная академия пищевых технологий*

Znachek Rafaela

*PhD in Technical Science, Senior Lecturer of the
Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade
Odessa National Academy of Food Technologies*

ORCID: 0000-0001-9008-3863

Статєва Марина Станіславівна

*асистент кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі
Одеська національна академія харчових технологій*

Статєва Марина Станиславовна

*ассистент кафедры маркетинга, предпринимательства и торговли
Одесская национальная академия пищевых технологий*

Stateva Maryna

*Assistant of the Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade
Odessa National Academy of Food Technologies*

ORCID: 0000-0002-6452-9443

Мардар Марина Ромиківна

*доктор технічних наук,
професор кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі
Одеська національна академія харчових технологій*

Мардар Марина Ромиковна

*доктор технических наук,
профессор кафедры маркетинга, предпринимательства и торговли
Одесская национальная академия пищевых технологий*

Mardar Maryna

*Doctor of Sciences (Dr. Hab.) in Engineering, Professor,
Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade
Odessa National Academy of Food Technologies*

ORCID: 0000-0003-0831-500X

Черевата Тетяна Михайлівна

*кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі
Одеська національна академія харчових технологій*

Череватая Татьяна Михайловна

*кандидат сельскохозяйственных наук,
доцент кафедры маркетинга, предпринимательства и торговли
Одесская национальная академия пищевых технологий*

Cherevata Tetiana

*Candidate of Agricultural Science,
Docent of the Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade
Odessa National Academy of Food Technologies*

ORCID: 0000-0001-5581-5715

АНАЛІЗ МАРКЕТИНГОВОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НОВИХ ПРОДУКТІВ ПІДВИЩЕНОЇ ХАРЧОВОЇ ЦІННОСТІ

АНАЛИЗ МАРКЕТИНГОВОЙ СРЕДЫ И ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НОВЫХ ПРОДУКТОВ ПОВЫШЕННОЙ ПИЩЕВОЙ ЦЕННОСТИ

MARKETING ENVIRONMENT ANALYSIS AND COMPETITIVENESS ASSESSMENT OF NEW PRODUCTS OF HIGH NUTRITIONAL VALUE

Анотація. У статті наведено, що харчова промисловість є однією з провідних та найбільш важливих галузей агропромислового комплексу України. На споживчому ринку спостерігається значна конкуренція, яка змушує підприємства постійно вдосконалювати свій товар та методи діяльності що є неможливим без допомоги новітніх методів маркетингових досліджень. У статті розглянуто основні тенденції розвитку українського ринку сухих сніданків, зокрема проблематика даного ринку, особливості та перспективи розвитку. Виокремлено лідерів ринку – виробників сухих сніданків. Розглянуті тенденції стану та розвитку ринку сухих сніданків в Україні у порівнянні з відповідним світовим ринком дозволили зробити висновки про наявність потенціалу реалізації на ньому нової продукції, а саме, каш миттєвого приготування підвищеною харчовою цінністю. У статті розглянуті основні поняття визначення показника конкурентоспроможності. Відзначено, що конкурентоспроможність товару відображає його здатність більш повно відповідати запитам покупців порівняно з аналогічними товарами, представленими на ринку. Визначається конкурентними перевагами товару: якістю, технічним рівнем, споживними властивостями, ціною, рекламою, іміджем виробника, а також ситуацією на ринку, коливанням попиту. Високий рівень конкурентоспроможності товару свідчить про доцільність його виробництва і можливості вигідного продажу. У зв'язку з цим проведено розрахунок показника конкурентоспроможності за органолептичними та фізичними показниками, показниками харчової цінності, показниками інноваційної діяльності та маркетингових досліджень, ціною та безпечністю. На базі даного алгоритму проведено комплексне дослідження конкурентоспроможності каш миттєвого приготування, що дало змогу визначити пріоритетні напрямки подальшого удосконалення продукції. Показник конкурентоспроможності розроблених продуктів становив 78,82 проти продукту-аналогу – 0. Встановлено конкурентні переваги нових продуктів: екологічна безпечність споживання, висока якість продукції, широке впровадження інноваційних розробок, використання нетрадиційної сировини. Отримані дані свідчать про те, що нові продукти будуть конкурентоспроможними на ринку України порівняно з існуючими традиційними аналогами.

Ключові слова: конкурентоспроможність, каші миттєвого приготування, маркетингове середовище, експертний метод, ринок, сухі сніданки.

Аннотация. В статье представлено, что пищевая промышленность является одной из ведущих и наиболее важных отраслей агропромышленного комплекса Украины. На потребительском рынке наблюдается значительная конкуренция, которая заставляет предприятия постоянно совершенствовать свой товар и методы деятельности, что невозможно без помощи новейших методов маркетинговых исследований. В статье рассмотрены основные тенденции развития украинского рынка сухих завтраков, в частности проблематика данного рынка, особенности и перспективы развития. Выделены лидеры рынка – производители сухих завтраков. Рассмотренные тенденции состояния и развития рынка сухих завтраков в Украине в сравнении с соответствующим мировым рынком позволили сделать выводы о наличии потенциала реализации на нем новой продукции, а именно, каш быстрого приготовления повышенной пищевой ценностью. В статье рассмотрены основные понятия определения показателя конкурентоспособности. Отмечено, что конкурентоспособность товара отражает его способность более полно отвечать запросам покупателей.

в сравнении с аналогичными товарами, представленными на рынке. Определяется конкурентными преимуществами товара: качеством, техническим уровнем, потребительскими свойствами, ценой, рекламой, имиджем производителя, а также ситуацией на рынке, колебанием спроса. Высокий уровень конкурентоспособности товара свидетельствует о целесообразности его производства и возможности выгодной продажи. В связи с этим проведен расчет показателя конкурентоспособности по органолептическим и физическим показателям, показателям пищевой ценности, показателям инновационной деятельности и маркетинговых исследований, цене и безопасностью. На базе данного алгоритма проведено комплексное исследование конкурентоспособности каш быстрого приготовления, что позволило определить приоритетные направления дальнейшего совершенствования продукции. Показатель конкурентоспособности разработанных продуктов составил 78,82 против продукта-аналога – 0. Установлены конкурентные преимущества новых продуктов: экологическая безопасность потребления, высокое качество продукции, широкое внедрение инновационных разработок, использование нетрадиционного сырья. Полученные данные свидетельствуют о том, что новые продукты будут конкурентоспособными на рынке Украины по сравнению с существующими традиционными аналогами.

Ключевые слова: конкурентоспособность, каши быстрого приготовления, маркетинговая среда, экспертный метод, рынок, сухие завтраки.

Summary. In this area there is the fact that the manufacturing industry is the most diverse of those represented and those that exist in the world of agro-industrial complex of Ukraine. The consumer market uses a competitive product that tries to create its own product and improve its product and methods that cannot be used without new methods of marketing needs. The article considers the main trends in the development of the Ukrainian market of breakfast cereals, in particular the problems of this market, features and prospects of development. There were found market leaders producing breakfast cereals. The considered tendencies of condition and development of breakfast cereals market in Ukraine in comparison with the corresponding world market allowed to draw conclusions about existence of potential of realization on it of new production, namely, porridge of instant preparation by the increased food value. The article considers the basic concepts of determining the competitiveness indicator. It is noted that the product competitiveness reflects its ability to more fully meet customer demand compared to similar products on the market. It is determined by the competitive advantages of the product: quality, technical level, consumer properties, price, advertising, image of the manufacturer, as well as the market situation, fluctuations in demand. The high level of goods competitiveness indicates the feasibility of its production and the possibility of profitable sales. In this regard, the calculation of competitiveness by organoleptic and physical indicators, indicators of nutritional value, indicators of innovation and marketing research, price and safety. On the basis of this algorithm, a comprehensive study of instant porridge competitiveness was conducted, which made it possible to determine the priority areas for further product improvement. The indicator of competitiveness of developed products was 78.82 and the analogue product was 0. The competitive advantages of new products are established: ecological safety of consumption, high production quality, wide introduction of innovative developments, use of non-traditional raw materials. The obtained data indicate that the new products will be competitive in the Ukrainian market compared to the existing traditional analogues.

Key words: competitiveness, instant porridge, marketing environment, expert method, market, dry breakfasts.

Постановка проблеми. В умовах сучасних економічних відносин основоположною для успіху на ринку є необхідність застосування новітніх підходів до забезпечення конкурентоздатності товару. Однією із головних умов цього є науково обґрунтоване вивчення специфіки потреб, очікувань і вподобань цільового сегменту споживачів, спрямоване на максимальне задоволення їх інтересів [1]. Конкурентоспроможною вважається продукція, яка користується попитом у великій кількості споживачів і володіє не менш високим рівнем якості, ніж відомі аналоги, але відрізняється від останніх елементами інновацій у виді об'єктів інтелектуальної власності: «ноу-хау», патентів та ін. Така продукція забезпечує тривалість реалізації на ринку і отримання прибутку [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав [3–6], що сухі сніданки, на даний час, користують-

ся попитом у різних верств населення, включаючи дітей, підлітків і людей похилого віку. Вказані вироби мають низький уміст вологи, легку вагу, швидкі в приготуванні, мають приємний смак та ніжну консистенцію, мають зручну та практичну індивідуальну упаковку, транспортабельність; для них характерна легкість модифікації рецептур і технологічного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблем конкуренції та забезпечення конкурентоспроможності економічних суб'єктів займалися такі зарубіжні вчені, як М. Портера [7], Л. В. Балабанова і В. В. Холод [8], Р. А. Фатхутдінов [9], В. В. Шарко [10], О. І. Драган [11]. Теоретичні та методологічні основи оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства та його продукції розглянуті у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних

вчених, серед яких А. Г. Дементьєва [12], Б. Карлофф [13], В. І. Гринь [14], М. О. Єрмолов [15], та ін.

Мета статті дослідження маркетингового середовища та визначення конкурентоспроможності нових каш миттевого приготування (КМП) підвищеної харчової цінності.

Для виконання даної мети були обрані наступні завдання:

- 1) проведення маркетингового аналізу ринку сухих сніданків в Україні
- 2) визначення показника конкурентоспроможності КМП.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобальної пандемічної кризи індустрія споживчих продуктів харчування зіткнулася з високим попитом на корисні для здоров'я продукти з тривалим терміном зберігання. Глобальне зростання світового ринку сухих сніданків в основному обумовлений потребою в корисній їжі в якості сніданку, яка допомагає підтримувати фізичне і психічне здоров'я. Зростаючий ризик таких захворювань, як діабет, ожиріння і проблеми з серцем через малорухомий спосіб життя, мотивує людей до споживання низькокалорійної їжі, тим самим підвищуючи попит на КМП на сніданок [16].

Популярність української продукції на вітчизняному ринку сухих сніданків пов'язана з доступною ціною, оскільки вартість товарів, які пропонують імпортери, суттєво дорожча. За даними рітейл-аудиту Nielsen продажі на ринку сухих готових сніданків України з жовтня 2017 по вересень 2018 року зросли на 21,5% у натуральному вираженні в натуральному вираженні (в порівнянні з аналогічним періодом рік тому). Темпи зростання продажів в грошовому вираженні також зросли: з жовтня 2017 по вересень 2018 року — на 32,8%, роком раніше — на 22,1%. Позитивно вплинуло на зростання продажів зниження темпів інфляції в категорії — з 13,6% до 11,4% [17].

Імпорт сухих сніданків зменшився з 30,4 тис. т в 2018 р. до 24,7 тис. т в 2019 р. Така тенденція пояснюється зростанням імпортних цін, а також скороченням споживання імпоротної продукції преміум-сегмента. При цьому експортні поставки сухих сніданків за останні два роки кардинально не змінювалися. В 2018 році українські виробники скоротили продаж сніданків за кордон на 4% — до 21,5 тис. т.

У 2018 році Україна збільшила експортні поставки сухих сніданків завдяки досить низькими цінами на продукцію, що викликало попит на зовнішніх ринках. Основні країни — імпортери сухих сніданків з України — Молдова, Болгарія, Румунія, Грузія. На їх частку в 2018 р. довелося до 50% по-

ставок [18]. Учасники ринку очікують, що в 2020 році попит на сухі сніданки залишиться на рівні 2019 р. хоча з появою нових операторів в сегменті є всі шанси збільшити обсяг виробництва і споживання продукції.

Найбільш значними виробниками сухих сніданків в Україні є ТОВ «Нестле Україна», створене на базі Бориспільського заводу продтоварів (ТМ «Fitnes», ТМ «Хрустка», ТМ «Gold»), ПрАТ «Лантманнен Акса» (ТМ «Злаково», ТМ «АХА», ТМ «Старт»), компанія «Sunny Food», що випускає свою продукцію під торговими марками «Золоте зерно», «Салют», «HitSnack», «Смачна забава», «Slasti» та компанія ТОВ «ТЕРРА» випускає продукцію під ТМ «ТЕРРА».

Зазначені тенденції стану та розвитку ринку сухих сніданків в Україні у порівнянні з відповідним світовим ринком дозволили зробити висновки про наявність потенціалу реалізації на ньому нової продукції: можливостями розширення кола споживачів за рахунок зайнятих напруженою фізичною та розумовою діяльністю; виявленою тенденцією прагнення споживачів до здорового харчування.

Посилення уваги в суспільстві до здорового харчування населення привертає увагу до продуктів, здатних на належному рівні задовольняти фізіологічні потреби людини. У теперішній час у торговельних мережах представлений досить широкий асортимент таких сухих сніданків, як каші швидкого і миттевого приготування у вигляді зернових пластівців та їх сумішей, мюслів, вспученого зерна, гранола, кускусів та ін. [3].

Конкурентоспроможність — це ключ до ринкового успіху товару та його виробника, тому вирішення проблеми конкурентоспроможності — найскладніше завдання в діяльності будь-якого підприємства, що вимагає погодженої, цілеспрямованої роботи всіх підрозділів з лідуванням служби маркетингу, особливим напрямом діяльності підприємства є управління конкурентоспроможністю [10].

Для того, щоб докладніше розібратися в умовах і факторах конкуренції між підприємствами, необхідно уточнити в чому, власне, полягає поняття «конкурентоспроможність» як економічний феномен. Для цього представимо характеристики та підходи до поняття конкурентоспроможність різними авторами (табл. 1).

Аналізуючи таблицю 1, можна відмітити, що науковці використовують різні підходи до розуміння поняття «конкурентоспроможність продукції». Тлумачення дослідників можна згрупувати таким чином: за властивостями та характеристиками продукції, за наявністю ринкових переваг та ступенем

Визначення поняття «конкурентоспроможність»

Джерело	Визначення
М. Портера [7]	Конкурентоспроможність — це визначене сукупністю факторів положення товаровиробника на внутрішніх і зовнішніх ринках, віддзеркалене через сукупність показників»
Л.В. Балабанова і В. В. Холод [8]	Під конкурентоспроможністю продукції розуміють високе (порівняно з товарами-замінниками) співвідношення її якісних і вартісних характеристик, які відповідають ринковим вимогам, максимально задовольняють потреби споживачів і створюють переваги товарів на ринку
Р.А. Фатхутдінов [9]	Конкурентоспроможність — властивість об'єкт, що характеризує ступінь реального чи потенційного задоволення ним конкретної потреби в порівнянні з аналогічними об'єктами, представленими на конкретному ринку
В.В. Шарко [10]	Конкурентоспроможність компанії — це міра реальної сили організації в кожному сегменті, об'єктивна оцінка здатності компанії задовольнити потреби кожного сегмента в порівнянні з конкурентами
О.І. Драган [11]	Конкурентоспроможність продукції є ступенем її відповідності у певний час потребам споживачів за технічними, економічними та екологічними характеристиками
А.Г. Дементьєва [12]	Конкурентоспроможність — це сукупність переваг і здатності суб'єкта в порівнянні з йому подібними в боротьбі за досягнення мети, характерної для них, в умовах дії законів певного навколишнього середовища (системи)
Б. Карлофф [13]	Конкурентоспроможність — здатність забезпечити кращу позицію в порівнянні з конкуруючим підприємством
В.І. Гринь [14]	«Конкурентоспроможність продукції» характеризує, як здатність якісних та вартісних характеристик продукції відповідати вимогам конкурентного ринку та бути засобом повного задоволення потреб споживача, забезпечуючи при цьому високий рівень доходів його виробнику
М.О. Єрмолов [15]	Під конкурентоспроможністю вважає «відносну характеристику, яка відображає відмінність процесу розвитку одного виробника від конкурента як за рівнем задоволення своїми товарами чи послугами конкретної суспільної потреби, так і за ефективністю виробничої діяльності»

задоволення попиту споживачів, за прибутковістю виробника.

Конкурентоспроможність товару відображає його здатність більш повно відповідати запитам покупців порівняно з аналогічними товарами, представленими на ринку. Вона визначається конкурентними перевагами: якістю товару, його технічним рівнем, споживними властивостями, цінами, встановленими продавцями товарів; рекламі, іміджі виробника, а також ситуацією на ринку, коливанням попиту. Високий рівень конкурентоспроможності товару свідчить про доцільність його виробництва і можливості вигідного продажу.

В Одеської національної академії харчових технологій були розроблені й виготовлені у виробничих умовах зразки КМП «Насолода» на основі подрібненого екструдату зерна спельти та вівса, збагачені шматочками сушеного яблука, порошком сушеного гарбуза, корицею меленою, сухою молочною сироваткою, стевіозидом та сіллю. Відповідно до методики конкурентоспроможності [19,20], яка враховує показники якості продукції, інформацію щодо

аналогів розроблених зразків, інноваційні підходи до розробки товарів та упакування, було визначено конкурентоспроможність нових КМП підвищеної харчової цінності. Згідно з цією методикою, наявна шкала, що включає певні елементи:

- корисність для потенційного покупця (споживча вартість (органолептичні показники (запах, смак, колір, консистенція), показники харчової цінності (масова частка білку, жиру, вуглеводів, енергетична цінність), або здатність задовольняти вимоги, що пред'являються до даного продукту з боку споживача (гарантійний термін зберігання, естетичні показники (привабливість упаковки);
- ціна товару (при рівній корисності покупець віддасть перевагу дешевшому товару, але може придбати і дорожчий товар, якщо він виявиться для нього кориснішим; виняток
- інноваційність продукції (використання нової сировини та добавок, з якої вперше виготовляють КМП (якщо вона захищена патентом або подана заявка Укрпатенту, то оцінюваний бал вищий); використання нової технології, яка дозволяє під-

вищити якість виробів і запатентувати спосіб виробництва (якщо вона захищена патентом або подана заявка Укрпатенту, то оцінюваний бал вищий);

- маркетингові дослідження (аналіз ринку; стан попиту на товар, реклама діяльність, наявність зареєстрованого товарного знаку)

При розрахунку конкурентоспроможності КМП приймали до уваги якість, ціну і безпечність продукту. Формула конкурентоспроможності має вигляд [19,20]:

$$K = B \frac{\sum m_i g_i}{C}, \quad (1)$$

де $\sum m_i g_i$ — сумарний комплексний показник рівня якості, виражений в балах (m_i — коефіцієнт вагомості показника рівня якості і g_i — показник якості однієї з властивостей);

C — ціна за 100 г продукту;

B — безпечність продукту.

Безпечність продукту при розрахунку конкурентоспроможності враховують наявність або відсутність в ньому шкідливих для організму людини харчових добавок. В результаті дріб відповідно множиться на 0 (продукт не є конкурентоспроможним) або на 1 (продукт має високу конкурентоспроможність).

Шкала оцінки за якістю враховує три рівня [19; 20]:

- добра продукція (4 бали) — конкурентоспроможна продукція з самими високими значеннями;
- задовільна (3 бали) — продукція, яка може деякий час конкурувати з кращими зразками, але не довго;
- незадовільна продукція (2 бали) — продукція, яка не може бути конкурентоспроможною тільки найближчим часом, але не в майбутньому.

У зв'язку з тим, що одні показники вважаються основоположними показниками, а інші можна віднести до другорядних, використовували коефіцієнт вагомості в результаті підсумовування, який повинен бути кратним 10 для зручності при підрахунку.

Згідно результатам маркетингових досліджень встановлено, що споживач звертає увагу у першу чергу на органолептичні властивості (особливо смак продукту), харчову цінність. У зв'язку з цим даним критеріям конкурентоспроможності було присвоєно найбільший коефіцієнт вагомості. Меншим за значущість був коефіцієнт вагомості кольору і запаху продукту. Також дещо меншим за значущістю використовували коефіцієнт вагомості для показника, який характеризує захищеність продукту патентом або товарним знаком і при оцінюванні реклами продукту.

Також споживачі звертають увагу на оформлення упаковки товару, зміст маркування, вони оцінюють доступність сприйняття тексту. Внаслідок чого одним з важливим критеріїв конкурентоспроможності товару є «інформативність маркування», що характеризує склад і повноту інформації про товар і його конкурентні переваги перед товарами-аналогами. Даним критеріям (доступність інформації, дизайн упаковки) присвоєний високий коефіцієнт вагомості.

Будуючи шкалу, перш за все враховували стандартні показники, потім показники з посилюванням вимог до якості продукту, пакування, оформлення, зберігання, що показано в таблиці 2.

Проведена оцінка конкурентоспроможності КМП експертною комісією, до складу якої входили представники промисловості та викладачі.

Як об'єкти оцінки конкурентоспроможності обрано КМП відомої торгової марки «Каша вівсяна з яблуком і корицею миттєвого приготування» й розроблені нами КМП «Насолода», що відображено в таблиці 2. Каші, які представлені на споживчому ринку України, є найбільш близькими до запропонованих нами каш, оскільки не містять у своєму складі цукру, а добавка, яка міститься у продукті, надає йому характерний смак, який найбільш близького до смаку запропонованого продукту.

Необхідно відзначити, що розроблена нами КМП «Насолода», складаються з натуральної сировини та добавок (шматочки сушеного яблука, порошок сушеного гарбуза, кориця мелена), на відміну від каш відомої торгової марки, які містять у своєму складі натуральний ідентичний ароматизатор «Молочна ваніль» і «Яблука». Указаний ароматизатор складається з мальтодекстрину (Е 621), глутамату натрію (Е 627) і підсилювачу смаку й аромату (Е 631), які не дозволяється використовувати в дитячому харчуванні. У зв'язку з цим за показниками безпечності КМП відомої торгової марки отримали оцінку «1».

Як видно з таблиці 3, КМП «Насолода» розроблена в ОНАХТ, має вищий показник конкурентоспроможності, ніж вже існуюча традиційна КМП відомої торгової марки. Цю різницю можна пояснити поліпшеними смако-ароматичними властивостями КМП та використання нетрадиційної основної сировини, а саме спельти, що підвищує вміст у каші білка та клітковини, наявність профілактичних властивостей за рахунок високого вмісту біологічно-активних речовин. А саме основне розробленні КМП виготовлені на основі натуральної сировини та не містять добавки, які виготовлені на основі синтезу органічних речовин, що свідчить про безпечність розробленого продукту. Також суттєвими недоліками складу продукту — аналогу є наявність у рецептурі

Таблиця 2

Шкала оцінки конкурентоспроможності КМП

Показники	Коефіцієнт вагомості	Рівні якості, бали			Характеристика рівня якості		
		4	3	2	Добра (4)	Задовільна (3)	Незадовільна (2)
1	2	3	4	5	6	7	8
Органолептичні показники							
Смак	10	40	30	20	Приємний, яскраво виражений, відповідний даному виду зернових компонентів та добавок, які застосовуються, без сторонніх присмаків	Приємний, виражений, відповідний даному виду зернових компонентів та добавок, які застосовуються, приємна солодкість або злегка надмірна, або недостатня солодкість	Нетиповий зі слабо вираженим стороннім присмаком (кислуватим, гіркуватим, лежалим), інтенсивно або недостатньо виражений смак застосовуваних добавок
Запах	5	20	15	10	Приємний, яскраво виражений, відповідний даному виду зернових компонентів та добавок, які застосовуються, без стороннього запаху	Невиражений, негармонійний, ледь відчутний запах застосовуваних добавок, без стороннього запаху	Злегка змінений або слабо виражений, невідповідний даному виду зернових компонентів та добавок, які застосовуються, відчувається сторонній запах
Колір	4	16	12	8	Рівномірний, типовий, від білого до темно — кремового з різними відтінками, в залежності від кольору компонентів і добавок, які застосовуються	Не достатньо рівномірний, злегка невідповідний кольору компонентів з якого виготовлена каша або добавок, які застосовуються	Нетиповий (значно змінений у зв'язку з погіршенням якості), не рівномірний.
Консистенція	6	24	18	12	Типова, однорідна, в'язка. Добавки, передбачені рецептурою, рівномірно розподілені по всій масі.	Наявність неоднорідно розварених крупинок, груба консистенція відчувається липкість.	Нетипова, неоднорідна, місцями водяниста, наявність значної кількості грудочок, липка або тягуча
Показники харчової цінності							
Масова частка білка, г/100 г продукту	6	24	18	12	Не менше 14	Не менше 12	Не менше 10
Масова частка жиру, г/100 г продукту	5	20	15	10	Не більше 5,0	Не більше 7,0	Більше 7,0
Масова частка вуглеводів, г/100 г продукту	5	20	15	10	Не більше 80	Не більше 70	Не більше 60
Органолептичні показники							
Енергетична цінність, ккал на 100 г продукту	7	28	21	14	Не більше 360	Не більше 365	Більше 370
Гарантійний термін зберігання	6	24	18	12	Більше 12 місяців	6–12 місяців	Менше 6 місяців

Інформативність маркування							
Достатність інформації	6	24	18	12	Маркування відповідає вимогам нормативної документації, містить додаткову, значущу для споживача інформацію	Маркування відповідає вимогам нормативної документації, але містить скорочення слів і/або перевантаження зайвою інформацією	Маркування не відповідає вимогам нормативної документації
Доступність інформації	6	24	18	12	Розмір шрифту, колір тексту та розміщення інформації зручні для сприйняття.	розмір шрифту дуже дрібний, текст декількома мовами. Складність у виявленні та розшифруванні окремих елементів	Шрифт нечіткий і/або колір фону затрудняє прочитання тексту і/або текст містить помилки.
Інформація про конкурентні переваги	5	20	15	10	Відомості про особливості складу, нагороди, спосіб споживання та приготування. Наявність ISO, НАССР на підприємстві	Відомості про одну-дві конкурентні переваги товару. Відсутність ISO. НАССР на підприємстві	Відсутня
Дизайн упакування	6	24	18	12	Унікальний, виразний, виділяється на фоні конкурентів	Звичайний, гармонійне кольорове рішення	Негармонійне кольорове рішення і/або дефекти етикетки
Показники інноваційної діяльності							
Нова сировина	3	24	18	12	Захищено патентом	Не захищено патентом	Відсутня
Наявність нових добавок	3	24	18	12	Захищено патентом	Не захищено патентом	Відсутня
Новизна технології	6	24	18	12	Захищено патентом	Не захищено патентом	Відсутня
Показники маркетингових досліджень							
Товарний знак	5	20	15	10	Захищено	Не захищено	Відсутня
Маркетингова діяльність	6	24	18	12	Немає конкурентів, високий попит, ефективна реклама	Слабка конкуренція, слабкий попит, реклама практично відсутня	Сильна конкуренція, попит не встановлено, відсутня рекламна діяльність
Комплексний показник	100	400	300	200			

лише одного виду зернової сировини, що зменшує харчову та біологічну цінність готового продукту; наявність цукру-піску у складі каші обмежує вживання продукту людьми хворими на цукровий діабет та ожиріння, наявність ароматизаторів.

Висновки. Популярність української продукції, а саме сухих сніданків на вітчизняному ринку пов'язана з доступною ціною, оскільки вартість товарів, які пропонують імпортери, суттєво дорожча. Найбільш значними виробниками сухих сніданків в Україні є ТОВ «Нестле Україна», ПрАТ «ЛантманненАкса» та компанія ТОВ «ТЕРРА».

Розраховано показник конкурентоспроможності КМП, який становить для контрольного зразку

0, а для розробленої КМП — 78,82. Таким чином, можна говорити про те, що нові види КМП будуть конкурентоспроможні на споживчому ринку України, порівняно з існуючими традиційними видами КМП, які представлені у торговельній мережі.

Встановлено конкурентні переваги нових КМП: екологічна безпечність споживання, забезпечення високої якості продукції, широке впровадження інноваційних розробок, використання нетрадиційної сировини.

Проведені дослідження довели доцільність використання експертних методів для комплексного оцінювання КМП підвищеної харчової цінності з метою підвищення ступеня їх об'єктивності.

Конкурентоспроможність КМП

Показники	Коефі- цієнт ваго- мості	Рівні якості, бали			Оцінка зразків продуктів	
		4	3	2	КМП відомої марки	КМП «Насоло- да»
Органолептичні показники						
Смак	10	40	30	20	30	40
Запах	5	20	15	10	20	20
Колір	4	16	12	8	12	16
Консистенція	6	24	18	12	24	18
Показники харчової цінності						
Масова частка білка, г/100 г продукту	6	24	18	12	12	24
Масова частка жиру, г/100 г продукту	5	20	15	10	20	20
Масова частка вуглеводів, г/100 г продукту	5	20	15	10	15	20
Показники харчової цінності						
Енергетична цінність, ккал на 100 г про- дукту	7	28	21	14	14	28
Гарантійний термін зберігання	6	24	18	12	18	24
Інформативність маркування						
Достатність інформації	6	24	18	12	12	24
Доступність інформації	6	24	18	12	24	24
Інформація про конкурентні переваги	5	20	15	10	10	20
Дизайн упакування	6	24	18	12	18	24
Показники інноваційної діяльності						
Нова сировина	3	24	18	12	12	24
Наявність нових добавок	3	24	18	12	12	24
Новизна технології	6	24	18	12	24	24
Показники маркетингових досліджень						
Товарний знак	5	20	15	10	20	10
Маркетингова діяльність	6	24	18	12	24	18
Комплексний показник	100	400	300	200	321	402
Безпечність					0	1
Ціна за 100 г продукту					5,7	6,9
Конкурентоспроможність					0	78,82

Література

1. Abuajah C. I., Ogbonna A. C., Osuji C. M. Functional components and medicinal properties of food: a review // Journal of Food Science and Technology. 2015. Vol. 52, Issue 5. PP. 2522–2529. doi: 10.1007/s13197-014-1396-5
2. Мардар М. Р. Наукові основи формування та покращення споживних властивостей нових видів зернових продуктів: автореф. дис. ... д-ра техн. наук: 05.18.15 / М. Р. Мардар; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. Х.: 2013. 38 с. укр.
3. Mardar, M., Yegorova, A., Ustenko, I., Stateva, M., Cherevaty, T. Modern technology of production and strategy of promotion of new cereal products on ukrainian consumer market // Journal of Food Science and Technology. 12(2). 2018. <https://doi.org/10.15673/fst.v12i2.941>
4. Дослідження ринку сухих сніданків України. URL: <https://maxrise-consulting.com/issledovanie-rynka-suhih-zavtrakov/>
5. Офіційний сайт компанії «ЛантманненАкса» URL: <http://lantmannen.ua/ua/content/nashi-tehnologiyi>
6. Офіційний сайт компанії ТОВ «ТЕРРА». URL: <http://terra.ua/>

7. Портер М. Международная конкуренция; пер. с англ. / под ред. В. Д. Щетинина. — М.: Международные отношения, 1993. 896 с.
8. Балабанова Л. В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств / Л. В. Балабанова, В. В. Холод. К.: ВД «Професіонал», 2006. 448 с.
9. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации / Р. А. Фатхутдинов: Эксмо, 2004. 544 с.
10. Шарко В. В. «Конкурентоспроможність підприємства: методи оцінки, стратегії підвищення» // Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2015. URL: <http://www.msu.edu.ua/visn/wpcontent/uploads/2015/12/2-4-2-2015-22.pdf>
11. Драган О. І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти: [монографія] / О. І. Драган. К.: ДАКККіМ, 2006. 160 с.
12. Дементьева А. Конкурентоспроможність міжнародних компаній / А. Дементьева // Маркетинг. 2003. № 3. С. 64–67.
13. Карлоф Б. Деловая стратегия / Б. Карлофф. М.: Экономика, 2006. 296 с.
14. Гринь В. І. Сутність та фактори конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств / В. І. Гринь // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2012. Вип. 2 (5). Т. 3. С. 87–92.
15. Ермолов М. О. Чем отличается конкурентоспособность фирмы от конкурентоспособности товара. Как продать товар на вашем рынке / М. О. Ермолов. М.: Мысль, 1990. 364 с.
16. Загальна теорія здоров'я та здоров'я збереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с. ISBN 978-966-97499-4-9
17. Офіційний сайт компанії Nielsen. URL: <https://www.nielsen.com/ru/ru/insights/report/>
18. Дослідження ринку сухих сніданків України. URL: <https://maxrise-consulting.com/issledovanie-rynka-suhihzavtrakov/>
19. Лебедев Е. В. Конкурентоспособность инновационных товаров / Е. В. Лебедев, Е. В. Савватеев // Пищевая пром-ть. 2002. № 1 С. 16–17.
20. Лебедев, Е. В. Конкурентоспособность инновационных товаров / Е. В. Лебедев, Е. В. Савватеев // Пищевая пром-ть. 2002. № 2 С. 36–38.

References

1. Abuajah C. I., Ogbonna A. C., Osuji C. M. Functional components and medicinal properties of food: a review // Journal of Food Science and Technology. 2015. Vol. 52, Issue 5. P. 2522–2529. doi: 10.1007/s13197-014-1396-5
2. Mardar M. R. Naukovi osnovy formuvannja ta pokrashhennja spozhyvnykh vlastyvostej novykh vydiv zernovykh produktiv: avtoref. dys. ... d-ratekhn. nauk: 05.18.15 / M. R. Mardar; Khark. derzh. un-t kharchuvannja ta torghivli. Kh.: 2013. 38 s. ukp.
3. Mardar, M., Yegorova, A., Ustenko, I., Stateva, M., Cherevaty, T. Modern technology of production and strategy of promotion of new cereal products on ukrainian consumer market // Journal of Food Science and Technology, 12(2). 2018 <https://doi.org/10.15673/fst.v12i2.941>
4. Doslidzhennja rynku sukhykh snidankiv Ukrajinjy. URL: <https://maxrise-consulting.com/issledovanie-rynka-suhih-zavtrakov/>
5. Oficijnyj sajt kompaniji «LantmannenAksa» URL: <http://lantmannen.ua/ua/content/nashi-tehnologiyi>
6. Oficijnyj sajt kompaniji TOV «TERRA». URL: <http://terra.ua/>
7. Porter M. Mezhdunarodnaya konkurentsiya; per. s angl. / pod red. V. D. Shchetinina. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1993. 896 s.
8. Balabanova L. V. Strategichne marketynghove upravlinnja konkurentos-promozhnistju pidpryjemstv / L. V. Balabanova, V. V. Kholod. K.: VD «Profesional», 2006. 448 s.
9. Fatkhutdinov R. A. Upravlenie konkurentosposobnostyu organizatsii / R. A. Fatkhutdinov: Eksmo, 2004. 544 s.
10. Sharko V. V. «Konkurentospromozhnistj pidpryjemstva: metodyocinky, strateghiji pidvyshhennja» // Naukovyj visnyk Mukachivskogho derzhavnogho universytetu, 2015. URL: <http://www.msu.edu.ua/visn/wp-content/uploads/2015/12/2-4-2-2015-22.pdf>.
11. Draghan O. I. Upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryjemstv: teo-retychni aspekty: [monoghrafija] / O. I. Draghan. K.: DAKKKiM, 2006. 160 s.
12. Dementjeva A. Konkurentospromozhnistj mizhnarodnykh kompanij / A. Dementjeva / Marketyngh. 2003. #3. S. 64–67.
13. Karlof B. Delovaya strategiya / B. Karloff. M.: Ekonomika, 2006. 296 s.

14. Ghrynj V. I. Sutnistj ta factory konkurentospromozhnosti produkciji siljsjkoghospodarsjkykh pidprijemstv / V. I. Ghrynj // Naukovi praci Poltavskojji derzhavnoji aghrarnoji akademiji. 2012. Vyp. 2(5). T. 3. S. 87–92.
15. Yermolov M. O. Chem otlichaetsya konkurentosposobnost firmy ot konkurentosposobnosti tovara. Kak prodats Tovar na vashem rynke / M. O. Yermolov. M.: Mysl, 1990. 364 s.
16. Zagaljna teorija zdorov'ja ta zdorov'jazberezhennja: kolektyvna monoghrafija / za zagh. red. prof. Ju. D. Bojchuka. Kharkiv: Vyd. Rozhko S. Gh., 2017. 488 s. ISBN 978-966-97499-4-9
17. Oficijnyj sajт kompaniji Nielsen. URL: <https://www.nielsen.com/ru/ru/insights/report/>
18. Doslidzhennja rynku sukhykh snidankiv Ukrajinu. URL: <https://maxrise-consulting.com/issledovanie-rynka-suhih-zavtrakov/>
19. Lebedev Ye. V. Konkurentosposobnost innovatsionnykh tovarov / Ye. V. Lebedev Ye. V. Savvateev // Pishchevaya prom-t. 2002. № 1 S. 16–17.
20. Lebedev Ye. V. Konkurentosposobnost innovatsionnykh tovarov / Ye. V. Lebedev, Ye. V. Savvateev // Pishchevaya prom-t. 2002. № 2 S. 36–38.

Kubitskyi Serhii

*PhD in Pedagogy, Professor,
Head of the Department of Management and Educational Technologies
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

Кубіцький Сергій Олегович

*кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри управління та освітніх технологій
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Кубицкий Сергей Олегович

*кандидат педагогических наук, профессор,
заведующий кафедры управления и образовательных технологий
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

ORCID: 0000-0002-7691-8606

Chaika Oksana

*PhD, Associate Professor of the Chair for
Romance and Germanic Languages and Translation
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

Чайка Оксана Ігорівна

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германських мов і перекладу
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Чайка Оксана Игоревна

*кандидат филологических наук,
доцент кафедры романо-германских языков и перевода
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

ORCID: 0000-0002-4317-9456

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6365

**COACHING CORE COMPETENCIES
AS THE KEY SOFT SKILL FOR SUCCESSFUL
HUMAN RESOURCES MANAGEMENT**

**БАЗОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ КОУЧИНГУ
ЯК КЛЮЧОВІ М'ЯКІ НАВИЧКИ ДЛЯ
УСПІШНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

**БАЗОВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ КОУЧИНГА
КАК КЛЮЧЕВЫЕ МЯГКИЕ НАВЫКИ ДЛЯ
УСПЕШНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ**

Summary. This paper aims at considering the well-known triad of What? How? Why? somewhat anew by suggesting looking at transformational leadership for successful human resources management through the lens of coaching core competencies as the key soft skill. Arising as the strategic approach to the effective management of people, well-thought human resources management that rests on a leadership model definitely enables management of a company or organization to move ahead of

the curve and gain a firm foothold in the job market. The transformational leadership model fits the framework of the research and links to the contrastive line between management and leadership. It is emphasized that management processes focus on (i) maintaining and (ii) improving performance at work, on the one hand, and on the other, unlike management, the transformational leadership model focuses on the benefits of visionary thinking and bringing about change. Following the goal in the subject matter associated with successful HR management, the Golden Circle of What? How? Why? introduced by Simon Sinek finds its way in the description analysis. The Why? section opens the idea for successful HR management to move further to What? section and is accompanied with How? section in the end. The final part of the findings embodies 11 current core competencies of coaching, which illustrate how the ways of implementing the soft skills in workplace may increase HR performance, enhance seamless communication among employees and management, drive change and welcome innovation. The four objectives for successful HR management: (i) drive change within a company or organization, (ii) encourage and motivate people for personal and corporate growth and development, (iii) employ innovation including modern technologies, and (iv) lead by example, correspond to the four cornerstones in the framework for successful company or organization management via transformational leadership. They are: (i) create an inspire vision of the future for the company's (organization's) employees, (ii) motivate the staff to live by and deliver the vision, (iii) manage delivery of the vision, (iv) attract and retain high-class professionals and young talents, build up strong and competitive teams, create and grow ever-stronger, trust-based relationships with the employees. The toolkit of ways, techniques and approaches may derive from the current core competencies in coaching that can be grouped similarly to the ICF ones as follows: (i) foundation, (ii) co-creating the relationship, (iii) communicating effectively, and (iv) cultivating learning and growth.

Key words: coaching, core competencies, Human Resources (HR), soft skills, leadership, management.

Анотація. Метою статті є розгляд відомої триади “Що? Як? Чому?” у дещо інноваційній площині через фокус трансформаційного лідерства, в результаті якого застосування основних компетенцій у коучингу як ключової м’якої навички уможливають успішне й ефективне управління людськими ресурсами. Трансформаційна модель лідерства відповідає заданому периметру дослідження, що, в свою чергу, розрізняє керівництво та лідерство. Чотири цілі успішного управління персоналом в результаті дослідження полягають в стимулюванні змін в компанії чи організації, заохоченні та мотивації персоналу до особистого та корпоративного зростання та розвитку, використанні інновацій, включаючи сучасні технології, подання особистого прикладу в управлінні змінами та зростанню. Усе із зазначеного відповідає чотирьом наріжним каменям у фундаменті успішного управління персоналом за допомогою трансформаційного лідерства, а саме: створення для співробітників компанії (організації) бачення майбутнього, що надихає; мотивування персоналу жити і творити згідно з баченням; управління реалізації бачення; залучення та утримання висококласних професіоналів і молодих талантів, побудова сильної та конкурентоздатної команди, створення і розвиток взаємодій з працівниками, що ґрунтуються на довірі. Підбір способів, методів та підходів до ефективного й успішного управління персоналом за результатами дослідження може впливати з поточних основних компетенцій коучингу: фундамент, спільне створення відносин і взаємодій, ефективне спілкування та культивування навчання та зростання.

Ключові слова: коучинг, основні компетенції, управління людськими ресурсами, м’які навички, управління, лідерство.

Аннотация. Целью статьи является рассмотрение известной триады “Что? Как? Почему?” в несколько инновационной плоскости через фокус трансформационного лидерства, в результате которого применения основных компетенций коучинга как ключевых мягких навыков позволяет эффективно управлять человеческими ресурсами. Трансформационная модель лидерства соответствует заданному периметру исследования, что, в свою очередь, различает руководство и лидерство. Четыре цели успешного управления персоналом в результате исследования заключаются в стимулировании изменений в компании или организации, поощрении и мотивации персонала к личному и корпоративному росту и развитию, использовании инноваций, включая современные технологии, подачи личного примера в управлении изменениями и ростом. Все вышесказанное соответствует четырем краеугольным камням в фундаменте успешного управления персоналом с помощью трансформационного лидерства, а именно: создание для сотрудников компании (организации) видение будущего, которое вдохновляет; мотивирование персонала жить и творить согласно видению; управление реализацией видения; привлечение и удержание высококлассных профессионалов и молодых талантов, построение сильной и конкурентоспособной команды, создание и развитие взаимодействий с работниками, основанное на доверии. Подбор способов, методов и подходов к эффективному и успешному управлению персоналом по результатам исследования может следовать из текущих основных компетенций коучинга: создание фундамента для эффективной коммуникации, совместное создание отношений и взаимодействий, эффективное общение и культивирование непрерывного обучения и роста.

Ключевые слова: коучинг, базовые компетенции, управление человеческими ресурсами, мягкие навыки, управление, лидерство.

Introduction. Human Resources management has always been a challenge, no matter that those were ancient or medieval times, the past years of industrialization or the contemporary digitization. With time, a good number of things across the world will change, so do the human mindsets as well as approaches, ways and techniques to human resources management. A wide variety of management styles and tools can be employed in the course of operational, financial, strategic management, just a few to mention, which may result in better or worse staff performance. Motivation and loyalty of the staff may remain a question, though. Following Collin and Wood (2009), it is obvious to many of us today that “human resource management gained mainstream acceptance as an approach toward people management, particularly in the UK and the US, in the 1980s” [4, 5–6]. However, the authors also note that “the roots of the HRM approach can be traced some 20 years earlier in the US context” by referring to further reads of Strauss (2001). It is now accepted that during the 1980s HR management was embraced by both practitioners and academics.

Literature Review. A lot has been done since incept of human resources management (HRM, or HR). Arising as the strategic approach to the effective management of people, well-thought HR that rests on a leadership model definitely enables management of a company or organization to move ahead of the curve and gain a firm foothold in the job market. With such competitive advantages, it is feasible enough to design the efficient workload, performance path, continuing professional training and incentives for employees and, thus, maximize employee performance in order to meet the desired goals and strategic objectives of the company or organization. To manage people, one concerns first hiring people, keeping in mind corporate policies and systems for a particular business field. Thus, Ensher, Nielson and Grant-Vallone (2002) look into effects of the Internet and technology, their impact on HR processes in general and hiring, in particular [5]. Johnson and Guetal (2012) underline the influence of technology that causes changes in HR management by efficiently transforming it [7] whereas Johnson (2009) speaks of HRM in changing organizational contexts [6]. These days the burning issues for better HR performance have become a battlefield in which management plays its crucial role and opposes to leadership, management approaches and styles may better fit one workplace context whereas leadership would win in the others.

Aim of the research. This paper aims at considering the well-known triad of *What? How? Why?* somewhat anew by suggesting looking at transformational leadership for successful human resources management

and employing coaching core competencies as the key soft skill.

Results and discussion. For the purpose of this article, we will focus on the process of leadership rather than management when speaking about human resources, or successful HR management, to be more exact. Particularly, we will refer to the *transformational leadership model* introduced by James Macgregor Burns, authority on leadership studies, and further advanced by Bernard Bass [3; 1; 2]. This choice links to the contrastive line between management and leadership inasmuch it is obvious that management processes focus on (i) maintaining and (ii) improving performance at work, on the one hand, and on the other, unlike management, the transformational leadership model emphasizes the benefits of visionary thinking and bringing about change. Following the goal in the subject matter underlying the research — successful HR management, we may well associate it with one of the three earlier declared elements, *Why?* To the extent of the idea proposed, answering the *Why?* section in the first instance, we may move along to *What?*, then precede with *How?* and finally arrive at the part in which 11 core competencies of coaching may illustrate how the ways of implementing the soft skills in workplace may increase HR performance, enhance seamless communication among employees and management, drive change and welcome innovation.

Thus, good leaders as well as good managers help themselves and encourage others to do the right things. However, unlike managers leaders design strategies, set directions for their company or organization, build an inspiring vision, and create something new leading by example. To this part, management is about setting tasks and assigning roles to people, monitoring and controlling the performance results whereas leadership is about mapping out where the company or organization should go and can win as a team, in which everyone fits their place and contributes to the project and work success. Both leaders and managers use management skills to guide their people to achieve the expected results, they both strive for smooth and efficient processes in the performance and decision making for future success of the business.

Why? section. It appears to us a good idea to start with Sinek’s *The Golden Circle*. Hence, “when most organizations or people think, act or communicate they do so from the outside in, from WHAT to WHY. And for good reason — they go from clearest thing to the fuzziest thing. We say WHAT we do, we sometimes say HOW we do it, but we rarely say WHY we do WHAT we do” [12]. The WHY thing is the reason to act and the WHAT thing despite the fact it is on the periphery of the circle provides the necessary belief of HOW to

make it work. Next, for successful HR management, there is no doubt that when employees of a company or organization are motivated, the company or organization would definitely benefit. The belief of ‘the harder you work, the greater your reward is’ may allow for the higher performance level and interest in the company or organization. This example of thinking and behavioral patterns demonstrates the simple chain of perceived cause and effect, which is the basis of expectancy theory [8; 10]. Leaders and good managers endeavor to design management and performance styles that strongly connect with the expectancy theory, which advocates creating and maintaining close and tight links between high effort, high performance, and proper reward. Therefore, the *Why?* section with a better sustainable future as a global goal along with the added value for a company or organization as a specifically narrow one, setting high standards and strategic goals, roughly speaking, may shape into the four objectives for successful HR management:

- (i) Drive change within a company or organization,
- (ii) Encourage and motivate people for personal and corporate growth and development,
- (iii) Employ innovation including modern technologies, and
- (iv) Lead by example.

Subjectively, these four objectives for successful HR management resonate to their relevant parts in the *What?* section as boldly suggested on our part.

What? Section. There are many high value frameworks, which describe the main ways for successful HR management. With these frameworks, it becomes possible to develop a customized approach to leadership and bring more added values to a company or organization as a result. To align with the above described, the four cornerstones for transformational leadership match the idea:

- (i) Create an inspire vision of the future for the company’s (organization’s) employees,
- (ii) Motivate the staff to live by and deliver the vision,
- (iii) Manage delivery of the vision,
- (iv) Attract and retain high-class professionals and young talents, build up strong and competitive teams, create and grow ever-stronger, trust-based relationships with the employees.

The proposed approach rests on Bass’s concepts on transformational leadership [1; 2], in this instance seen as a deliverable process that a transformational leader may employ for successful HR management.

How? Section. In order to match the expected and the implemented, it is necessary to refer to an operational toolkit. For high performance management and creation of an inspiring vision, it can be worth considering a few, among which inter alia the following two stand out, Mullins’ Seven Domains Model, and Lafley and Martin’s Five-Step Strategy Model. Thus, Mullins’ Seven Domains Model aims at analyzing business opportunities and testing ideas before such go into development. Looking at a range of market opportunities and business ideas from different angles makes it possible to confirm that that is the right choice for business development and such a strategy as designed can lead to success [9]. Lafley and Martin’s Five-Step Strategy Model is about making effective strategic choices. In 2013, in their book *Playing to Win* A. G. Lafley and Roger Martin introduced the Five-Step Strategy Model, under which decision makers can develop and use the winning strategy to select the right strategic approach for their organization.

Among a great number of other tools are Porter’s Five Forces, Core Competence Analysis, PEST Analysis, SWOT Analysis and USP Analysis, GAP Analysis

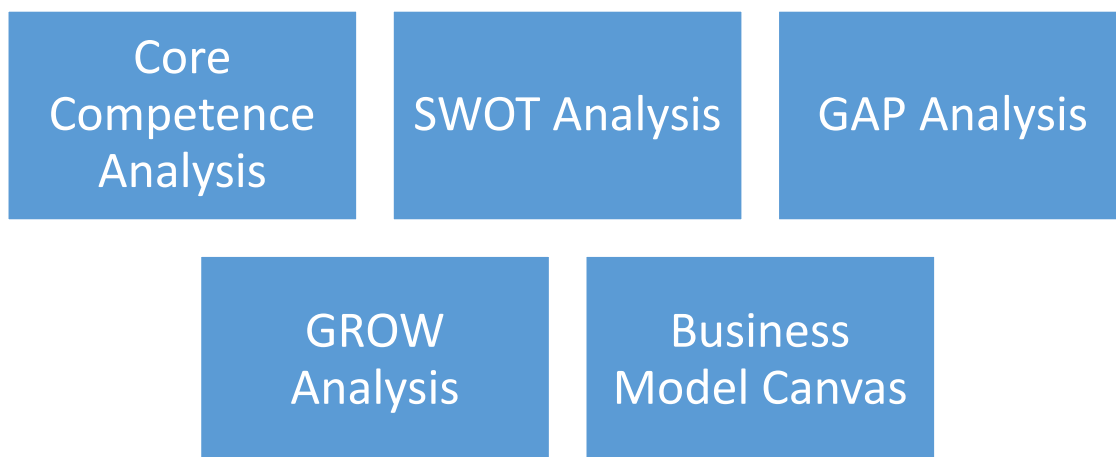

Fig. 1. Effective Tools for Successful HR Management

and using Kanban, Business Model Canvas and using Scrum Board, etc.

The *How?* section may stretch enormously growing exponentially with a variety of tools that can be deployed for HR management in any company or organization. What is relevant to note is that with coaching core competencies the goals become clearer and more visible as well as achievable. To this part, updated ICF Core Competencies as released in October 2019 and to come into effect in the second half of 2021 become of paramount value [13]. What is critically important for any company or organization links to ethical behavior and confidentiality, respect to each individual and their values, etc. Reflective nature of in- and post-communication as well as rigorous distinctions between different levels of employees, personal and corporate characteristics, criticality of partnership between a manager that is hopefully a leader and an employee play an increasingly growing role for success of the company or organization. Why the coaching core competencies are vital to successful management of the people within an organization can be explained by an integrative force of mixed technologies, ways and techniques for driving change in personal and corporate lives, building up confidence and growing motivation and encouragement to act proactively, employing innovation and leading by example.

The updated ICF (International Coaching Federation) core competencies associate with cultural, systemic and contextual awareness and are rooted in the four comprehensive domains for a coach and a coached. These can be used as the key soft skill in communication of values,

strategic goals of a company or organization and implementation of strategies via shared vision and strong teamwork enabled with successful HR management.

The above Figure 2 demonstrates the interconnection of foundation and other domains of co-creating the relationship, communicating effectively and cultivating learning and growth, on the one hand, for effective coaching practice and efficiency in goal delivery. The same can work well for enhanced management efficiency and leadership, on the other. This means that a leader in a company or organization understands and consistently applies corporate or organizational ethics and standards to demonstrate personal integrity and honesty in interaction with colleagues, beneficiary owners, stakeholders, sponsors, etc. Such a leader is sensitive to employees' identity, environment, experiences, values and beliefs. At the same time, such a leader in a company or organization, overall, develops and maintains a mindset that is open, curious, flexible and HR-centered. Next, a good and inspiring manager engages in ongoing learning and development as an organizational leader, remains aware of and open to the influence of context and culture on self and others, develops and maintains the ability to regulate their and other emotions, seeks help from outside sources when necessary, etc., for comparison please see Foundation in the Updated ICF Core Competencies [13]. Further, in order to co-create the relationship it is vital to establish and maintain agreements between each other and in a company or organization, cultivate trust and safety at workplace, maintain leader's presence as the underlying focus for high quality performance and successful HR management.

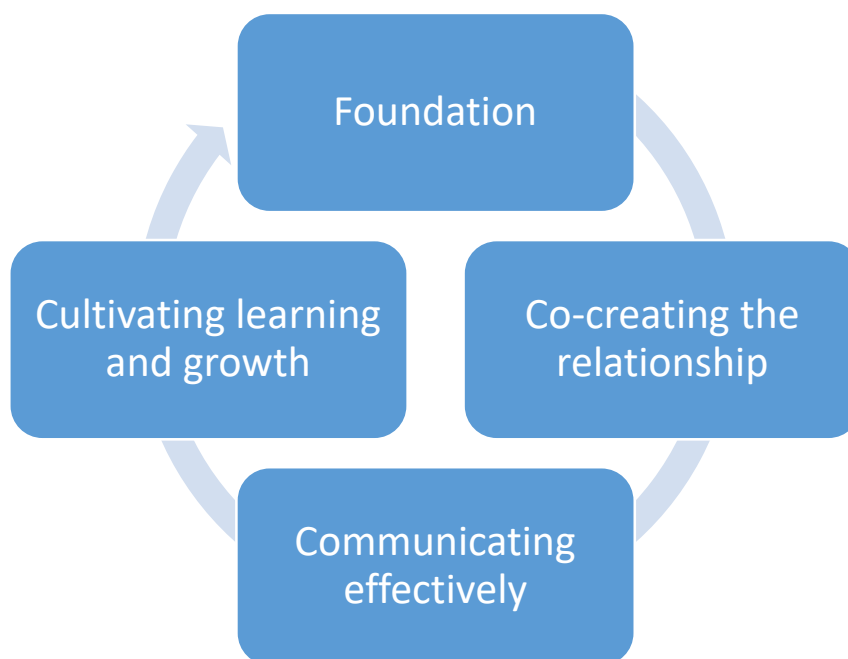

Fig. 2. Enhancing successful HR management with the coaching core competencies

Furthermore, effective communication stems from (i) active listening, in which the employees' and managers' contexts, identities, environment and experiences, their values and beliefs may enhance understanding of what is being communicated, and (ii) evoked awareness. Evoked awareness, following the definition by the ICF, stands for facilitation of employees' insights and learning by using tools and techniques such as powerful questioning, silence, metaphor or analogy [13]. Ultimately, to cultivate learning and growth a great leader partners with the people to transform learning and insight into action. Also, a great transformational leader promotes the HR autonomy in the organizational process and supports the ideas for further growth and development.

Conclusion. The ICF Core Competencies were developed "to support greater understanding about the skills and approaches used within today's coaching profession as defined by ICF" [13]. The four objectives for successful HR management: (i) drive change within a company or organization, (ii) encourage and motivate people for personal and corporate growth and development, (iii) employ innovation including modern technologies, and (iv) lead by example, correspond to the four cornerstones in the framework for successful company or organization management via transformational leadership.

They are: (i) create an inspire vision of the future for the company's (organization's) employees, (ii) motivate the staff to live by and deliver the vision, (iii) manage delivery of the vision, (iv) attract and retain high-class professionals and young talents, build up strong and competitive teams, create and grow ever-stronger, trust-based relationships with the employees. The toolkit of ways, techniques and approaches may derive from the current core competencies in coaching that can be grouped as follows: (i) foundation, (ii) co-creating the relationship, (iii) communicating effectively, and (iv) cultivating learning and growth.

The application of coaching competencies in HR management can definitely add an ever-increasing value and promote a strong culture of shared values and beliefs for a better sustainable future not only within a company or organization, but also globally. Well-developed soft skills of a great leader promote learning culture as well, ability to self-grow and self-organize, by integrating new awareness, insight and learning into a whole worldview, successful and enjoyable behavioral patterns and accountability for shared vision and results. It empowers celebration of personal and organizational progress and successes, encourages for setting and achieving new goals and rising to new heights.

References

1. Bass, Bernard M., Avolio, Bruce J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership*. Business & Economics. 238 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=_z3_BOVYK-IC&dq=info:nRk93PaUW1wJ:scholar.google.com&lr=&source=gbs_navlinks_s
2. Bass, Bernard M., Riggio, Ronald E. (2006). *Transformational Leadership*. Psychology Press. Business & Economics. 296 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=2WsJSw6wa6cC&lr=&source=gbs_navlinks_s
3. Burns, James MacGregor (2003). *Transforming Leadership: A New Pursuit of Happiness*. New York: Atlantic Monthly Press.
4. Collings, D. G., Wood, G. (2009) *Human resource management: A critical approach*. London: Routledge.
5. Ensher, E. A., Nielson, T. R., & Grant-Vallone, E. (2002). Tales from the Hiring Line: Effects of the Internet and Technology on HR Processes // *Organizational Dynamics*, 31(3). PP. 224–244.
6. Johnason, P. (2009). HRM in changing organizational contexts. In D. G. Collings & G. Wood (Eds.), *Human resource management: A critical approach* (PP. 19–37). London: Routledge.
7. Johnson, R. D., Guetal, H. G. (2012). *Transforming HR Through Technology*. URL: <https://www.shrm.org/hr-today/trends-and-forecasting/special-reports-and-expert-views/Documents/HR-Technology.pdf>
8. Lunenburg, F.C. (2011). 'Expectancy Theory of Motivation: Motivating by Altering Expectations' // *International Journal of Management, Business, and Administration*, 15(1). PP. 1–6.
9. Mullins, J.W. (2006). *The New Business Road Test: What Entrepreneurs and Executives Should Do Before Writing a Business Plan* // Pearson Education, Business & Economics. 305 p.
10. Pearson, C.A.L. and Tang, L.Y.H. (2001). 'A Cross-Cultural Test of Vroom's Expectancy Motivation Framework: An Australian and a Malaysian Company in the Beauty Care Industry' // *International Journal of Organization Theory and Behavior*, 4(3&4). PP. 307–327.
11. Porter, M.E. (2008). *The Five Competitive Forces That Shape Strategy*, Harvard Business Review. PP. 79–93.
12. Sinek, Simon (2011). *Start with Why: How Great Leaders Inspire Everyone to Take Action*. Part of: *Start with Why Series* (3 Books). 256 p.
13. URL: <https://coachfederation.org/core-competencies>

Попівняк Юлія Михайлівна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Львівський національний університет імені Івана Франка

Попивняк Юлия Михайловна
кандидат экономических наук,
доцент кафедры учета и аудита
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Popivniak Yuliia
PhD (Economics), Associate Professor of the
Department of Accounting and Auditing
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-7458-0587

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6247

**ПЕРЕТВОРЕННЯ МЕТОДУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ
В ЕПОХУ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ПРЕОБРАЗОВАНИЕ МЕТОДА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА
В ЭПОХУ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
ACCOUNTING METHOD TRANSFORMATION IN THE AGE
OF DIGITAL TECHNOLOGIES DEVELOPMENT**

Анотація. Цифрові технології щоразу глибше проникають у всі царини людського життя, без них неможливо уявити, зокрема, й жодну сферу економічних відносин. Не виключення – бухгалтерський облік, який дедалі більше автоматизується з використанням новітніх інструментів цифровізації. Їх впровадження стало викликом для господарської діяльності українських підприємств, адже такі технології вимагають трансформації підходів до організації й ведення обліку, спонукають до переосмислення його постулатів.

У статті досліджено питання, пов'язані з впливом процесу цифровізації бухгалтерського обліку, який у вітчизняних умовах господарювання характеризується ретроспективною спрямованістю, домінуванням процесу над результатом, значною кількістю законодавчих обмежень, непрогресивністю та зниженням рівня задоволення реальних потреб користувачів інформації для забезпечення адекватного процесу прийняття управлінських рішень, на зміну його методологічних підвалин.

Аргументовано необхідність трансформації методу бухгалтерського обліку з плином часу, появою технологічно нових способів ведення бізнесу та інструментів виконання облікових робіт. Запропоновано погляд на кожен з існуючих елементів методу бухгалтерського обліку (документування, інвентаризація, оцінка, калькулювання, рахунки, подвійний запис, баланс та звітність) крізь призму їх перетворення під впливом новітніх цифрових технологій, як от штучний інтелект, робототехніка, хмарні технології, інтернет речей, блокчейн, великі дані тощо. Крім цього, розглянуто можливість та підходи до виокремлення нових елементів методу, відмінних від сформованої та незмінної протягом багатьох років їх системи.

У статті також проаналізовано й узагальнено переваги від перетворення елементів методу бухгалтерського обліку при застосуванні цифрових технологій для процесу та результату його ведення, зроблено висновки про перспективи вдалого використання корисних властивостей таких технологій для здобуття підприємством конкурентних переваг і можливості не відставати від сучасних тенденцій розвитку бухгалтерської науки й практики.

Ключові слова: автоматизація, елемент методу бухгалтерського обліку, метод бухгалтерського обліку, цифрові технології.

Аннотация. Цифровые технологии с каждым днем глубже проникают во все сферы человеческой жизни, без них невозможно представить, в том числе, и сферу экономических отношений. Не исключение – бухгалтерский учет, который все больше автоматизируется с использованием современных инструментов цифровизации. Их внедрение стало вызовом для хозяйственной деятельности украинских предприятий, ведь такие технологии требуют трансформации подходов к организации и ведению учета, побуждают к переосмыслению его постулатов.

В статье исследованы вопросы, связанные с влиянием процесса цифровизации бухгалтерского учета, который в отечественных условиях хозяйствования характеризуется ретроспективной направленностью, доминированием процесса над результатом, большим количеством законодательных ограничений, непрогрессивностью и снижением уровня удовлетворения реальных потребностей пользователей информации для обеспечения адекватного процесса принятия управленческих решений, на смену его методологических основ.

Аргументировано необходимость трансформации метода бухгалтерского учета с течением времени, появлением технологически новых способов ведения бизнеса и инструментов выполнения учетных работ. Предложено взглянуть на каждый из существующих элементов метода бухгалтерского учета (документирование, инвентаризация, оценка, калькулирование, счета, двойная запись, баланс и отчетность) под углом их преобразования под влиянием современных цифровых технологий, таких как искусственный интеллект, робототехника, облачные технологии, интернет вещей, блокчейн, большие данные и т.д. Кроме этого, рассмотрена возможность и подходы к выделению новых элементов метода, отличный от сложившейся и неизменной на протяжении многих лет их системы.

В статье также проанализированы и обобщены преимущества от преобразования элементов метода бухгалтерского учета при применении цифровых технологий для процесса и результата его ведения, сделаны выводы о перспективах удачного использования полезных свойств таких технологий для получения предприятием конкурентных преимуществ и возможности не отставать от современных тенденций развития бухгалтерской науки и практики.

Ключевые слова: автоматизация, элемент метода бухгалтерского учета, метод бухгалтерского учета, цифровые технологии.

Summary. Digital technologies are penetrating deeper and deeper into all spheres of human life, without them it is impossible to imagine, in particular, any area of economic relations. Accounting is not an exception, it is increasingly being automated with the use of the latest digital tools. Their implementation has become a challenge for the economic activities of Ukrainian enterprises, because such technologies require the transformation of approaches to the organization and maintenance of accounting, encourage a rethinking of its postulates.

The article examines issues related to the impact of the process of digitalization of accounting, which in the domestic economy is characterized by retrospective orientation, dominance of the process over the result, a significant number of legal restrictions, the lack of progressivity and reduction of the real needs satisfaction level of information users, on the change of its methodological foundations.

The necessity of transformation of the method of accounting with time, the emergence of technologically new ways of doing business and tools of accounting work performance is argued. An approach to each of the existing elements of the method of accounting (documentation, inventory, evaluation, calculation, accounts, double entry, balance and reporting) through the prism of their transformation under the influence of new digital technologies such as artificial intelligence, robotics, cloud technology, Internet of Things, blockchain, Big Data, etc. is suggested. In addition, the possibility and approaches to the selection of new elements of the method, different from the formed and unchanged for many years their system, are considered.

The article also analyzes and summarizes the benefits of transformation of the elements of accounting method when applying digital technologies for the process and the result of its conduct, concludes the prospects of successful use of such technologies to gain competitive advantages and opportunities to keep pace with current trends in accounting science and practice.

Key words: automation, element of accounting method, accounting method, digital technologies.

Постановка проблеми. Цифрова економіка сьогодні виступає одним із трендових напрямів розвитку суспільства. Все ширшого застосування набувають різні форми й інструменти цифрових технологій, впровадження яких є засобом підтримання й збільшення конкурентоспроможності підприємства на ринку, причому у різних сферах його господарської діяльності. Особливої актуальності застосуван-

ня цих технологій набуває у світлі останніх подій, пов'язаних з карантинними заходами внаслідок поширення коронавірусу (COVID-19) і потребою дистанційного виконання багатьох облікових функцій.

Цифрова ера трансформує підходи до ведення бізнесу, метаморфозам, відповідно, піддаються й роль, зміст, форма та обсяги необхідної для підтримання ефективних управлінських рішень інформації. З ог-

ляду на сказане, дедалі більше уваги слід приділяти дослідженню зміни вектору й перспектив розвитку теоретико-методологічних засад бухгалтерського обліку при формуванні інформаційної системи підприємства, зважаючи на необхідність відповідати на виклики цифрової трансформації економіки, нові технологічні можливості ведення обліку та інформаційні запити сучасних користувачів. Особливої актуальності вивчення методу бухгалтерського обліку у вітчизняних умовах господарювання набуває з огляду на ретроспективну спрямованість обліку, його консерватизм, зниження функціональності і корисності, відставання від прогресивних технік проведення облікових робіт, сучасних досягнень у сфері технологій, незмінність традиційного класичного набору елементів такого методу на противагу динамічному розвитку процесу цифровізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перетворення й модернізації бухгалтерського обліку у різних аспектах, зокрема й у частині його методу, порушують такі вчені як Т. Гоголь, С. Ф. Голов, Д. О. Грицишен, З. В. Гуцайлюк [1], Н. А. Канцедал, М. В. Корягін [2], С. Ф. Легенчук, Є. В. Мних, Т. М. Одинцова [3; 4], В. Ф. Палій, М. А. Проданчук, М. С. Пушкар [5]. Вплив цифрових технологій на метод бухгалтерського обліку досліджували у своїх працях О. А. Агеєва [6], Н. Ю. Єршова [7], С. В. Івахненков, Т. П. Карпова, М. Кулинич [8], Д. А. Панков [9], О. В. Рура [4], Н. Л. Шишкова [10] та ін.

Проте, брак комплексних досліджень методу бухгалтерського обліку в розрізі його елементів у контексті формування нових орієнтирів та цінностей, породжених модернізацією системи управління економічними процесами, розвитком інформаційного суспільства та єдиного інформаційного простору як наслідків цифровізації, які змінюють підходи до його ведення та змісту інформації як результату облікової діяльності, вказує на актуальність обраної теми і потребу її глибинного вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження змін у методі бухгалтерського обліку через трансформацію його елементів в умовах цифрової економіки, узагальнення переваг цифрового перетворення таких елементів для підвищення ефективності облікових процедур та приведення практики ведення обліку до реальних умов господарювання в еру розвитку цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. Застосувавши теорію «трьох хвиль» Е. Тоффлера, Р. К. Елліот виокремлює бухгалтерські парадигми першої (сільськогосподарська), другої (індустріальна) та третьої (інформаційна) хвиль, які різняться технологічними

розривами та способами здійснення облікових записів [11, с. 62]. Технології та автоматизація типових рутинних операцій у теперішньому світі виступають одними з найпотужніших драйверів глобальних змін, незважаючи на те, що не завжди цифрові трансформації на підприємстві досягають бажаного результату (лише приблизно 16% з впроваджених отримують останній у довгостроковій перспективі [12]). У своєму розвитку автоматизація облікової функції проходить декілька етапів, починаючи зі збору та опрацювання інформації й формування стандартизованої звітності, і закінчуючи можливостями, які ця автоматизація відкриває у сфері прогнозування, моделювання і стратегічного аналізу.

За даними досліджень компанії KPMG, проведених, на німецьких підприємствах, основними цифровими рішеннями у бухгалтерському обліку є безпаперовий облік, уніфікація систем, управління якістю даних, інтерфейси, зорієнтовані на зовнішні системи, автоматизація процесів, забезпечення їх прозорості, інтегровані системи консолідації, аналіз великих даних, звітність в режимі реального часу, інструменти візуалізації та хмарні технології. Як наслідок застосування цих рішень, отримано: покращення якості даних, зниження витрат, скорочення тривалості процесу складання звітності, зростання сфокусованості на процесах, скорочення кількості та підвищення професіоналізму облікового персоналу тощо [13, с. 14–15]. Посилаючись на дослідження Всесвітнього економічного форуму, до цього переліку додамо також штучний інтелект, автономні машини, адитивні технології (у т.ч. 3D-друк), інтернет речей, робототехніку і дронів, соціальні медіа та платформи [14, с. 7], як і веб-технології, мобільні інтернет-технології, дизайн-мислення, технології доповненої реальності [12], блокчейн.

Загалом виокремлюють такі фактори, що впливають на розвиток бухгалтерського обліку в умовах цифрової економіки: інформація як ключовий чинник виробництва; розвиток гібридних і нематеріальних форм капіталу; віртуалізація одиниць вартості, активів, зобов'язань і пов'язаних трансакцій; інтернаціоналізація соціально-економічної діяльності; нефінансові, соціальні та екологічні цільові характеристики функціонування підприємств; інтелектуальне й іммерсивне цифрове середовище підтримки бізнес-моделей та екосистем [4, с. 122].

Відомо, що дослідники виділяють два основні підходи до побудови методології бухгалтерського обліку: процедурний (передбачає виділення груп основних облікових процедур — спостереження, вимірювання, систематизація та класифікація, узагальнення) і адитивний (розглядає методологію

бухгалтерського обліку як сукупність способів (прийомів); набір елементів методу формувався поступово і сьогодні включає вісім традиційних складових, перелік яких вперше зустрічаємо у 1959 р. у праці П. Н. Василенко «Основи бухгалтерського обліку», — документування, інвентаризація, оцінка, калькулювання, рахунки, подвійний запис, баланс, звітність), що не виключає застосування в бухгалтерському обліку й загальнонаукових методів (індукція, порівняння, аналіз, синтез тощо). Деколи зустрічається інтеграція обидвох підходів чи виокремлення нового — системного з вираженим «синтетичним» характером [2, с. 28, 29]. Аудитивний погляд — більш поширений і визнаний серед науковців, проте мало змінюється з плином часу, незважаючи на динамічність облікової роботи як наслідок технологічних змін економічного середовища (на протиріччя між консерватизмом методології бухгалтерського обліку та можливостями інформаційних технологій наголошує й М. С. Пушкар [5, с. 4]). Не ставлячи за мету критично зіставити чи запропонувати концептуально нові підходи до побудови методології бухгалтерського обліку, зосередьмося на дослідженні цифрових перетворень існуючих елементів у складі його методу (табл. 1). При цьому під трансформацією таких елементів будемо розуміти зміну алгоритму, способів та інструментів їх практичного застосування (а, подекуди, і внутрішнього змісту елементів), з використанням цифрових технологій.

Як слушно зазначає З. В. Гуцайлюк, документування як елемент методу бухгалтерського обліку потребує нині нового розуміння через практично повну автоматизацію процесу фіксації та опрацювання інформації, формування інформаційних потоків для її користувачів [1, с. 15]. Цифрові технології призводять до стрімкого переведення документообігу в електронний формат, використання електронних каталогів, довідників, сховищ для зберігання електронних документів.

Відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» під електронним документом розуміємо документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові його реквізити, а під електронним документообігом — «сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів». Електронні дані передбачають можливість їх оброблення електронними засобами,

водночас електронний документ повинен мати візуальну форму [15].

Особливим реквізитом електронного документа у цифрову епоху є електронний підпис, причому — кваліфікований (створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису у вигляді токена, флеш- чи оптичного носія), щоб за юридичною силою прирівнюватися до власноручного і мати презумпцію відповідності останньому. Важливо, що при створенні електронного документа має бути можливість його подання у певному форматі (зазвичай XML-форматі).

Електронний документообіг у бухгалтерському обліку забезпечується використанням низки програмних рішень, найпопулярніші з яких — 1С: Підприємство, SAP Business One, IC-ПРО, iFin, COTA, Taxer, Дебет+, Облік SaaS, Арт-Звіт Плюс, М. Е. Doc, IT-Enterprise та ін. За прогнозами Кабінету Міністрів України, протягом наступних декількох років на Україну чекає повна діджиталізація документообігу [16], а наразі все більше документів переводять в електронний формат (з останніх — трудова книжка та листок непрацездатності).

При проведенні інвентаризації більшість часу та зусиль витрачається на перевірку наявності її об'єктів, їхньої комплектності, цілісності упаковки тощо. Переваги від трансформації цього елемента методу бухгалтерського обліку під впливом цифрових технологій — неоціненні. За допомогою таких технологій можна майже повністю автоматизувати інвентаризацію, зробити її більш об'єктивною, точною, швидшою та менш трудомісткою. Так, на практиці зараз широко використовуються технології штрих- і QR-кодування, радіочастотної ідентифікації об'єктів (RFID-міток), які у поєднанні з відповідними обладнанням і програмним супроводом забезпечують оперативність класифікації, маркування, поточного обліку і звірення фактичної наявності об'єктів інвентаризації з обліковими даними, причому з мінімальним впливом людського чинника.

При цифровому перетворенні оцінки як елемента методу бухгалтерського обліку в режимі реального часу на увагу заслуговує погляд В. Я. Соколова, який при її типології виокремив часову належність як класифікаційну ознаку: «оцінки, що проводилися в минулому, теперішньому і майбутньому відносно як моменту часу, в якому вони здійснюються, так і моменту, для якого вони здійснюються» [17, с. 55].

При автоматизації та цифровізації оцінкових процедур є можливість застосування багатоваріантних оцінок. Крім того, при виборі методу оцінки можна не зважати на його трудомісткість,

Таблиця 1

Вплив цифрових технологій на трансформацію елементів методу бухгалтерського обліку

Елемент методу бухгалтерського обліку	Цифрова трансформація елемента методу бухгалтерського обліку
Документування	<ul style="list-style-type: none"> – Застосування штучного інтелекту (зокрема, технології оптичного розпізнавання символів (Optical Character Recognition(OCR)) для розпізнавання й обробки документів, обміну ними з контрагентами, відслідковування їх статусу; – Впровадження блокчейну для підписання контрактів, накладних, обміну документами, ліквідації паперових копій документів, а також багатьох їх видів, які забезпечують реальність проведеної операції, захисту документів від можливих перекручень виправлень; – Застосування штучного інтелекту для перевірки узгодженості даних у документах, автоматичного зчитування контрактів; – Використання чатботів, які навчаються з використанням штучного інтелекту, для надання у режимі реального часу облікової інформації; – Поява нових реквізитів документа (наприклад, кваліфікованого електронного підпису); – Використання програм (у т.ч. хмарних рішень) для створення електронних документів та здійснення електронного документообігу; – Пересилання і підписання документів за допомогою технології зв'язку ближньої дії (Near Field Communication (NFC)); – Застосування великих даних для опрацювання задокументованої інформації та занесення її в базу даних; – Використання у документообігу електронних засобів комунікації (електронної пошти, соціальних мереж, мобільних аплікацій тощо).
Інвентаризація	<ul style="list-style-type: none"> – Використання блокчейну для ведення складського обліку у форматі «електронний склад онлайн»; – Запровадження технологій штрих- та QR-кодування, RFID-міток (використання провідникових та безпровідникових сканерів, камер на мобільних пристроях, принтерів друку етикеток та/або RFID-міток, терміналів збору даних, відповідних програмних додатків); – Використання робототехніки і штучного інтелекту (наприклад, дронів) для перевірки фактичної наявності об'єктів перевірки; – Збір та аналіз даних оперативного обліку про фактичну наявність об'єктів інвентаризації в режимі реального часу за допомогою пристроїв Інтернету речей, великих даних, веб-камер.
Оцінка	<ul style="list-style-type: none"> – Застосування нових методів оцінки і одиниць вимірювання для породжених цифровізацією об'єктів обліку (криптоактиви, кваліфіковані електронні підписи, хмарні програмні продукти, інтелектуальний капітал тощо); – Використання програмних продуктів для обчислення вартості об'єктів обліку за формалізованими алгоритмами, багатоваріантних оцінок, які враховують різні властивості об'єкта; – Застосування технологій штучного інтелекту, великих даних чи цифрових платформ для зміни аналітичного інструментарію, критеріїв і методів оцінки.
Калькулювання	<ul style="list-style-type: none"> – Застосування аналітичного та технологічного цифрового інструментарію для використання розрахунково складних методик калькулювання собівартості (за повними витратами, згідно нормативного методу, калькулювання комплексних виробництв тощо) чи одночасного використання різних методів калькулювання; – Створення віртуальних технологічних процесів та застосування 3D-моделювання для відтворення структури і правильного розрахунку собівартості виробів; – Застосування цифрових технологій (наприклад, GPS-навігаційних систем) для збору фактичних даних про величину витрат для обрахунку собівартості.
Рахунки	<ul style="list-style-type: none"> – Використання автоматизованих рішень для ведення бухгалтерського обліку одночасно за кількома планами рахунків; – Впровадження нових видів рахунків як наслідку застосування цифрових технологій (наприклад, блокчейну) і появи характерних для цифрової економіки об'єктів обліку.
Подвійний запис	<ul style="list-style-type: none"> – Використання програмних алгоритмів, які передбачають просту реєстрацію даних при введенні документів, відключення проведень чи поставлення документів у чергу на проведення; – Застосування технології «блокчейн» для доповнення подвійного запису третім — підтвердженням операції у блокчейні (принцип потрійного запису).
Баланс	<ul style="list-style-type: none"> – Застосування сучасних аналітичних інструментів, інструментів візуалізації інформації, трансформації звітності в інтерактивний формат (наприклад, за допомогою чатботів); – Використання робототехніки для підготовки й аналізу даних; – Впровадження штучного інтелекту та машинного навчання для створення інтегрованої звітності; – Використання роботизованої автоматизації процесів (Robotic Process Automation (RPA)) для оприлюднення звітності;

Звітність	<ul style="list-style-type: none"> – Застосування хмарних технологій та блокчейну для формування фінансової звітності-онлайн, власних спеціалізованих звітів, вибірок і сортування даних за певними критеріями, розрахунку проміжних підсумків у звітах; – Використання спеціалізованих програм для формування і подання електронної звітності, оброблення її показників; – Впровадження цифрових засобів комунікації та каналів електронного зв'язку (локальні комп'ютерні мережі, хмарні технології, соціальні мережі тощо) для обміну оперативною інформацією при складанні звітності; – Уведення нових показників до звітності з появою нових об'єктів обліку; – Використання XBRL-формату для формування і подання звітності.
-----------	---

Джерело: розроблено автором

а зосередитися на виправданості й економічній доцільності щодо конкретних об'єктів і ситуацій.

Варто зазначити, що перетворення оцінки як методу бухгалтерського обліку у частині її інструментарію, методів та критеріїв відбувається, серед іншого, внаслідок появи нових об'єктів обліку, породжених цифровою економікою. Для останніх, як і для більш традиційних об'єктів, відкриваються можливості оцінки з використанням технологій штучного інтелекту, великих даних та цифрових платформ.

Застосування цифрових технологій у процесі калькулювання не настільки видозмінює цей елемент методу бухгалтерського обліку, як, до прикладу, документування чи інвентаризацію, проте теж має свої переваги: додає калькулюванню гнучкості, уможлиблює застосування складних методів розрахунку собівартості, спрощує та робить більш точним процес збору даних про фактично понесені витрати, а також розширює можливості аналітичного обліку за рахунок використання сучасних програмних рішень та спеціалізованих конфігурацій (наприклад, «1С: Підприємство 8. Управління виробничим підприємством»).

Рахунки в умовах цифрової трансформації змінюють свій вигляд у напрямі поглиблення аналітичного обліку, формування паралельних ієрархічних його розрізів, відображення нових об'єктів, породжених такою трансформацією.

Варто зазначити, що процес пошуку більш досконалих способів запису даних, ніж подвійний запис, ніколи не припиняється. Зокрема, про потрійний запис як його альтернативу у свій час говорили В. Ф. Єзерський, Х. П. Джонсон, Ю. Іджірі, С. Ф. Легенчук, К. П. Боримська [18, с. 92]. Тепер «потрійний запис» вживається достатньо часто у контексті технології блокчейн та набуває все більшої актуальності з практичної точки зору. Він означає, що, використовуючи блокчейн-технологію для ведення обліку, до традиційного подвійного запису на рахунках додається третій — підтвердження транзакції через розподілену книгу (криптографічна перевірка

і «запечаткування»); «звичайний облік за подвійним записом, де бухгалтерські записи сторін операції доповнюються криптографічним «опечатуванням» третьою стороною (блокчейном)» [19, с. 10].

Цифрові перетворення балансу як елемента методу бухгалтерського обліку багато у чому подібні до звітності. О. А. Агеева розглядає можливості та переваги застосування цифровізації і, зокрема, хмарних технологій, при формуванні звітності-онлайн — формується і публікується на офіційному сайті суб'єкта господарювання в режимі онлайн після реєстрації кожної господарської операції безпосередньо у статтях звітності, які грають роль синтетичних рахунків. Аналітичні дані про об'єкти обліку заносяться в систему окремо на спеціальних картках за кожним із них [6, с. 242]. До того ж, автор вважає, що в умовах цифрових трансформацій, зокрема при запровадженні звітності-онлайн, відбудеться злиття рахунків, подвійного запису та балансу як елементів методу бухгалтерського обліку в рамках процесу реєстрації й узагальнення інформації при складанні звітності [6, с. 243], тобто зі заявлених восьми елементів методу залишається шість.

Цифрові перетворення звітності зачіпають усі етапи процесу — від її створення та подання до обробки показників. Причому, звітність в епоху цифрових трансформацій є розумною, інтерактивною та формується в режимі реального часу.

Релевантним та яскраво вираженим видом звітності цифрової економіки сьогодні є XBRL-звітність. В Україні започатковано функціонування Системи фінансової звітності, що передбачає подання фінансової звітності суб'єктами, які складають її за Міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ), в уніфікованому електронному форматі Inline XBRL (від англ. eXtensible Business Reporting Language — «розширювана мова ділової звітності»), підготовленої відповідно до Таксономії UA XBRL МСФЗ за принципом «єдиного вікна».

Узагальнимо переваги від цифрової трансформації кожного елемента методу бухгалтерського обліку у табл. 2.

Таблиця 2

Переваги перетворення елементів методу бухгалтерського обліку під впливом цифрових технологій

Елемент методу бухгалтерського обліку	Переваги цифрової трансформації елемента методу для бухгалтерського обліку
Документування	<ul style="list-style-type: none"> – Підвищення ефективності пошуку помилок і вразливостей в облікових даних; – Прозорість і доступність даних у межах підприємства; – Зниження операційних витрат; – Зменшення впливу «людського чинника» на здійснення бізнес-операцій; – Пришвидшення циклу обробки і затвердження документа, його пошуку, обміну документами з контрагентами; – Зменшення рівня споживання паперу й енергозатрат на транспортування документації; – Зростання якості й обґрунтованості прийнятих на основі задокументованої інформації управлінських рішень; – Підвищення якісного рівня проектування і аналізу бізнес-процесів для прийняття ефективних управлінських рішень; – Оптимізація процесу виконання управлінських функцій керівництвом підприємства; – Забезпечення цілісності й автентичності документів, уніфікації та стандартизації процедур їх опрацювання; – Гарантування злагодженої роботи підрозділів, можливості спільної роботи працівників у межах єдиної інфраструктури, формування на підприємстві єдиного інформаційного простору.
Інвентаризація	<ul style="list-style-type: none"> – Пришвидшення й зниження трудомісткості облікових робіт, зменшення ймовірності виникнення помилок ручного введення інформації та витрат на оплату праці персоналу; – Зростання прозорості, точності інвентаризації, скорочення термінів її проведення, мінімізація впливу людського чинника; – Збільшення оперативності, достовірності і повноти представлення даних; – Забезпечення гнучкості системи збору даних, можливості створення й використання модулів згідно потреб підприємства; – Підвищення ефективності системи управління запасами в режимі реального часу, задоволеності споживачів; – Проведення інвентаризації в розрізі об'єктів внутрішньої структури підприємства, управління доступами та формування відповідної аналітичної звітності; – Забезпечення можливості проводити інвентаризацію віддалено, наприклад, у відокремлених підрозділах; – Відсутність потреби припинення операцій на ділянці проведення інвентаризаційних робіт та простоїв персоналу; – Створення баз даних номенклатури, автоматичний аналіз інформації з можливістю оперативного реагування на проблемні ситуації; – Забезпечення можливості відслідковування інвентарних об'єктів та працівників, відповідальних за зберігання і відпуск цінностей.
Оцінка	<ul style="list-style-type: none"> – Забезпечення можливості надати перевагу доцільнішому способу оцінки над менш трудомістким; – Застосування найоптимальнішого способу оцінки окремо для кожної групи об'єктів; – Ефективне ведення обліку у роздрібній торгівлі з врахуванням операцій переоцінки, зміни цін продажу по підприємству та у кожній торговельній точці тощо; – Коректна оцінка нових об'єктів цифрової економіки; – Досягнення вищого рівня точності оцінкових операцій, їх гнучкості, багатоваріантності, якісної інформаційної підтримки
Калькулювання	<ul style="list-style-type: none"> – Отримання деталізованої інформації в багаторівневих розрізах статей витрат; – Забезпечення гнучкості методології калькулювання; – Зниження ризиків виникнення помилок при розрахунках, уникнення перекручення інформації; – Підвищення ефективності контролю витрат; – Мінімізація людського чинника у процесі калькулювання, підвищення якості проведених розрахунків в розрізі множинних одиниць калькулювання; – Формування калькуляції станом на довільний момент часу; – Інтеграція з інформаційними базами інших підрозділів чи підприємств, базами нормативно-правових документів чи довідкових даних (курси валют, індекси інфляції та ін.); – Забезпечення комунікаційних зв'язків з планово-економічним, виробничим та іншими підрозділами підприємства.
Рахунки	<ul style="list-style-type: none"> – Звітності з потрібним рівнем деталізації, побудова Розширення можливостей аналітичного обліку, зокрема при співпраці з іноземними контрагентами, наявності відокремлених підрозділів тощо;

	– Отримання аналітичного обліку за глибоким ієрархічним принципом.
Подвійний запис	– Забезпечення можливості моделювання операцій підприємства; – Підвищення безпеки формування та зберігання даних, захист від втрат і підмін; – Складність внесення неправомірних виправлень та змін у бухгалтерські записи постфактум; – Збільшення довіри до операцій, полегшення взаємодії між її сторонами; – Підвищення швидкості доступу до інформації, рівня її цілісності, доказовості, економія часових витрат; – Забезпечення прозорості інформації, зниження кількості бухгалтерських помилок.
Баланс	– Створення кореляційних зв'язків між фінансовими і нефінансовими даними; – Покращення якості й оперативності складання звітності, довіри до неї; – Забезпечення можливості одночасного доступу кількох працівників до внесення даних та актуалізації звітності;
Звітність	– Суцільне і безперервне формування звітності в режимі онлайн; – Формування власних форм звітності згідно з потребами користувачів; – Забезпечення оперативного і якісного контролю процедури складання звітності; – Застосування програмних засобів для реалізації складних методик формування фінансової звітності; – Забезпечення можливості опрацювання великих обсягів якісних та кількісних показників; – Виключення дублювання при поданні фінансової звітності регуляторам.

Джерело: розроблено автором

Виходячи з розуміння необхідності розвитку методу бухгалтерського обліку, дослідниками запропоновано доповнити його чи сукупність елементів методу моделюванням, а також планом рахунків [2, с. 29]. Проте ці пропозиції не набули належного поширення.

У науковій літературі зустрічаємо також погляд, де, в рамках «бухгалтерської інформатики» (передбачає гармонізацію бухгалтерського обліку, інформаційних систем аналізу даних, програмних продуктів, комп'ютерних технологій і відповідних технік обробки даних), елементи методу бухгалтерського обліку доповнюються моделями і методами моделювання бізнес-процесів, аналізу та проектування інформаційної системи бухгалтерського обліку, його інтеграції з архітектурою бізнесу в цілому, прийомами аналізу баз даних і чинників, під впливом яких цей бізнес функціонує [9, с. 42, 44].

Загалом, зважаючи на нинішній консерватизм розуміння того, з якою інформацією може мати справу бухгалтерський облік, доцільно розширити склад елементів його методу (у т. ч. за рахунок запозичених з інших наук чи суміжних областей знань методів), щоб у поле зору потрапляли й нефінансова інформація, дані про майбутні події чи навколишнє середовище як один із соціально-гуманістичних пріоритетів сьогодення, які є релевантними для користувачів та визначають нові завдання обліку. При цьому не слід повністю відкидати усталені методичні прийоми, варто змінити акценти, розширити та модернізувати існуючий метод бухгалтерського обліку, збагатити його новими елементами і цифровими модифікаціями існуючих. Основна мета трансформованої методології — зробити неочіку-

ване очікуваним, перетворити аномальні випадки в прогнозовані й пояснювані [20, с. 53].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Цифрові перетворення в епоху сьогодення є важливим та обов'язковим кроком підприємства на шляху до зростання його конкурентоспроможності на ринку та досягнення бажаного рівня прибутковості й рентабельності. Консерватизм, притаманний бухгалтерському обліку, не повинен стати перешкодою на шляху до побудови інноваційної, гнучкої, динамічної та орієнтованої на потреби користувачів системи інформації. Методологія збору, обробки, передавання та зберігання останньої в цифровій економіці модифікується під впливом розвитку цифрових технологій, відтак метод бухгалтерського обліку у розрізі його елементів теж підлягає змінам.

В результаті проведеного дослідження з'ясовано, що кожен з елементів методу бухгалтерського обліку тією чи іншою мірою змінюється під впливом технологій штучного інтелекту, блокчейну, хмарних рішень тощо. Важливе значення має також впровадження сучасних спеціалізованих програмних рішень для ведення бухгалтерського обліку та складання звітності. Кожна із трансформацій має свої переваги, але загалом усі вони дозволяють зробити облікову роботу оперативнішою, менш затратною, більш аналітичною та точною, а також уникнути помилок і перекручень даних. Застосування значної частини розглянутих цифрових технологій та інструментів в обліку українських підприємств перебуває на початковому етапі, тому подальший їх розвиток та вплив на теоретико-методологічні і прикладні аспекти еволюції бухгалтерського обліку виступає напрямом наших подальших досліджень.

Література

1. Гуцайлюк З. В. Деякі питання реформування системи бухгалтерського обліку: концепція та реалізація // Бухгалтерський облік і аудит. 2007. № 10. С. 11–17.
2. Корягін М. В. Побудова методології бухгалтерського обліку // Економіка та держава. 2018. № 11. С. 27–31. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.11.27.
3. Одинцова Т. М. Модернизация бухгалтерского учета как фактор формирования информационной среды экономики знаний // Экономика и управление: теория и практика. 2016. Т. 2. № 2. С. 71–80.
4. Одинцова Т. М., Рура О. В. Развитие видов, объектов и методов бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики и информационного общества // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. 2018. Т. 11. № 4. С. 120–131.
5. Пушкар М. С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів): монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2006. 334 с.
6. Агеева О. А. Трансформация методов бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2020. Т. 10. № 2А. С. 241–248. DOI: 10.34670/AR.2020.87.12.022.
7. Єршова Н. Ю. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах переходу до цифрової економіки // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). 2020. № 2. С. 75–80. DOI: 10.20998/2519-4461.2020.2.75.
8. Кулинич М., Жиленко Л. Поглиблення змісту об'єктів і методу бухгалтерського обліку в умовах цифровізації економіки // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2019. № 2. С. 128–135.
9. Панков Д. А., Соловьєва А. В. Бухгалтерская информатика // Проблемы теории та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2019. Вип. 3 (44). С. 40–46. DOI: 10.26642/pbo-2019-3(44)-40-46.
10. Шишкова Н. Л. Перспективи IT-модернізації бухгалтерського обліку: актуалізація теорії і практики // Економічний вісник. 2019. № 3. С. 146–159.
11. Elliott R. K. The Third Wave Breaks on the Shores of Accounting. Accounting Horizons. 1992. № 6. P. 61–85.
12. Martin J. F. Unlocking success in digital transformations. McKinsey&Company. 2018. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/Organization/Our%20Insights/Unlocking%20success%20in%20digital%20transformations/Unlocking-success-in-digital-transformations.ashx> (last accessed: 29 July 2020).
13. Digitalisation in Accounting. Study of the Status Quo in German Companies. KPMG. 2017. URL: <https://home.kpmg/content/dam/kpmg/de/pdf/Themen/2017/digitalisation-in-accounting-en-2017-KPMG.pdf> (last accessed: 28 July 2020).
14. Digital Transformation Initiative. In collaboration with Accenture. Unlocking \$100 Trillion for Business and Society from Digital Transformation. Executive Summary. World Economic Forum. 2018. URL: https://www.accenture.com/_acnmedia/Accenture/Conversion-Assets/WEF/PDF/Accenture-DTI-executive-summary.pdf (last accessed: 28 July 2020).
15. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 25.08.2020).
16. Кого стосується електронний документообіг, який має запрацювати з 1 жовтня? — уточнення від Дубілета. Дебет-Кредит: веб-сайт. 2019. URL: <https://news.dtki.ua/society/community/57481> (дата звернення: 26.08.2020).
17. Соколов В. Я. Теоретические начала (основы) двойной бухгалтерии. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2006. 188 с.
18. Кулик В. А. Рахунки та подвійний запис в умовах використання інформаційних технологій // Scientific Journal «ScienceRise». 2014. № 3/2(3). С. 89–93. DOI: 10.15587/2313-8416.2014.27534.
19. Distributed ledger technology in payments, clearing, and settlement / D. Mills, K. Wang, B. Malone, A. Ravi, J. Marquardt, C. Chen, A. Badev and others. Washington: Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board, 2016. 34 p.
20. Report of the Committee on Accounting Theory Construction and Verification. American Accounting Association // The Accounting Review. 1971. Vol. 46. P. 51–79.

References

1. Hutsailiuk Z. V. Deiaki pytannia reformuvannia systemy bukhgalterskoho obliku: kontseptsiiia ta realizatsiia [Some issues of accounting system reform: concept and implementation]. Accounting and auditing. 2007. № 10. P. 11–17 (in Ukrainian).
2. Koriahin M. V. Pobudova metodolohii bukhgalterskoho obliku [Construction of accounting methodology]. Economy and state. 2018. № 11. P. 27–31. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.11.27 (in Ukrainian).

3. Odintsova T. M. Modernizatsiya bukhgalterskogo ucheta kak faktor formirovaniya informatsionnoy sredy ekonomiki znaniy [Modernization of accounting as a factor in the formation of the information environment of the knowledge economy]. *Economics and management: theory and practice*. 2016. I. 2. № 2. P. 71–80 (in Russian).
4. Odintsova T. M., Rura O. V. Razvitie vidov, obektov i metodov bukhgalterskogo ucheta v usloviyakh tsifrovoy ekonomiki i informatsionnogo obshchestva [Development of types, objects and methods of accounting in the digital economy and information society]. *Scientific and technical sheets of St. Petersburg State Pedagogical University. Economic sciences*. 2018. I. 11. № 4. P. 120–131 (in Russian).
5. Pushkar M. S. Kreatyvnyi oblik (stvorenna informatsii dlia menedzheriv): monografiia [Creative accounting (creation of information for managers): monograph]. Ternopil: Carte Blanche, 2006. 334 p. (in Ukrainian).
6. Ageeva O. A. Transformatsiya metodov bukhgalterskogo ucheta v usloviyakh tsifrovoy ekonomiki [Transformation of accounting methods in the digital economy]. *Economy: yesterday, today, tomorrow*. 2020. I. 10. № 2A. P. 241–248. DOI: 10.34670/AR.2020.87.12.022 (in Russian).
7. Yershova N. Yu. Rozvytok bukhgalterskoho obliku v umovakh perekhodu do tsifrovoy ekonomiki [Development of accounting in the transition to the digital economy]. *Bulletin of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (economics)*. 2020. № 2. P. 75–80. DOI: 10.20998/2519-4461.2020.2.75 (in Ukrainian).
8. Kulynych M., Zhylenko L. Pohlyblennia zmistu obektiv i metodu bukhgalterskoho obliku v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiki [Deepening of the content of objects and method of accounting in the conditions of digitalization of economy]. *Economic Journal of the Lesia Ukrainka East European National University*. 2019. № 2. P. 128–135 (in Ukrainian).
9. Pankov D. A., Solov'eva A. V. Bukhhalterskaia ynformatyka [Accounting informatics]. *Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*. 2019. I. 3 (44). P. 40–46. DOI: 10.26642/pbo-2019-3(44)-40-46 (in Russian).
10. Shyshkova N. L. Perspektyvy IT-modernizatsii bukhgalterskoho obliku: aktualizatsiia teorii i praktyky [Prospects of IT modernization of accounting: actualization of theory and practice]. *Economic Bulletin*. 2019. № 3. P. 146–159 (in Ukrainian).
11. Elliott R. K. The Third Wave Breaks on the Shores of Accounting. *Accounting Horizons*. 1992. № 6. P. 61–85.
12. Martin J. F. Unlocking success in digital transformations. McKinsey&Company. 2018. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/Organization/Our%20Insights/Unlocking%20success%20in%20digital%20transformations/Unlocking-success-in-digital-transformations.ashx> (last accessed: 29 July 2020).
13. Digitalisation in Accounting. Study of the Status Quo in German Companies. KPMG. 2017. URL: <https://home.kpmg/content/dam/kpmg/de/pdf/Themen/2017/digitalisation-in-accounting-en-2017-KPMG.pdf> (last accessed: 28 July 2020).
14. Digital Transformation Initiative. In collaboration with Accenture. Unlocking \$100 Trillion for Business and Society from Digital Transformation. Executive Summary. World Economic Forum. 2018. URL: https://www.accenture.com/_acnmedia/Accenture/Conversion-Assets/WEF/PDF/Accenture-DTI-executive-summary.pdf (last accessed: 28 July 2020).
15. Pro elektronni dokumenty ta elektronni dokumentoobih [On electronic documents and electronic documents workflow]: Law of Ukraine of May 22, 2003 № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (last accessed: 25.08.2020) (in Ukrainian).
16. Koho stosuetsia elektronni dokumentoobih, yakyi maie zapratsiuvaty z 1 zhovtnia? — utochnennia vid Dubileta [Who is affected by electronic document management, which should start working on October 1? — clarification from Dubilet]. *Debit-Credit: website*. 2019. URL: <https://news.dtkr.ua/society/community/57481> (last accessed: 26.08.2020) (in Ukrainian).
17. Sokolov V. Ya. Teoreticheskie nachala (osnovy) dvoynoy bukhgalterii [Theoretical principles of double-entry bookkeeping]. SPb.: Publishing house SPbGUEF, 2006. 188 p. (in Russian).
18. Kulyk V. A. Rakhunky ta podviinyi zapys v umovakh vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii [Accounts and double entry in terms of information technology use]. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2014. № 3/2(3). P. 89–93. DOI: 10.15587/2313-8416.2014.27534 (in Ukrainian).
19. Distributed ledger technology in payments, clearing, and settlement / D. Mills, K. Wang, B. Malone, A. Ravi, J. Marquardt, C. Chen, A. Badev and others. Washington: Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board, 2016. 34 p.
20. Report of the Committee on Accounting Theory Construction and Verification. American Accounting Association. *The Accounting Review*. 1971. Vol. 46. P. 51–79.

Яровенко Ганна Миколаївна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики
Сумський державний університет

Яровенко Анна Николаевна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры экономической кибернетики
Сумской государственной университет

Yarovenko Hanna
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Economic Cybernetics Department
Sumy State University
ORCID: 0000-0002-8760-6835

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6245

БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В РОЗРІЗІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РАЗРЕЗЕ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF INFORMATION SECURITY RESEARCH IN THE CONTEXT OF THE NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT

Анотація. В сучасному світі гостро стоїть проблема забезпечення інформаційної безпеки на рівні користувача, компанії, країни. Це пов'язано із стрімким зростанням інформаційних та комп'ютерних технологій, використання яких підвищує ефективність багатьох процесів. Даний фактор забезпечує вплив на розвиток економіки країни, тому він потребує проведення наукових досліджень. Метою даної статті є проведення бібліометричного аналізу наукових публікацій, присвячених проблемі інформаційної безпеки у розрізі її впливу на розвиток економіки. Дослідження проводилося на основі публікацій, проіндексованих за останні 20 років у базі Scopus. Для порівняння загальних показників використовувалися дані платформи Dimensions. В результаті побудови графіків динаміки публікацій бази даних Scopus та Dimensions було виявлено зростання загальної тенденції публікативної активності науковців в сфері інформаційної безпеки та в сфері її взаємодії із національною економікою. Гістограма географії досліджень, присвячених проблемі інформаційної безпеки у розрізі її впливу на економічний розвиток, показала найвищу активність у вирішенні проблеми науковцями США та Китаю, як передових лідерів в сфері ІТ. Даний висновок підтверджено результатами аналізу рейтингу університетів. Проведений аналіз журналів, в яких опубліковано найбільшу кількість статей з досліджуваної теми, показав, що тільки 11% статей публікуються в журналах з імпакт-фактором більше 0,5, що є доволі низьким показником і свідчить про локальний характер проведення досліджень. Аналіз десяти найбільш цитованих публікацій виявив тільки два напрями досліджень: економіка інформаційної безпеки та дослідження взаємозв'язків системи інформаційної безпеки із економічним середовищем. Побудована за допомогою інструменту VOSviewer карта наукометричної бібліографії досліджень ключових слів

публікацій дозволила виділити 7 кластерів-напрямів дослідження: технології інформаційної безпеки, прийняття рішення, інформаційний менеджмент, персональна безпека, економіка інформаційної безпеки, інформаційна безпека на рівні підприємств та держави, інформаційні ризики. Отримані результати можна використовувати для виявлення найбільш перспективних напрямів дослідження інформаційної безпеки в розрізі її впливу на економіку країни.

Ключові слова: бібліометричний аналіз, економіка, інформаційна безпека, розвиток, Scopus.

Аннотация. В современном мире остро стоит проблема обеспечения информационной безопасности на уровне пользователя, компании, страны. Это связано со стремительным ростом информационных и компьютерных технологий, использование которых повышает эффективность многих процессов. Данный фактор осуществляет влияние на развитие экономики страны, что также требует проведения научных исследований. Целью данной статьи является проведение библиометрического анализа научных публикаций, посвященных проблеме информационной безопасности в разрезе ее влияния на развитие экономики. Исследование проводилось на основе данных публикаций, проиндексированных за последние 20 лет в базе Scopus. Для сравнения общих показателей использовались данные платформы Dimensions. В результате построения графиков динамики публикаций базы данных Scopus и Dimensions отмечен рост общей тенденции публикационной активности ученых в сфере информационной безопасности и в сфере ее взаимодействия с национальной экономикой. Гистограмма географии исследований, посвященных данной проблеме, показала самую высокую активность в ее решении учеными США и Китая, как передовых лидеров в сфере ИТ. Данный вывод подтверждается результатами анализа рейтинга университетов. Проведенный анализ журналов, в которых опубликовано наибольшее количество статей по исследуемой теме, показал, что только около 11% статей публикуется в журналах с импакт-фактором более 0,5, что является довольно низким показателем и свидетельствует о локальном характере проведения исследований. Результаты анализа десяти наиболее цитируемых публикаций позволили выделить только два направления исследований: экономика информационной безопасности и исследования взаимосвязей системы информационной безопасности с экономической средой. Построенная с помощью инструмента VOSviewer, карта наукометрической библиографии исследований ключевых слов публикаций позволила выделить 7 кластеров-направлений исследования: технологии информационной безопасности, принятие решения, информационный менеджмент, персональная безопасность, экономика информационной безопасности, информационная безопасность на уровне предприятий и государства, информационные риски. Полученные результаты можно использовать для выявления наиболее перспективных направлений исследования информационной безопасности в разрезе ее влияния на экономику страны.

Ключевые слова: библиометрический анализ, экономика, информационная безопасность, развитие, Scopus.

Summary. In the modern world, there is an actual problem of ensuring information security at the level of the user, company, country. It is due to the rapid growth of information and computer technologies, the use of which increases the efficiency of many processes. This factor affects the development of the country's economy, which also requires scientific research. The purpose of this article is to conduct a bibliometric analysis of scientific publications devoted to the problem of information security in the context of its impact on economic development. The research was carried out based on publications indexed over the past 20 years in the Scopus database. Data from the Dimensions platform was used to compare overall indicators. As a result of plotting the dynamics of studies in the Scopus and Dimensions databases, it is noted an increase in the general trend of publication activity of scientists in the field of information security and the area of its interaction with the national economy. The histogram of the geography of studies devoted to this problem showed the highest activity in its solution by scientists from the United States and China, as the leading leaders in the IT-sphere. The results of the university ranking analysis also confirm this conclusion. The journals' analysis, in which the largest number of articles on the studied topic has been published, showed that only about 11% of researches is published in magazines with an impact factor of more than 0.5, which is a relatively low indicator and indicates the local nature of research. The results of the analysis of the ten most-cited publications made it possible to single out only two areas of study: the economics of information security and research on the relationship between the information security system and the economic environment. The map of the scientometric bibliography of publications keywords, built using the VOSviewer tool, made it possible to identify seven clusters-research areas: information security technologies, decision-making, information management, personal security, information security economics, information security at the enterprise and state level, information risks. The obtained results can be used to identify the most promising areas of information security research in terms of its impact on the national economy.

Key words: bibliometric analysis, economy, information security, development, Scopus.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток комп'ютерних технологій призвів до автоматизації багатьох сфер, особливо пов'язаних із економікою. Так, більшість платіжних операцій переведено не тільки у безготівкову форму, але їх здійснення тепер можливе через мобільний та Інтернет-банкінг із будь-якої точки світу. Значні обсяги нарощує електронна торгівля, яка дозволяє здійснювати будь-які операції купівлі-продажу через мережу Інтернет. Більшість прогресивних компаній переводить своїх співробітників у роботу в дистанційному режимі, що дозволяє знизити витрати на оренду та експлуатацію приміщень, комп'ютерної техніки, та підвищити мобільність працівників. Дані приклади свідчать про розширення можливостей програмного забезпечення, комп'ютерних та мобільних технологій для вирішення потреб бізнесу, людини та країни в цілому.

Але є й негативний бік, пов'язаний із зростанням різного роду інформаційних загроз, які призводять до втрати інформації в результаті здійснення хакерських атак, її незаконного використання у кримінальних цілях. Це може спричинити появу інформаційних війн, які призводять до дестабілізації настроїв у суспільстві, гальмування економічного розвитку країни та зниження довіри міжнародних партнерів. Саме тому виникає необхідність у створенні ефективної системи інформаційної безпеки, яка б забезпечувала захист даних компаній, окремої людини, країни. Відповідно дана потреба заслуговує на увагу з боку науковців, що повинно проявлятися у збільшенні не тільки кількості наукових публікацій з даної тематики, але й підвищенні їх якості та рівня за умови їх оприлюднення у виданнях, які індексуються у міжнародних базах, таких як Scopus та Web of Science. Але цінності набувають ті наукові праці, які висвітлюють результати дослідження проблеми не у загальному вигляді, а її вирішення для певної сфери діяльності. Тому важливо вивчити питання інформаційної безпеки в розрізі різних аспектів, особливо економічної сфери. Це пов'язано із тим, що в першу чергу, наслідки інформаційних загроз відчуються через втрати особистих коштів клієнтів банків, секретних даних компанії щодо фінансових операцій, недоотримання прибутків через відновлення втрачених даних та відтік клієнтів, тощо. Тобто спостерігається певний зв'язок між рівнем інформаційної безпеки та економікою країни. Саме тому даний аспект потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі реалізації інформаційної безпеки в розрізі економічного розвитку країни присвячено ряд публікацій вітчизняних науковців, які в основному спрямовані на вирішення загальних завдань на

теоретичному рівні. Так, В. Ю. Світлична досліджує сутність поняття інформаційної безпеки для підприємств [1]. В. А. Нехай, В. В. Нехай розглядають її у якості складової економічної безпеки суб'єктів господарювання [2]. Л. С. Любохинець, О. В. Поплавська вивчають світову практику забезпечення інформаційної безпеки та аналізують вплив інформаційних загроз на стан економіки [3]. Вашай Ю. В., Самедова Л. Р. [4], Боднар І. Р. [5] досліджують вплив інформаційної безпеки на стан національної та економічної безпеки держави. Колектив авторів — Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Макуха С. М., Дарнопих Г. Ю., Левковець О. М., Мамалуй О. О., Марченко О. С., Нечипорук Л. В., Овсієнко О. В., Губін К. Г., Єфіменко І. А., запропонували теоретичні основи економічної безпеки на рівні держави в умовах інноваційного її розвитку [6]. Микитенко Т. В., Петровська І. О., Рогов П. Д., Гаркуша А. О. висвітлюють проблеми інформаційної безпеки суб'єктів господарювання та розробили можливі напрями їх вирішення [7].

Науковий доробок вітчизняних вчених є значним, але результати більшості їх наукових праць носять суто теоретичний характер та публікуються у більшості випадків у вітчизняних виданнях. Це пов'язано із тим, що проблемами інформаційної безпеки в Україні активно почали займатися тільки протягом останнього десятиліття, коли з'явилася потреба у навчанні фахівців з даного напрямку. Також починають формуватися наукові школи, які займаються дослідженням в галузі інформаційної безпеки. Саме тому зарубіжний досвід наукової спільноти з вирішення проблеми інформаційної безпеки у розрізі її впливу на економічний розвиток країни є необхідним для подальшого формування наукових напрямів в даній сфері.

Мета статті полягає у проведенні бібліометричного аналізу наукових публікацій міжнародної бази даних Scopus, присвячених дослідженню проблеми інформаційної безпеки в контексті розвитку національної економіки країни.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на основі бази даних Scopus, яка включає публікації фахівців з усіх країн світу та яка надає можливість відслідковувати тенденції щодо вирішення різних проблем різними науковими спільнотами. Вбудовані інструменти пошуку та аналізу дозволяють дослідити географію публікацій, сфери дослідження даної проблеми, рівень цитування, динаміку публікаційної активності.

На першому кроці було досліджено динаміку публікацій, які присвячені темі «Інформаційна безпека». Так, однією з перших публікацій у базі даних

Scopus, яка розкриває проблематику захисту інформації та інформаційної безпеки, була стаття 1968 року Дж. Б. Денніса під назвою «A position paper on computing and communications» [8]. Автор цієї праці розглядав аспекти розробки положень інформаційної безпеки для розвитку публічних комунікаційних послуг з комутацією повідомлень. Популярність цього напрямку досліджень починає зростати з 2000 року, тому для подальшого аналізу було взято період 2000–2019 р.р. Для порівняння тенденцій публікаційної активності також було використано дані бази даних Dimensions, яка представляє собою інформаційну платформу для пошуку та доступу академічних та інших результатів досліджень. Вона містить більш ніж 128 млн. публікацій, баз даних, грантів, патентів, політик тощо. Результати дослідження представлені на рисунку 1.

Було виявлено, що за останні 20 років спостерігається стрімке зростання зацікавленості проблемами інформаційної безпеки у світі серед науковців (див. рис. 1). Так, у 2019 році було опубліковано 2347 наукових праць, індексованих у базі Scopus, у порівнянні із 120 публікаціями 2000 року. Різке зростання також спостерігається й по даним Dimensions: 17643 наукових праць у 2019 році на протизагу 728 публікацій у 2000 році. Дана тенденція пояснюється тим, що якраз в останні роки відбувається стрімке

збільшення комп'ютеризації та цифровізації різних сфер діяльності суспільства. Зросла кількість користувачів Інтернету, мобільних телефонів, програмних додатків. Основну масу платіжних операцій переведено на мобільні та комп'ютерні платформи. Як наслідок, підвищився рівень кіберзлочинів, що вплинуло на забезпечення потреби інформаційної безпеки для бізнесу, населення та держави в цілому. З розвитком технологій штучного інтелекту, віртуальної, доповненої реальності, роботизації ця потреба тільки зростатиме.

Які ж сфери, де гостро стоїть питання підвищення ефективності системи інформаційної безпеки, досліджуються вченими? Так, на рисунку 2 представлена діаграма розподілу публікацій, присвячених даній проблемі, за предметною областю.

40% публікацій досліджують проблематику інформаційної безпеки у сфері комп'ютерних наук, тобто вивчаються різні сучасні комп'ютерні технології, які дозволяють підвищувати ефективність системи інформаційної безпеки, знижувати ризики втрати інформації, забезпечувати захист даних, попереджати виникнення різного роду загроз, тощо (див. рис. 2).

Наступний сектор — це інженерія (21%), де проводяться дослідження щодо розробки, удосконалення технічних пристроїв, функціонування яких

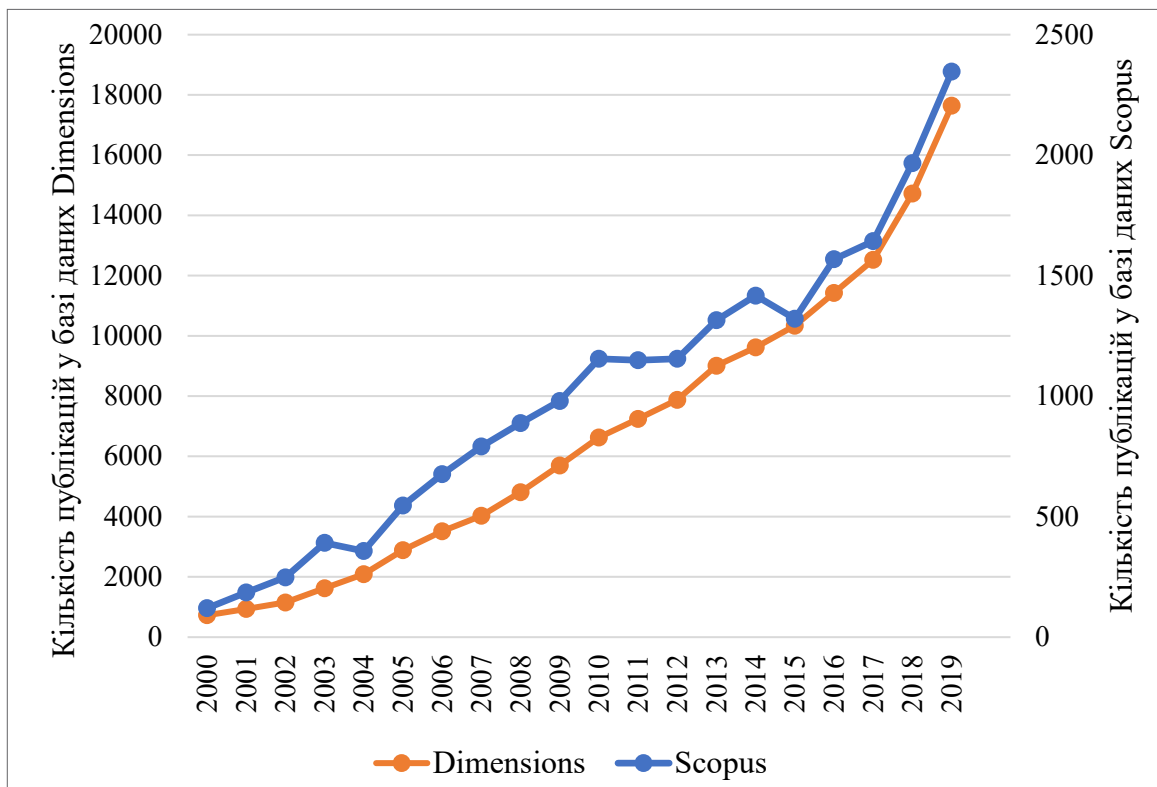

Рис. 1. Динаміка публікацій, присвячених темі «Інформаційна безпека»

Джерело: побудовано автором на основі бази даних Scopus та Dimensions

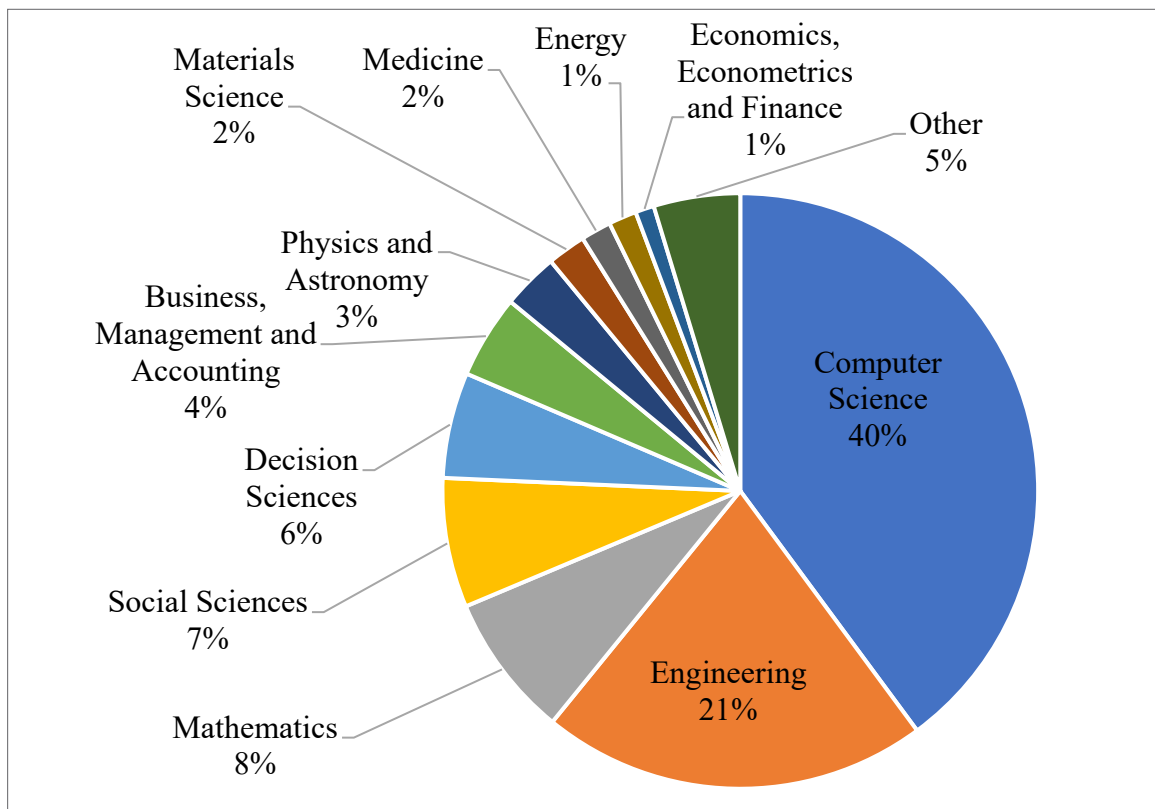

Рис. 2. Діаграма розподілу публікацій, присвячених темі «Інформаційна безпека», за предметною областю
Джерело: побудовано автором на основі бази даних Scopus

забезпечують захист інформації на належному рівні. Також можна відмітити вклад науковців (8%), який стосується дослідження проблем інформаційної безпеки із використанням математичних методів та алгоритмів. Що стосується сфери економічного розвитку, то кількість наукових досліджень становить приблизно 1%, що говорить про незначний рівень зацікавленості з боку наукової спільноти щодо вивчення взаємозв'язків між розвитком економіки країни та рівнем її інформаційної безпеки. Але динаміка публікацій за останні 20 років змінилася (див. рис. 3).

Так, при порівнянні даних бази Scopus та Dimensions можна побачити поступове збільшення кількості наукових праць, що свідчить про формування нових векторів розвитку економіки з урахуванням впливу сучасних комп'ютерних технологій, появи суттєвих проблем захисту фінансової інформації компаній та населення країни. Оскільки деякі аналітичні компанії, такі як «Juniper Research», прогнозують збільшення фінансових втрат завдяки підвищенню рівня кіберзлочинності до 5 трлн. дол. у 2024 році [9], то можна з упевненістю сказати, що питання впливу інформаційної безпеки на розвиток економіки буде привертати до себе більше уваги, ніж зараз.

Якщо проаналізувати географію проведених досліджень, то можна виділити 10 країн, науковцям із яких належить найбільша кількість публікацій, присвячених вивченню проблеми інформаційної безпеки та її впливу на розвиток економіки країни (див. рис. 4).

Найбільша кількість досліджень проводиться вченими США. Це відбувається у зв'язку із тим, що ця країна є передовою в сфері розробки інноваційних технологій. Також саме в цій країні функціонують інноваційні компанії-гіганти, як Apple, Google, Microsoft, IBM, Oracle Corporation, Intel, Cisco Systems та інші, які займаються дослідженнями та практичною реалізацією сучасних програмних, комп'ютерних, електронних та інших технологій в сфері захисту інформації. Друге місце в даній сфері належить китайським вченим. Це обумовлюється стрімким розвитком Китаю та його прагненням бути найсильнішим лідером у світі, що проявляється у створенні корпорацій-гігантів, таких як Lenovo, Huawei, Tencent, Megvii Technology. Також уряд Китаю запровадив програму, згідно з якою відбуватиметься інвестування 1,4 трлн. дол. протягом 6 років до 2025 року приватних технологічних компаній [10], що може визвати сплеск наукових досліджень в сфері інформаційної безпеки.

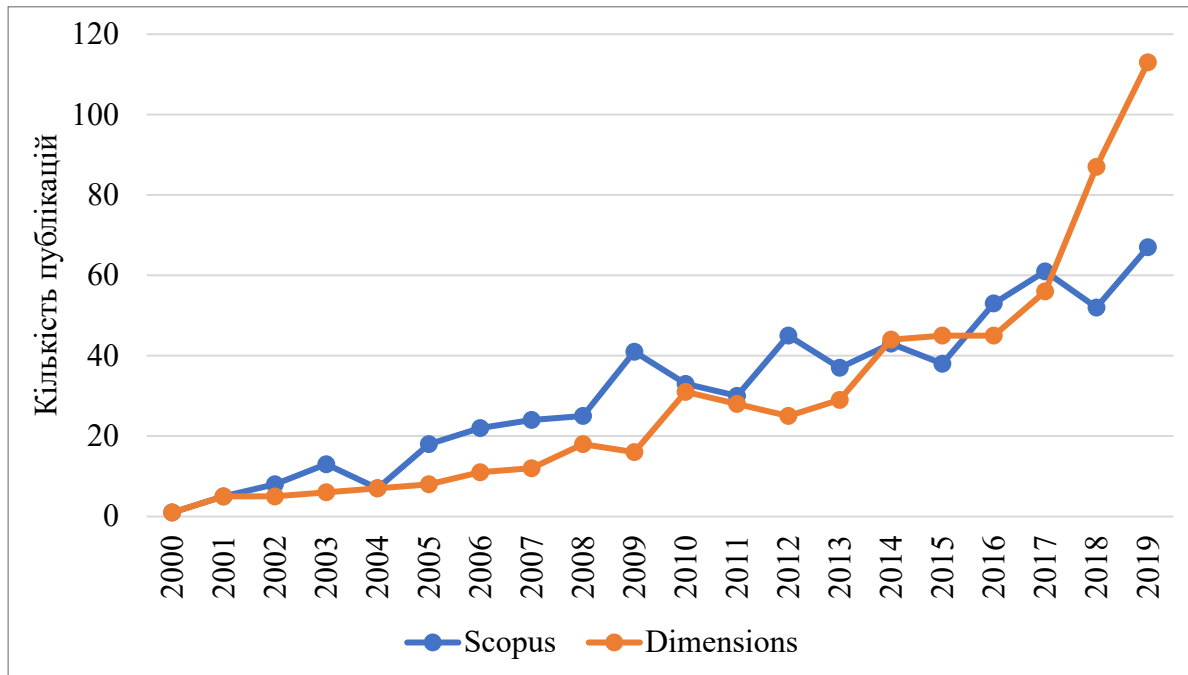

Рис. 3. Динаміка публікацій, присвячених темі «Інформаційна безпека» з урахуванням мети економічного розвитку

Джерело: побудовано автором на основі бази даних Scopus та Dimensions

Що стосується академічних результатів, то було обрано ряд університетів, які опублікували найбільшу кількість статей, присвячених проблемі інформаційної безпеки в розрізі її впливу на економіку країни. Результати представлені у таблиці 1.

Серед наведених у таблиці 1 університетів, найбільша кількість наукових праць належить саме університетам Сполучених Штатів Америки, що підтверджує попередні висновки стосовно провідної ролі даної країни у сфері дослідження інформацій-

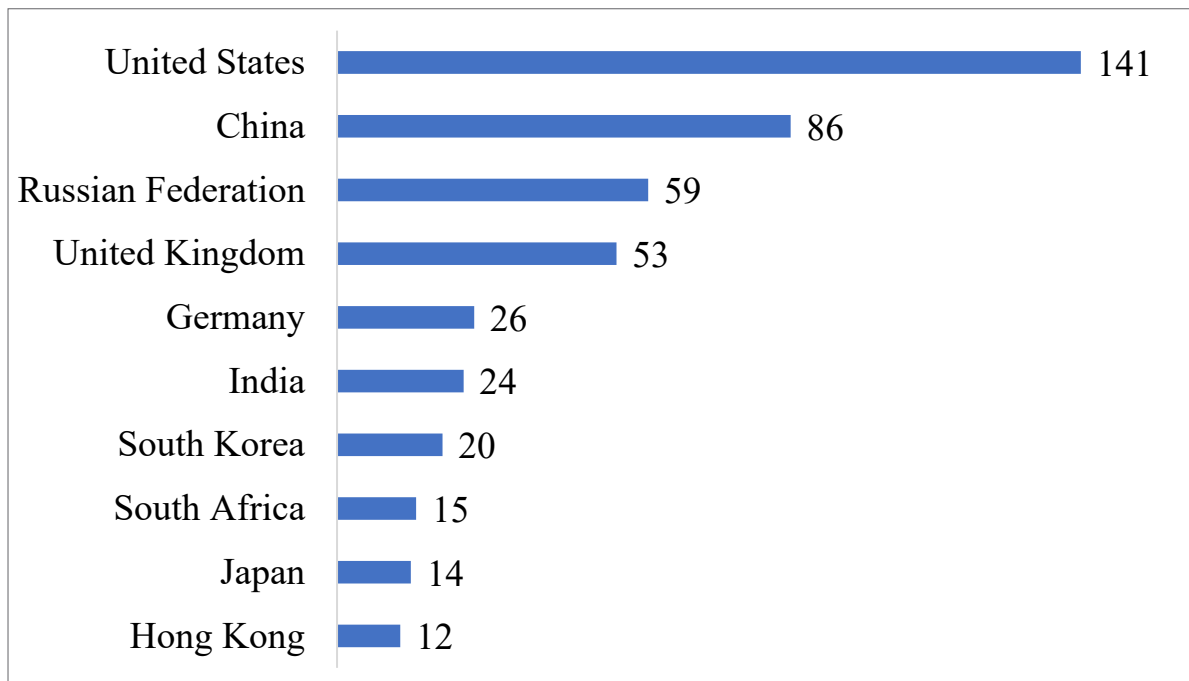

Рис. 4. Географія проведених досліджень, присвячених проблемі інформаційної безпеки у розрізі її впливу на економічний розвиток

Джерело: побудовано автором на основі бази даних Scopus

Таблиця 1

Рейтинг університетів за кількістю публікацій, присвячених дослідженню інформаційної безпеки в розрізі економічного розвитку країни

№	Назва університету	Країна	Кількість публікацій
1	Університет Карнегі Меллона	США	13
2	Південно-східний університет Нанкіна	Китай	11
3	Кембриджський університет	Великобританія	10
4	Міський університет Гонконгу	Китай	8
5	Університет штату Меріленд	США	6
6	Північно-китайський університет електроенергетики	Китай	6
7	Санкт-Петербурзький державний економічний університет	Російська Федерація	6
8	Техаський університет у Сан-Антоніо	США	5
9	Університет Пердью	США	5
10	Норвезький університет науки і техніки	Норвегія	5
11	Флоридський Атлантичний університет	США	5
12	Токійський університет	Японія	5
13	Російський економічний університет імені Р. В. Плеханова	Російська Федерація	5
14	Indian Institute of Technology Delhi, India	Індія	5
15	Robert H. Smith School of Business, USA	США	5

Джерело: побудовано автором на основі бази даних Scopus

ної безпеки. Тобто й бізнес, й академічна спільнота цієї країни працюють більш продуктивно, ніж інші країни, й намагаються синхронізувати результати науки та практики.

Окрім розгляду загальних показників також було проаналізовано рейтинг журналів, в яких було опубліковано найбільшу кількість статей з теми дослідження (див. табл. 2). Три журнали мають досить високий імпакт-фактор — SNIP > 1 (кількість публікацій складає 3,67%), три журнали мають значення SNIP > 0,5 (кількість публікацій складає 7,34%). Тобто близько 11% статей було опубліковано у достатньо рейтингових журналах, що не є високим

показником. Це можна пояснити тим, що проблеми інформаційної безпеки найбільше вирішуються для комп'ютерної та програмної сфер, тому такий результат обумовлюється специфікою дослідження захисту інформації саме для потреб економіки.

Також було виділено 10 найбільш цитованих публікацій, присвячених дослідженню інформаційної безпеки в розрізі економічного розвитку країни (див. табл. 3).

Серед найбільш рейтингових публікацій можна виділити 2 напрями наукового дослідження: економічні аспекти забезпечення інформаційної безпеки та вивчення взаємозв'язків системи інформаційної

Таблиця 2

Рейтинг журналів за кількістю публікацій, присвячених дослідженню інформаційної безпеки в розрізі економічного розвитку країни

№	Назва журналу	Країна видання	SNIP	SJR	Кількість статей	% до загальної кількості
1	Lecture Notes in Computer Science	Швейцарія	0,776	0,427	30	4,41
2	Information and Computer Security	Великобританія	0,858	0,293	11	1,62
3	Computers and Security	Нідерланди	2,536	0,984	10	1,47
4	Journal of Physics: Conference Series	Великобританія	0,574	0,227	9	1,32
5	Advances in Intelligent Systems and Computing	Германія	0,429	0,184	8	1,17
6	Information Systems Frontiers	Нідерланди	1,926	1,020	8	1,17
7	IEEE Security and Privacy	США	1,445	0,555	7	1,03

Джерело: побудовано автором на основі бази даних Scopus

безпеки із економічним середовищем. Так, до першого напрямку належать публікації 1, 3, 4, 6, до другого — 2, 5, 7, 8, 9, 10 (див. табл. 3). Представлені рейтингові публікації відносяться до періоду 2000–2010 р.р., тобто за останні 10 років публікації такого рівня відсутні, що говорить про зниження зацікавленості наукової спільноти до даної проблеми або зміни вектору досліджень. Якщо аналізувати десятку публікацій за період 2011–2020, які є менш цитованими, то можна виділити такі напрямки дослідження, як інвестування у галузь захисту інформації, розвитку сервісів для користувачів мобільних додатків, Інтернету, застосування сучасних технологій для забезпечення безпеки даних в різних сферах бізнесу, тощо. Тобто, дослідження охоплюють й програмну, технічну та економічну сфери у сукупності, тобто є більш мультидисциплінарними.

Для більш чіткого розуміння тенденцій сучасних досліджень обрані публікації бази даних Scopus, які

присвячені проблемі інформаційної безпеки в розрізі економічного розвитку країни, було проаналізовано з використанням аналітичної платформи VOSviewer [11]. Даний інструмент дозволяє здійснювати візуалізацію бібліометричних мереж на основі цитувань, співцитувань, бібліографічних зв'язків. Так, було побудовано карту бібліографічних досліджень, присвячених інформаційній безпеці в розрізі її взаємозв'язків з економікою (див. рис. 5).

На карті виділено 7 кластерів існуючих досліджень, які було сформовано на основі ключових слів, зазначених авторами публікацій. Кожен з них надає уяву про напрями, за якими відбуваються дослідження проблеми інформаційної безпеки у розрізі економічного розвитку країни. Так, червоний кластер вміщує найбільшу кількість ключових слів, пов'язаних із захистом даних. Він характеризує напрям створення, удосконалення, застосування та розвитку сучасних технологій інформаційної

Таблиця 3

Десять найбільш цитованих публікацій, присвячених дослідженню інформаційної безпеки в розрізі економічного розвитку країни

№	Найменування публікації	Автор(и) / Країна	Найменування видання	Рік	Кількість цитувань
1	The Economics of Information Security Investment	Gordon L.A., Loeb M. P. / USA	ACM Transactions on Information and System Security	2002	667
2	Why information security is hard — An economic perspective	Anderson R. / UK	Annual Computer Security Applications Conference	2001	358
3	The economics of information security	Anderson R., Moore T. / UK	Science	2006	331
4	The economics of mobile payments: Understanding stakeholder issues for an emerging financial technology application	Au Y.A., Kauffman R. J. / USA	Electronic Commerce Research and Applications	2008	210
5	Sharing information on computer systems security: An economic analysis	Gordon L.A., Loeb M. P., Lucyshyn W. / USA	Journal of Accounting and Public Policy	2003	184
6	Secure or insecure? a game-theoretic analysis of information security games	Grossklags J., Christian N., Chuang J. / USA	Proceeding of the 17th International Conference on World Wide Web 2008	2008	145
7	An empirical analysis of the impact of software vulnerability announcements on firm stock price	Telang R., Wattal S. / USA	IEEE Transactions on Software Engineering	2007	130
8	Circuits of power in creating De Jure standards: Shaping an international information systems security standard	Backhouse J. / UK, Hsu C. W. / Taiwan, Silva L. / USA	MIS Quarterly: Management Information Systems	2006	127
9	User behaviour towards protective information technologies: The role of national cultural differences	Dinev T., Goo J., Hu Q. / USA, Nam K. / South Korea	Information Systems Journal	2009	117
10	Management's role in information security in a cyber economy	Dutta A., McCrohan K. / USA	California Management Review	2002	105

Джерело: побудовано автором на основі бази даних Scopus

безпеки. Дослідження даної групи стосуються: блокчейн та хмарних технологій, big data, систем контролю, автоматизації, виявлення вторгнень, прогнозування кібератак, технологій криптографії, шифрування, data mining, нейронних мереж. Даний кластер охоплює також напрям створення програмного забезпечення та комп'ютерних мереж для забезпечення потреб інформаційної безпеки. Окрім цього визначається також економічна ефективність заходів в сфері безпеки та вплив їх на економіку.

Зелена група містить ключові слова, пов'язані із прийняттям рішення в сфері інформаційної безпеки та впровадженням ряду технологічних рішень для аутентифікації користувачів, їх біометрії, підвищення рівня інформаційної культури, попередження вразливостей систем, кіберзлочинів. При цьому дані поняття стосуються також й сфери електронного уряду, цифровізації економіки. Синій кластер охоплює напрям інформаційного менеджменту. Тобто тут проводяться дослідження, які стосуються управління людськими ресурсами,

ризиками, політикою захисту; планування; створення ефективної інфраструктури компанії, тощо. Жовта група характеризує специфіку досліджень щодо питань обробки, відновлення, захисту, забезпечення конфіденційності персональної інформації. Дана проблематика розкривається для користувачів мобільних пристроїв, комп'ютерів, платіжних додатків, інтернет-магазинів. Бузковий кластер містить ключові слова, які стосуються економічних аспектів забезпечення інформаційної безпеки — економіці інформації, економіці інформаційних систем, економіці інформаційного захисту. Тут можна виділити проблеми витрат, пов'язаних із системами захисту даних, побудови ефективних економічних моделей, страхування, інвестування, оптимізації, прибутковості, аутсорсингу, управління в цілому. Бірюзова група охоплює напрям, пов'язаний із забезпеченням інформаційної безпеки на рівні підприємств та національної економіки через розробку інформаційних систем, стандартів, правових норм. Помаранчевий кластер характеризує напрям

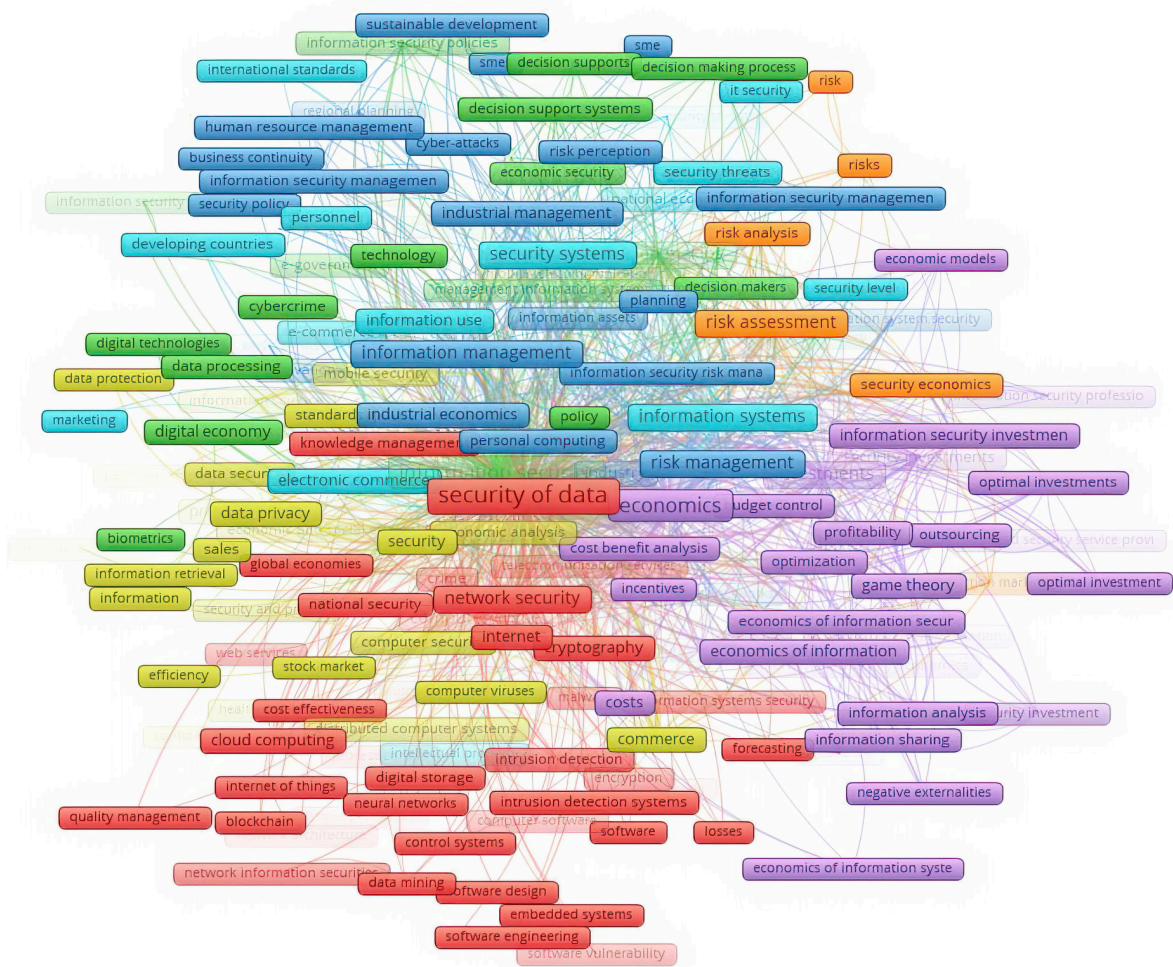

Рис. 5. Карта наукометричної бібліографії досліджень, присвячених проблемі інформаційної безпеки у розрізі економічного розвитку країни

Джерело: побудовано автором на основі бази даних Scopus

дослідження ризиків інформаційної безпеки, а саме їх передбачення, аналіз, оцінка.

Аналіз кластерів карти показав, що існує доволі широкий спектр проблем, які досліджуються в публікаціях, присвячених інформаційній безпеці у розрізі забезпечення економічного розвитку країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані результати дозволили прийти до наступних висновків. Проблематика, пов'язана із інформаційною безпекою, є досить актуальною у наукових колах, про що свідчить зростання зацікавленості даної теми протягом останніх 20 років. Це підтверджено збільшенням наукових досліджень у міжнародних виданнях, які індексуються у базі даних Scopus, а також зростанням наукових публікацій у академічних виданнях, інформація про які міститься у базі даних Dimensions. Дослідженнями інформаційної безпеки у розрізі підвищення економічного розвитку країн займається приблизно 1% науковців, хоча тенденція з цього питання є позитивною. Серед країн, науковці яких вивчають проблематику інформаційної безпеки саме з позиції її взаємозв'язку із економічним розвитком, провідними є США та Китай, що обумовлено їх спрямованістю до лідерства у сфері розробки сучасних інформаційних та комп'ютерних технологій. Даний висновок також підтвердив аналіз рейтингу університетів, науковці яких займаються досліджуваною темою. Левова частка належить науковим лабораторіям університетів США.

Аналіз журналів, в яких було опубліковано статті, присвячені проблемі інформаційної безпеки в сфері економіки, показав, що з даного напрямку тільки близько 11% статей надруковано у рей-

тингових журналах, що говорить про здійснення локальних досліджень та отримання результатів, прийнятних для окремих країн чи інститутів. Виділення 10 найбільш цитованих публікацій дозволило окреслити 2 напрями, які стосуються економічних аспектів забезпечення інформаційної безпеки та дослідження взаємозв'язків системи інформаційної безпеки із економічним середовищем. Це характерно для періоду 2000–2010, в який було видано дані статті. Хоча публікації останнього десятиріччя не мають такого рівня цитувань, але вони охоплюють більш різноманітні напрямки дослідження. Це було підтверджено й картою бібліографічних досліджень, яка дозволила виділити 7 кластерів-напрямів: розвиток технологій безпеки, прийняття рішення, інформаційний менеджмент, персональна безпека, економіка інформаційної безпеки, інформаційна безпека на рівні підприємств та національної економіки, інформаційні ризики.

Отримані результати дослідження можна використовувати в подальшому з метою виявлення найбільш перспективних напрямів дослідження проблематики інформаційної безпеки з урахуванням різних сфер — економічної, соціальної, політичної, тощо. В подальшому дослідження планується розширити за рахунок проведення аналізу бази даних Web of Science, що дозволить також здійснити кластеризацію за вибіркою найбільш цитованих наукових публікацій.

Робота виконана в рамках держбюджетної науково-дослідної роботи № 0118U003574 «Кібербезпека в боротьбі з банківськими шахрайствами: захист споживачів фінансових послуг та зростання фінансово-економічної безпеки України».

Література

1. Світлична В. Ю. Інформаційна безпека: сутність та порядок реалізації // *Young Scientist*. 2014. № 11(14). С. 97–100.
2. Нехай В. А., Нехай В. В. Інформаційна безпека як складова економічної безпеки підприємств // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 24-1. С. 137–140.
3. Любохинець Л. С., Поплавська О. В. Світова практика забезпечення інформаційної безпеки в сучасному глобалізованому середовищі // *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2017. Вип. 4–1 (43). С. 93–97.
4. Вашай Ю. В., Самедова Л. Р. Інформаційна безпека та її вплив на стан економічної безпеки держави // *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 3–6. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/3.pdf> (дата звернення: 30.08.2020).
5. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки // *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 1. С. 68–75.
6. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л. С. Шевченко та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Х.: Право, 2009. 312 с.
7. Микитенко Т. В., Петровська І. О., Рогов П. Д., Гаркуша А. О. Проблеми інформаційної безпеки суб'єктів господарювання в Україні та можливі шляхи їх вирішення в сучасних умовах // *Збірник наукових праць Центру*

воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2016. № 2. С. 24–31.

8. Dennis J. B. A position paper on computing and communications // Communications of the ACM. 1968. Vol. 11. Issue 5. P. 370–377. DOI: 10.1145/363095.363147.

9. Morrow S., Crabtree T. The future of cybercrime & security. Threat Analysis, Impact Assessment & Mitigation Strategies 2019–2024 // Juniperresearch: веб-сайт. URL: https://www.juniperresearch.com/researchstore/key-vertical-markets/cybercrime-cybersecurity-research-report?utm_campaign=pr1_thefutureofcybercrime_technology_aug19&utm_source=businesswire&utm_medium=pr (дата звернення: 30.08.2020).

10. China's Got a New Plan to Overtake the U.S. in Tech. // Bloomberg: веб-сайт. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-05-20/china-has-a-new-1-4-trillion-plan-to-overtake-the-u-s-in-tech#:~:text=In%20the%20masterplan%20backed%20by,develop%20AI%20software%20that%20will> (дата звернення: 30.08.2020).

11. Download VOSviewer // VOSviewer: веб-сайт. URL: <https://www.vosviewer.com/download> (дата звернення: 30.08.2020).

References

1. Svitlychna V. Ju. (2014) Informacijna bezpeka: sutnistj ta porjadok realizaciji [Information security: essence and procedure of implementation]. Young Scientist, vol. 11(14), pp. 97–100.

2. Nekhaj V. A., Nekhaj V. V. (2017) Informacijna bezpeka jak skladova ekonomichnoji bezpeky pidprijemstv [Information security as a constituent of economic security]. International Humanitarian University Herald. Economics and Management, no. 24–1, pp. 137–140.

3. Ljubokhynecj L. S., Poplavsjska O. V. (2017) Svitova praktyka zabezpechennja informacijnoji bezpeky v suchasnomu ghlobalizovanomu seredovyshhi [Worldwide practice for providing information security in the modern globalized environment]. Scientific and practical journal «Business Navigator», vol. 4-1 (43), pp. 93–97.

4. Vashaj Ju. V., Samedova L. R. (2018) Informacijna bezpeka ta jiji vplyv na stan ekonomichnoji bezpeky derzhavy [Information security and its impact on the state of economic safety of the state]. Global and National Problems of Economy, vol. 22, pp. 3–6. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/3.pdf> (accessed 30 August 2020).

5. Bodnar I. R. (2014) Informacijna bezpeka jak osnova nacionaljnoji bezpeky [Information Security as the Foundation of National Security]. Mechanism of Economic Regulation, no. 1, pp. 68–75.

6. Shevchenko L. S., Ghrycenko O. A., Makukha S. M., Darnopykh Gh. Ju., Levkovecj O. M., Mamaluj O. O., Marchenko O. S., et al. (2009) Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnistj ta napriamy formuvannja [Economic security of the state: the essence and directions of formation]. L. S. Shevchenko (Ed.). Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).

7. Mykytenko T. V., Petrovsjska I. O., Roghov P. D., Gharkusha A. O. (2016) Problemy informacijnoji bezpeky sub'jektiv ghospodarjuvannja v Ukrajini ta mozhlyvi shljakhy jikh vyrishennja v suchasnykh umovakh [Problems of informative safety of subjects of menage in Ukraine and possible ways of their decision are in modern terms]. Collection of scientific works of the Center for Military and Strategic Studies, no. 2, pp. 24–31.

8. Dennis J. B. (1968) A position paper on computing and communications. Communications of the ACM, vol. 11, no. 5, pp. 370–377. DOI: 10.1145/363095.363147.

9. Morrow S., Crabtree T. (2019) The future of cybercrime & security. Threat Analysis, Impact Assessment & Mitigation Strategies 2019–2024. Juniperresearch. Available at: https://www.juniperresearch.com/researchstore/key-vertical-markets/cybercrime-cybersecurity-research-report?utm_campaign=pr1_thefutureofcybercrime_technology_aug19&utm_source=businesswire&utm_medium=pr (accessed 30 August 2020).

10. China's Got a New Plan to Overtake the U.S. in Tech. Bloomberg. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-05-20/china-has-a-new-1-4-trillion-plan-to-overtake-the-u-s-in-tech#:~:text=In%20the%20masterplan%20backed%20by,develop%20AI%20software%20that%20will> (accessed 30 August 2020).

11. Download VOSviewer. VOSviewer. Available at: <https://www.vosviewer.com/download> (accessed 30 August 2020).

Тымчышын Юлія*PhD in Economics, Doctoral**Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine,**Associate Professor of Accounting and Finance**Lviv Institute of Economics and Tourism*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6244

ECOLOGICAL COMPONENT OF THE UKRAINIAN REGIONS' ECONOMIC SECURITY

Summary. The article reveals the threats to the Ukrainian regions' environmental security. The problems of ecological safety of the regions are highlighted: non-compliance of the quality of certain surface watercourses of the regions with the existing standards due to inefficient operation of treatment facilities in settlements and violation of the hydrological regime in river basins; environmental pollution by household waste due to the lack of an effective system at the regional level for the collection and sorting of certain types of waste as secondary raw materials; radioactive contamination of the northern regions as a result of the Chernobyl accident; low efficiency of control in the field of protection of biological and first of all forest resources of the region and others. Measures (decisions) of ecological safety of regions are considered: general, which are carried out by legislative, executive and legal bodies, they include planning and forecasting (development, approval, implementation of environmental programs and projects on the basis of system-ecological approach; anticipation of negative and crisis situations, planning of environmental measures in all sectors of the economy); special, which are performed by entities that have special powers in accordance with current legislation, they include: monitoring – conducting observations, collecting and processing information about the state of the environment by environmental monitoring entities; informing the public, authorities, business entities about the state of the environment, possible risks and threats; creation of an environmental safety center at the regional state administration. The tasks of the center of ecological safety are offered. The list of existing indicators of ecological safety of the ecosystem is analyzed. It is proposed to use the following indicators to assess the environmental safety of district heating systems: the indicator of changes in the level of environmental safety of ambient air and the indicator of changes in the level of environmental safety of the soil cover. The methodical approach to a comparative estimation of regions of the state on a level of ecological safety is allocated. A system of indicators characterizing the state of environmental safety in the regional dimension is proposed.

Key words: ecological safety of regions, region, measures, problems, emergencies, method, monitoring, indicators.

Problem formulation. In modern conditions, the ecological security of the regions is becoming an important component of the Ukrainian regions' economic security. Analysis of the main trends and nature of changes in the factors of environmental security of the regions convincingly proves that maintaining high energy and resource intensity of Ukraine's economy under further depletion of land, water, minerals and biotic resources will inevitably lead to large-scale threats to regional and national security in environmental and natural -technogenic spheres.

Ukraine's advancement through European integration requires active participation of our state in the efforts of the international community to prevent and

reduce the negative consequences of environmental threats to regional security, introduction of a risk-oriented approach to increase the efficiency and effectiveness of the state system of protection of the population and territories. best practices of developed countries in this area.

In this regard, a very important task of the state regional policy in the field of protection of the population and economic facilities from natural and man-made threats is to ensure a guaranteed level of security that corresponds to the level of developed countries. This necessitates a comprehensive analysis of current natural and man-made threats, their constant monitoring and development on this basis of reasonable

precautions aimed at preventing and minimizing the negative consequences in the event of their implementation [1, p.157].

State regulation of environmental safety at the regional level should become scientifically sound and stable. We need a system of regulation that would unite all areas: balanced administrative and control and financial and economic levers that allow effective decision-making on the regulation of environmental protection and environmental security of the region.

Analysis of recent research and publications. The works of such scientists as S. Ivanyuta [1], A. Kachynsky [2], L. Klymenko [3], V. Kravtsiv [5], O. Lysenko [6], T. Nechaeva [7], M. Parasyuk [7], Yu. Sytnyk [6], D. Sas [7], P. Fesyantov [8], S. Chumachenko [6], S. Shulzhenko [7] and others were devoted to the regions' problems of ecological safety.

Main goal. Highlight the ecological component of the Ukrainian regions' economic security.

Presenting main material. In the context of the financial and economic crisis, when the resources for preventing and counteracting threats to the environmental security of the regions are acutely felt, the question of effective and reasonable distribution of budget funds between regions to improve the security of the population and facilities arises. Experience shows that the solution of this issue can be based on the results of comparative assessment of the regions of the state on a comprehensive indicator that takes into account the impact of real threats to environmental security of each region of the state.

It should also be borne in mind that each region is a complex socio-economic and ecological system, the functioning of which is characterized by an unstable balance due to the influence of a significant number of factors of political, economic, environmental nature. An important feature of this state is the rapid emergence and development of economic and environmental crises under the influence of external disturbances due to the region's inability to withstand their destabilizing effects. Given the export orientation of Ukraine's economy with a predominant focus on the extraction and processing of large amounts of minerals, which leads to significant pollution and deterioration of air, land resources, water sources, in many regions of the country may transition to unstable conditions due to environmental factors [1, p.158].

Taking into account that the state of ecological safety of a certain region is affected by threats of natural, man-made and social nature, it is proposed to use an integrated indicator for comparative assessment of regions on the level of ecological safety, which would take into account assessments of harm to life, health

and economic interests. region as a result of these threats.

The core of the region's environmental security system is the system of public administration, which should ensure a satisfactory state of the environment in the normal mode and its effective monitoring. The main purpose of the environmental safety system, on the one hand, is to prevent the negative impact of economic activities of departments, enterprises, individuals and individuals on the environment, and on the other — to monitor negative trends in natural and man-made changes in the environment and environmental situation. In addition, it is essential in such a system worked out and enshrined at the legislative level financial and economic mechanisms for concentrating funds to ensure its functioning and to prevent emergencies of man-made and natural nature, elimination of their consequences and environmental rehabilitation [6, p. 132–133].

In Ukraine, there are significant shortcomings in the state regulation of environmental safety at both the state and regional levels, which are exacerbated by the transitional processes of socio-economic transformation of Ukrainian society. As the experience of modern development of many countries of the world shows, overcoming environmental problems is impossible without a balanced state policy on environmental safety management in the regions. It is at the regional level that the ecological problems of society are formed, and demands are made for the greening of production and the rational use of natural resources. The structure and scale of regional production determine the nature and extent of pollution, the intensity of the impact on the environment [5].

Today's environmental problems pose a threat to human existence at all levels: from the region to the state and the world at large. For Ukraine, these problems are particularly acute, as there is a significant concentration of hazardous industries, significant transformation of landscapes, inefficient use of natural resources (including non-reproducible destruction), insufficient development of the mechanism of state management of environmental safety [8, p. 108].

Despite some movement of Ukraine towards achieving a sufficient level of environmental safety, it is difficult to talk about a real improvement of the environmental situation in its territory [6]. If this is the case in some regions, it is the result of an economic crisis — a reduction in production and a corresponding reduction in industrial emissions and discharges into the atmosphere and hydrosphere. Given the expansion of production and Ukraine's exit from the economic crisis, we can predict a deterioration in environmental

security in the regions. The sharp disturbance of the unstable balance of natural and man-made geosystems, which was formed in some regions as a result of the accumulation of imbalances in nature management during the years of totalitarianism, led to the development of catastrophic situations. Under such conditions, the only thing that can be done to stabilize the environmental situation is to introduce in Ukraine a clear and effective system of environmental safety at the regional level and ensure its functioning at the legislative and administrative levels. This is one of the urgent issues of national security of our country, the solution of which can be considered as one of the basic conditions for its sustainable development.

The source of environmental pollution in the regions can be chemical, woodworking, food and processing industries, enterprises for the manufacture of building materials, mechanical engineering, heat production and housing and communal services. The main air pollutants were ferrous metallurgy, thermal energy, coal, oil and gas, cement industries, whose emissions of pollutants accounted for almost 90% of total emissions of pollutants into the atmosphere from stationary sources in Ukraine.

Such problems of ecological safety of regions include [8, p. 109]:

- non-compliance of the quality of individual surface watercourses of the regions with the existing standards due to inefficient operation of treatment facilities in settlements and violation of the hydrological regime in river basins;
- environmental pollution by household waste due to the lack of an effective system at the regional level for the collection and sorting of certain types of waste as secondary raw materials;
- radioactive contamination of the northern regions as a result of the Chernobyl accident;
- low efficiency of control in the field of protection of biological and first of all forest resources of the region and others.

In order to improve the system of state regulation of environmental safety at the regional level, improve control over the environmental situation, coordination of actions of services, which in accordance with current legislation are entrusted with these responsibilities, possibly through the following decisions (measures) [8, p. 112]:

- general, carried out by legislative, executive and legal bodies;
- special, which are performed by entities that have special powers in accordance with applicable law.

General measures include planning and forecasting (development, approval, implementation of environ-

mental programs and projects based on a systemic-ecological approach; anticipation of negative and crisis situations, planning of environmental measures in all sectors of the economy).

The special measures of ecological safety of the regions include:

- 1) monitoring — conducting observations, collecting and processing information on the state of the environment by subjects of environmental monitoring;
- 2) informing the public, authorities, business entities about the state of the environment, possible risks and threats;
- 3) creation at the regional state administration of the center of ecological safety.

The tasks of the environmental safety center are as follows.

1. Creating a database of information and reference system on environmental safety.

2. Ensuring interdepartmental coordination of information collection and processing activities, simplification of the information exchange process through the use of a single data exchange protocol.

3. Analysis and comprehensive processing of statistical, monitoring and forecasting data, development of the calculated scenario of the situation.

4. Collection, processing, display of the received information and its transfer to public administration bodies for decision-making.

5. Integration of thematic data into a single information retrieval system.

6. Creation, maintenance and ensuring the smooth operation of the data transmission system.

7. Ensuring the protection of information data from unauthorized access.

The main purpose of the center of environmental safety in the region should be to create maps of the risk of emergencies, which will allow:

- Receive and process information based on modern GIS technologies, received in accordance with the protocol exchange established between the subjects of the environmental monitoring system.
- Carry out forecasting and timely detection of the causes of ecological, natural, and in the long run man-made emergencies on the territory of the region.
- Provide sound forecasting of the risk of emergencies.
- Issue operational data for management decisions to prevent and eliminate emergencies and their consequences [8].

The solution of such problems requires the development of a system of appropriate indicators that comprehensively characterize the dynamics of processes in the environmental sphere. Currently, a number of international organizations are developing such indi-

cators, including the UN Commission on Sustainable Development, the International Institute for Sustainable Development (IISD), the Scientific Committee on the Environment (SCOPE), and Yale University [1, p. 158].

For example, Yale University experts annually determine the Environmental Performance Index, which characterizes the effectiveness of public policy on ecosystem conservation. This indicator is calculated using 22 indicators, divided into ten categories that characterize both the quality of the environment and the viability of ecosystems.

The Organization for Economic Co-operation and Development's environmental indicator system, widely recognized in Europe, includes more than 50 socio-economic and environmental indicators. The indicators are grouped by separate sections related to climate change, ozone layer, air condition, production and consumption waste, quality and resources of fresh water, forest resources, fish stocks, energy resources and biological diversity [1, p. 158].

The Statistical Office of the European Union (Eurostat) has developed indicators for assessing the environmental damage caused by human economic activity in accordance with the project "Towards Environmental Pressure Indicators for the EU" (TEPI). This system of indicators in some way characterizes the level of air pollution, the use of natural resources, climate change, toxicity, biodiversity loss, coastal areas and waste recycling. Damage estimates are given as a percentage of GDP and include damage to ecosystems, environmental functions, human health, yields, etc. [1, p. 158].

The Statistical Office of the UN Secretariat has developed a system for integrated environmental and economic accounting (System for Integrated Environmental and Economic Accounting), focused on taking into account the importance of the environmental factor in national statistics. This system assesses the relationship between the state of the environment and the development of the country's economy. The calculations performed according to this method showed a huge discrepancy between traditional economic indicators and environmentally adjusted ones. On average, the value of ecologically adjusted net domestic product is 60–70% of GDP.

The substantiation of the criteria for assessing the environmental safety of the whole region is a significant number of different indicators that characterize the state of the natural and anthropogenic environment, as well as their diversity, which virtually eliminates the possibility of a single quantitative measure of comparison and evaluation.

In accordance with the recommendations of the UN Commission on Sustainable Development and the Commission on Global Ecology [3, p. 16], a new approach to the problem of environmental security of regions (territories) based on the environmental paradigm has been proposed. The advantage of the new approach, in contrast to the old, generally accepted one, which is based on the "polluting" paradigm, is that a comprehensive assessment of environmental safety is proposed on the basis of a new organizational structure of environmental control and information model by involving specially formed new environmental indicators, indicators and quality indices. These indicators are related to the level of environmental risk and allow a quantitative assessment of the level of environmental safety and the level of environmental risk [4]. This approach differs from the generally accepted one in that it does not require the involvement of MPC as a basis for calculation, which are known to be sanitary-toxicological, not environmental standards [3, p. 16].

According to A. Kaczynski [2], the extraction, processing and use of energy resources, as well as environmental pollution in the energy supply of buildings can be attributed to the first major component of environmental security in Ukraine, which explains 41.1% of the total contribution of components to environmental security.

When meeting the needs of buildings in heat and cold supply due to traditional energy sources has a negative impact on the environment. Characteristic features of such influence are constant and ever-increasing intensity, multifacetedness (simultaneous influence on various components of environment: atmosphere, hydrosphere, lithosphere, biosphere), diversity (alienation of territories, alienation of territories, disturbance of natural landscapes), influences and scale (manifestation not only on a local and regional, but also on a global scale) [7]. Having studied the negative effects of traditional district heating systems on the environment, the main threats to environmental safety include emissions of pollutants into the atmosphere and the disposal of solid waste from traditional district heating systems.

When choosing indicators, an approach based on the comparison of the amount of pollutants formed per unit of energy produced for different types of heat and cold supply systems was used [3, p. 16]. After analyzing the lists of existing indicators of ecological safety of the ecosystem, it is proposed to use the following indicators to assess the ecological safety of district heating systems:

1. Indicator of changes in the level of environmental safety of ambient air, which characterizes the volume

of gaseous emissions into the atmosphere of heat and cold supply systems per unit of energy produced by them.

2. Indicator of changes in the level of environmental safety of soil cover, which characterizes the amount of solid waste from heat and cold supply systems, per unit of energy produced by them.

These indicators allow us to assess the change in the level of environmental safety of air and soil cover with the introduction of alternative energy sources.

It is known that comparative assessment of regions can be carried out by statistical, probabilistic and heuristic methods. The statistical method involves the analysis of statistical information on the consequences of the manifestation of current natural and man-made threats over a period of time and determine on this basis the relevant indicators. An important advantage of this method is objectivity, which is based on the use of official data from government agencies [1, p. 158].

The use of probabilistic and heuristic methods makes it possible to take into account the sources of threats, which are quite rare, but have catastrophic consequences. In this case, the probabilistic method requires a significant amount of initial data, is quite complex and has low accuracy.

Conclusions. The creation of environmental safety centers of the regions will allow: to begin the formation of a territorial system of monitoring and forecasting, to prepare the transition from a system focused on emergency response to emergencies, to a system aimed at their prevention and elimination of sources, to combine the threat forecasting system. Emergencies and a system of measures aimed at preventing emergencies and eliminating the source of a possible emergency.

The proposed indicators allow us to assess the change in the environmental safety level of air and soil cover with the introduction of alternative energy sources.

References

1. Ivanjuta S. P. Ekologhichna bezpeka reghioniv Ukrajinu: porivnjajni ocinky / S. P. Ivanjuta // Strateghichni priorityty. 2013. № 3 (28). S. 157–164. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/spa_2013_3_23%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/spa_2013_3_23%20(1).pdf)
2. Kachynskij A. B. Ekologhichna bezpeka Ukrajinu: systemnyj analiz perspektyv pokrashhennja [Elektronnyj resurs]: monohrafija / Kachynskij A. B. URL: <http://www.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm>
3. Klymenko L. P. Vybir indykatoriv zminy rivnja ekologhichnoji bezpeky reghionu pry vprovadzheni aljternatyvnykh system teploholodopostachannja / L. P. Klymenko // Ekologhichna bezpeka. 2010. № 2(10). S. 16–19. URL: [http://www.kdu.edu.ua/EKB_jurnal/2010_2\(10\)/pdf/16.pdf](http://www.kdu.edu.ua/EKB_jurnal/2010_2(10)/pdf/16.pdf)
4. Kljuचेvye voprosy okhrany okruzhajushhej sredy pry ob'edynenyyu elektroenerghetycheskykh rynkov ES y SNGh. Union of the electricity Industry “Eurelectric”, Elektroenerghetycheskyj Sovet SNGh. Sovmestnaja rabochaja hruppa ЭЭС SNGh — EVRЭЛЕКТРЫК “Rynky”, nojabrj 2005. 108 s.
5. Kravciv V. Ekonomichnyj rozvytok i ekologhichna bezpeka: shljakh Ukrajinu / V. Kravciv // Reghionaljna ekonomika. 1999. № 3. S. 97–104.
6. Naprjamy vdoshkonalennja pryrodookhoronnoji dijajlnosti v Zbrojnykh Sylakh Ukrajinu: nauk.-metod. posib. / [Ju. I. Sytnyk, O. I. Lysenko, S. N. Chumachenko ta in.]. K.: NNDC OT i VB Ukrajinu, 2006. 424 s.
7. Nechajeva T. P., Shuljzhenko S. V., Sas D. P., Parasjuk M. V. Faktory ekologhichnogho vplyvu elektroenerghetychnykh ob'ektiv na dovkillja // Problemy zaghaljnoji energhetyky. 2008. № 18. S. 53–60.
8. Fesjanov P. Systema derzhavnogho reghuljuvannja ekologhichnoji bezpeky: suchasnyj stan ta naprjamy vdoshkonalennja (na prykladi Rivnensjkoji oblasti) / P. Fesjanov // Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-2-16.pdf>

Література

1. Іванюта С. П. Екологічна безпека регіонів України: порівняльні оцінки / С. П. Іванюта // Стратегічні пріоритети. 2013. № 3 (28). С. 157–164. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/spa_2013_3_23%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/spa_2013_3_23%20(1).pdf)
2. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення [Електронний ресурс]: монографія / Качинський А. Б. URL: <http://www.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm>
3. Клименко Л. П. Вибір індикаторів зміни рівня екологічної безпеки регіону при впровадженні альтернативних систем теплохолодопостачання / Л. П. Клименко // Екологічна безпека. 2010. № 2 (10). С. 16–19. URL: [http://www.kdu.edu.ua/EKB_jurnal/2010_2\(10\)/pdf/16.pdf](http://www.kdu.edu.ua/EKB_jurnal/2010_2(10)/pdf/16.pdf)

4. Ключевые вопросы охраны окружающей среды при объединении электроэнергетических рынков ЕС и СНГ. Union of the electricity Industry «Eurelectric», Электроэнергетический Совет СНГ. Совместная рабочая группа ЭЭС СНГ — ЕВРЭЛЕКТРИК «Рынки», ноябрь 2005. 108 с.

5. Кравців В. Економічний розвиток і екологічна безпека: шлях України / В. Кравців // Регіональна економіка. 1999. № 3. С. 97–104.

6. Напрями вдосконалення природоохоронної діяльності в Збройних Силах України: наук.-метод. посіб. / [Ю. І. Ситник, О. І. Лисенко, С. Н. Чумаченко та ін.]. — К.: ННДЦ ОТ і ВВ України, 2006. 424 с.

7. Нечаева Т. П., Шульженко С. В., Сас Д. П., Парасюк М. В. Фактори екологічного впливу електроенергетичних об'єктів на довкілля // Проблеми загальної енергетики. 2008. № 18. С. 53–60.

8. Фесянов П. Система державного регулювання екологічної безпеки: сучасний стан та напрями вдосконалення (на прикладі Рівненської області) / П. Фесянов // Вісник Національної академії державного управління. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-2-16.pdf>

Галянт Сергій Романович

*здобувач кафедри аналітичної економіки та природокористування
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

Галянт Сергей Романович

*соискатель кафедры аналитической экономики и природопользования
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки*

Galiant Sergiy

*Applicant for the Department of Analytical Economics and Nature Management
Lesia Ukrainka Eastern European National University*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6238

**МОНІТОРИНГ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО
СЕРЕДОВИЩА ДІЯЛЬНОСТІ ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ
МЕРЕЖ РЕГІОНУ**

**МОНІТОРИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ
СРЕДЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГАЗОРАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ
СЕТЕЙ РЕГИОНА**

**MONITORING OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT
OF THE ACTIVITY OF THE GAS DISTRIBUTION
NETWORKS OF THE REGION**

Анотація. В даній статті було здійснено моніторинг різних видів інституцій, які чинять вплив на інституціоналізацію регіональних газорозподільних мереж. З'ясовано, що інституціональне середовище формується в результаті прямого та опосередкованого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників екзогенного та ендегенного. Систематизовано наукове підґрунтя та переконання вчених та дослідників на «інституціональне середовище». Проаналізовано інститути та інституції з подальшим спрямуванням їх функціонального впливу на діяльність газорозподільних підприємств. Доведено, що саме розвинене інституціональне середовище групує спектр необхідних інституцій, взаємоузгоджуючи їх. Зазначений процес спричиняє ланцюговий ефект на внутрішні бізнес-процеси газорозподільних мереж підвищуючи міжнародний імідж української газотранспортної системи, якісного надання енергетичних послуг, апроксимації європейського базису до українських реалій. Дослідивши світові тенденції інституціоналізації енергетичних ринків констатовано необхідність подальшого поглиблення інфраструктурних складових та подальшого перерозподілу регулюючих повноважень на регіональні органи управління. Загалом, резюмуючи слід розуміти, що ціллю інституціонального підходу є здійснення моніторингу та стимулювання діяльності регіональних газорозподільних підприємств та інститутів, які його регулюють. Пропонуємо розуміти під інституціональним середовищем газорозподільних мереж – цілеспрямовану діяльність та вплив суб'єктів на функціонування газорозподільних підприємств регіону через внутрішні та зовнішні чинники впливу, які синтезують та переплітають в собі правові, політичні, наукові, економічні, соціальні, культурні та інші інституції внаслідок їх вдосконалення. Однак подальше інституціональне забезпечення трансформування ринку енергетичних послуг в Україні та регіонах в напрямі підвищення енергоефективності та енергетичної безпеки покликаний здійснювати подальший рух з огляду на світові тенденції процесів інституціоналізації з поглиблення і надалі інфраструктурних елементів перерозподілу регулюючих повноважень на регіональні органи влади.

Ключові слова: інституціональне середовище, енергетичні ресурси, моніторинг, регіональна політика, регіональні газорозподільні мережі, інфраструктурне забезпечення.

Аннотация. В данной статье был осуществлен мониторинг различных видов учреждений, оказывающих влияние на институционализацию региональных газораспределительных сетей. Выяснено, что институциональная среда формируется в результате прямого и опосредованного влияния внутренних и внешних факторов экзогенного и эндогенного. Систематизировано научную основу и убеждения ученых и исследователей как «институциональная среда». Проанализированы институты с последующим направлением их функционального влияния на деятельность газораспределительных предприятий. Доказано, что именно развитая институциональная среда группирует спектр необходимых институтов. Указанный процесс приводит к цепной эффект на внутренние бизнес-процессы газораспределительных сетей повышая международный имидж украинской газотранспортной системы, качественного предоставления энергетических услуг, аппроксимации европейского базиса к украинским реалиям. Исследовав мировые тенденции институционализации энергетических рынков констатирована необходимость дальнейшего углубления инфраструктурных составляющих и разделения регулирующих полномочий на региональные органы управления. В общем, резюмируя следует понимать, что целью институционального подхода является осуществление мониторинга и стимулирование деятельности региональных газораспределительных предприятий и институтов, которые его регулируют. Предлагаем понимать под институциональной средой газораспределительных сетей – целенаправленную деятельность и влияние субъектов на функционирование газораспределительных предприятий региона через внутренние и внешние факторы влияния, которые синтезируют и переплетают в себе правовые, политические, научные, экономические, социальные, культурные и другие институты вследствие их совершенствования. Однако дальнейшее институциональное обеспечение трансформации рынка энергетических услуг в Украине и ее регионах в направлении повышения энергоэффективности и энергетической безопасности призвано осуществлять дальнейшее движение учитывая мировые тенденции процессов институционализации по углублению и в дальнейшем инфраструктурных элементов перераспределения регулирующих полномочий на региональные органы власти.

Ключевые слова: институциональная среда, энергетические ресурсы, мониторинг, региональная политика, региональные газораспределительные сети, инфраструктурное обеспечение.

Summary. This article monitors various types of institutions that influence the institutionalization of regional gas distribution networks. It is found that the institutional environment is formed as a result of the direct and indirect influence of internal and external factors exogenous and endogenous. The scientific basis and convictions of scientists and researchers on the «institutional environment» are systematized. Institutes and institutions with the further direction of their functional influence on the activity of gas distribution enterprises are analyzed. It is proved that the developed institutional environment groups the spectrum of necessary institutions, mutually coordinating them. This process causes a chain effect on the internal business processes of gas distribution networks, increasing the international image of the Ukrainian gas transmission system, quality energy services, approximation of the European base to Ukrainian realities. Examining the global trends of institutionalization of energy markets, the need for further deepening of infrastructure components and further redistribution of regulatory powers to regional authorities was noted. In general, in summary, it should be understood that the purpose of the institutional approach is to monitor and stimulate the activities of regional gas distribution companies and institutions that regulate it. We propose to understand the institutional environment of gas distribution networks – purposeful activity and influence of entities on the functioning of gas distribution companies in the region through internal and external factors that synthesize and intertwine legal, political, scientific, economic, social, cultural and other institutions due to their improvement. However, further institutional support for the transformation of the energy services market in Ukraine and the regions in the direction of improving energy efficiency and energy security is designed to move forward given global trends of institutionalization to deepen and further infrastructural elements of redistribution of regulatory powers to regional authorities.

Key words: institutional environment, energy resources, monitoring, regional policy, regional gas distribution networks, infrastructure provision.

Постановка проблеми та її значення. Досягнення поставлених цілей та запроваджених інструментів довгострокового управління регіональними енергетичними системами значною мірою є залежним від розвитку інституційного середовища є необхідною умовою ефективного управління, базисним функціоналом та водночас об'єктом регулювання стратегічно важливих сфер та галузей регіону. По своїй суті, функціонування газорозподільних під-

приємств регіону являє собою сутність інституцій розвитку з узагальненими правилами поведінки та взаємодії, втілення яких створює можливості та передбачає довгострокове регіональне регулювання, а також місце функціонуючих суб'єктів в межах територіально соціальних кордонів [17].

Об'єктивно закономірним регіональним розвитком слід вважати ефективне інституціональне середовище, яке є регулятором трансформаційних

зрушень мережевих економічних систем націлених на формування та закріплення стійких та надійно конкурентоспроможних засад.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідниця Гречко А. В. «Розглядає» інституціональне середовище як складну єдність формальних та неформальних інститутів, які відіграють ключову роль у формуванні позитивного розвитку економіки, а її якість та міра відповідності інституціональним змінам в країні багато в чому визначається роллю держави в економіці [19].

На її думку, саме інститути та їх учасники закладають умови поведінки, ділову активність усього регіонального угруповання.

Передумовами щодо необхідності з'ясування сутнісних характеристик становлення системи інституціональних засад розвитку національної економіки висвітлювала в своїх наукових пошуках А. Ф. Мельник [8].

Інституційні складові національної енергетичної безпеки досліджено в працях Я. А. Жаліла [3].

Необхідність розвитку ефективних інституційних чинників розбудови ринку енергетичних послуг в межах України запропоновано до розгляду М. Федірко, П. Микитюк [15; 16]. Засадами інституціонального середовища, як ефективного та стратегічного напрямку інноваційного розвитку газорозподільних підприємств займалася дослідниця О. М. Павлова [14.] Основну увагу в своїх дослідженнях вона приділяла інноваційним заходам вдосконалення інноваційної політики газорозподільних мереж, як невід'ємної складової стратегічного розвитку Західного регіону. Проте, не дивлячись на широке коло дослідників, на жаль, досі з'ясування причин інституціональної залежності газорозподільних підприємств на шляху до конкурентного ринку розподілу природного газу не з'ясовано належним чином та потребує свого вирішення.

Український енергетичний ринок окрім монополізованості та законодавчої розбалансованості має недостатній досвід в частині запровадження політики енергоефективності в основному по причині несприятливого та застарілого інституціонального середовища. Популярність та дієвість останнього пов'язана з пануючою та найперспективнішою ідеологією поєднання технологічного базису з соціальною функціональністю існування регіональних систем.

Дослідниця Т. Л. Желюк зосереджує свою увагу на інституційно-економічних засадах розбудови національного ринку енергетичних послуг, як механізму досягнення найвищого з можливих рівнів енергоефективності. Водночас під інституціональним

середовищем пропонує розуміти: сутність правових, економічних, громадянських та інших інституцій різних системоутворюючих рівнів, основною ціллю яких має стати побудова інституційно-економічного середовища потрібного для функціонування ринку енергетичних послуг задля досягнення певного балансу [4].

В умовах радянського тривалого формування інфраструктурного забезпечення відбувалася стабільність існування газорозподільної галузі країни. Однак, ця практика та спосіб координації домінуючої державної власності, котра була притаманна командно-адміністративній системі спричинила значні складнощі у встановленні регулятором оптимальних цін на послуги газу, які могли б стимулювати газорозподільників до відтворення виробничих функцій. Згодом трансформація української економічної системи вплинула на інституціональну модернізацію зміни самих цінностей регіонального середовища, що пояснювало ділянку їх існування чи несумісність відносно інших інститутів та інституцій. Досліджуючи зміну цінностей, як результат переходу від державної до приватної форми власності в країні науковець Р. С. Юхимець вважає розуміти результатом впливу ендегенних та екзогенних чинників. Ендегенні спричинені внутрішніми змінами суспільних переконань та гіпотез нації, водночас екзогенні чинники проявляються в зовнішньому впливі на адаптацію внутрішнього середовища до зовнішніх інноваційних впроваджень. Важливою рисою, що визначає ефективність результату дії екзогенних факторів на внутрішнє середовище та її спроможність адаптування до специфічних державницьких умов. Дієвим поштовхом до існуючих адаптацій є інновації спричиняють сукупність нових комбінацій поєднання технологій та організацій. Однак зазначені комбінації спроможні реалізуватися в межах заданого інституціонального середовища регіональних структур [20].

Формування цілей статті полягає в дослідженні моніторингу інституціонального середовища та його особливостей діяльності газорозподільних мереж регіону

Виклад основного матеріалу дослідження. Слушно підкреслює розуміння інституцій Дж. Коммонс, який висловлює наступну думку, що «Інститут колективна дія з контролю, звільнення і розширення індивідуальної дії» [18].

Проте доцільність існування тих чи інших інституцій пояснюється насамперед тими цінностями, які лягли в основу їх створення. Тому державне або регіональне управління виходячи з політично-економічних поглядів є рушієм структурних змін

в регіональних газових ринках впливаючи на подальші пріоритети енергетичної політики.

Дослідник О. Ляховець розрізняє сприятливе інституціональне середовище та несприятливе. До останніх, зокрема, автор відносить: «розвиток авторитарних інститутів, отримання владних повноважень незначною групою осіб», в той же час, сприятливе середовище орієнтоване на суспільно-позитивний ефект, дотримання правочинності, обмеженість опортунізму при формуванні контрактних умов, доступність соціального страхування [7].

Перспективним напрямом розвитку газорозподільних мереж регіону є швидкозмінність інституціонального середовища. Динамічність макроекономічних та мікроекономічних процесів сприяє появі специфічного взаємозв'язку між різними учасниками усіх секторів економіки в тому числі і в газорозподільних мереж також.

Мінливість внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури середовища газорозподільного підприємства з нерозвиненою потрібним чином управлінською складовою передбачають пошук об'єктивно потрібних інструментів, методів, способів та норм спільності думок та підходів учасників підприємницької діяльності у відповідному інституціональному середовищі. Констатуючи, слід бути певним, що суб'єкти господарювання функціонують у відповідній до своєї сфери діяльності інституціональному середовищі, яке чинить прямий вплив на прийняття ними конкретних рішень шляхом інституціонального тиску [12; 13].

Особливим на нашу думку вважається інституціональне середовище газорозподільних підприємств, яке охоплює значне коло зацікавлених учасників та особливі інституціональні складові [1].

Газорозподільні підприємства є своєрідними посередницькими структурами, які надають газові ресурси в межах області та піддаються впливу внутрішніх та зовнішніх чинників. До зовнішніх чинників впливу слід віднести:

- соціально-економічна кон'юнктура та рівень конкурентних відносин регіону;
- нормативно-правові та усталені форми взаємозв'язків між суб'єктами регіональної газорозподільної мережі;
- вплив на стратегічне прийняття рішень газорозподільними мережами регіональних та державних органів влади;
- політичних поглядів та перерозподіл сфер впливу внаслідок приватизації мереж.

До внутрішніх чинників пропонуємо відносити: – особливість внутрішньо-галузевої структури управління; зміни споживацького попиту фізичних та юридичних осіб;

- рівень застосування газорозподільними підприємствами інноваційно-технологічних досягнень;
- функціонування консультаційно-інформаційної мережі обслуговування клієнтів.

Серед основних інституцій, що обслуговують газорозподільні мережі регіону слід віднести інститути прямої та зворотної дії. До інститутів прямої дії слід віднести:

Міністерство енергетики та вугільної промисловості, яке забезпечує діяльність в межах Постанови Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2015 року N 382/2011 та є чи не єдиним органом виконавчої влади, функціонування якого забезпечується Кабінетом Міністрів України. Окрім цього вказане Міністерство є найважливішим інституційним осередком, що затверджує та реалізовує державну політику в частині нафтогазового, електроенергетичного, ядерно-промислового, вугільно-промислового та торфодобувного напрямів та спрямувань діяльності паливно-енергетичного комплексів [10; 11].

Ще одним важливим регулюючим органом прямої дії, який закріплює нормативно-правові норми та закони та спрямовує державну політику в напрямі інтенсифікації діяльності газорозподільних підприємств є НКРЕКП (Національна Комісія Регулювання Енергетичних та Комунальних Послуг) [9].

До функцій цього уповноваженого органу слід віднести: регулювання діяльності суб'єктів природної монополії, нафтогазових та енергетичних галузей, формування ефективного інституціонального середовища. Стосовно природної монополії, то слід відмітити, що це відбувається внаслідок цього ефекту, який створює конкурентоспроможну ситуацію безвідносно до форми власності підприємства. Тому при ефективному та розвиненому інституціональному середовищі є висока ймовірність зменшення протиріч та відсутності достатньої інформативності між учасниками газорозподілу регіону шляхом впорядкованості їх відносин та посилення прямого та зворотного взаємозв'язку: «державо-газорозподільне підприємство-споживач» і навпаки.

Формування адаптивного та колоритного інституціонального кола можливе за умов поглиблення приватизаційних процесів газорозподільних та газотранспортних підприємств із збільшенням залучення інвестиційних ресурсів. Однак для реалізації цього в повній мірі на заваді знаходиться економічна та політична регіональна та державницька воля [6].

З 1 лютого 2011 року відбулася важлива для України подія, що пов'язана з вступом України до Європейського Енергетичного Співтовариства, яка стала запорукою довгострокової фінансової

стабільності енергетичної сфери та поліпшення національного інвестиційного клімату. Цей процес вплинув на підвищення активності регіональних енергетичних ринків через імплементуючі нормативно-правові договірні засади.

Водночас НКРЕКП (Національна Комісія, що здійснює регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) є інституційним координуючим органом, який спільно з Секретаріатом енергетичного Співтовариства регулює міжнародну діяльність країн Європейський Союз енергетики з питань електроенергетики та газу.

В контексті Енергетичного Співтовариства виконавчі та законодавчі функції виконують наступні інституції: Рада ЄС, Європарламент та Європейська Комісія. Особливими інституціями в питаннях енергетичної безпеки міжнародного співробітництва є міжнародні фінансові організації, до яких слід віднести наступні. ООН (Організацію Об'єднаних Націй), яка об'єднала інтереси 193 країн світу в контексті 70-ї міст Генеральної Асамблеї стосовно нових цілей розвитку людства до 2030 р. З 27 найголовнішими векторами спрямування. Намічені цілі охоплюють інтеграційну політику економічного росту за умов соціальної стабільності та раціонального природокористування [23].

Європейський Союз, як міжнародний інститут шляхом міжнародного регулювання впливає на структурну перебудову по формуванню центрів Європейської енергетичної співдружності з стратегічними планами та програмами зростання зайнятості, розвитку освітньо-наукових платформ, еколого-енергетичної ефективності господарських процесів, збільшення впливу від впорядкованості інституцій та їх в ефекту для дійсних та потенційних членів ЄС [15, 16].

В цьому сенсі вагомий вплив на трансформацію ринку енергетичних послуг в Україні за Європейським сценарієм чинить Директива 2012/27/ЄС, яка вимальовує основні енергетичні пріоритети та цілі реалізації досягнення енергетичної безпеки країнами-учасницями [2].

Національними інституціями моніторингу та забезпечення енергетичних норм безпеки виступає Президент України, Верховна Рада України, Рада Національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Міністерство енергетики вугільної промисловості, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, центральні державні осередки виконавчої влади, які мають спеціальний статус.

Кожна із цих інституцій формує опосередкований вплив на функціонування регіонального газорозподільного ринку. Зокрема:

- Президент України сформовані повноваження щодо комплексного макроекономічного розвитку країни, в тому числі стратегій соціально-економічного зростання через низку відповідних наказів та розпоряджень, формування секторних та галузевих робочих груп по підготовці та реалізації проектів розвитку в тому числі газорозподільних мереж;
- Верховною Радою України в контексті покладених Конституцією України повноважень законодавчо формує та визначає правовий спектр та апроксимацію розвитку енергоефективності та рівня дотримання енергетичної безпеки та газорозподільних ринках;
- Радою Національної безпеки і оборони України здійснюється координація та контроль над виконанням та дотриманням економічної та енергетичної безпеки виходячи з сучасного геополітичного становища [11; 21; 22]. Інші магістральні та центральні інституції в межах своїх повноважень реалізують правові засади в межах актів та концепцій розвитку резидента України, Кабінету Міністрів України;
- на місцеві органи влади покладено розробку та реалізацію регіональної стратегії по енергоефективності та засад енергетичної безпеки в контексті національних інтересів.

Зокрема, дієвим документом, який підвищить ефект від інституціональної платформи регіональних газорозподільних ринків став наказ президента «Про національний план дій з енергоефективності на період до 2020» [5].

Основні пріоритети згідно даного документу торкаються показника енергозбереження розміром 9% відносно середнього показника внутрішнього споживання до 2020 року, що становить 6,5млн.т. нафтового еквіваленту, в той же час за рахунок скорочення енергоспоживання у розмірі 5%. Досягнення цих цілей можливе в 4-х аспектах кінцевого споживання. Це зокрема побутовий сектор, сектор послуг, а також промисловість та транспорт. Окрім того пропонується застосовувати ряд заходів: сприяння інвестиційного залучення інноваційних рішень в термомодернізації житлових будівель та будівництво енергозберігаючих будівель; адаптація до європейських реалій паливних технологій, здійснення енергетичної ефективності будівель, формування системи енергоаудиту та енергоуправління. Затвердження норм до енергоефективності споруд та обладнання започаткування системи енергетичного маркування електрообладнання для побутових потреб, максимального обліку споживання, формування теплової енергії, запровадження обліку спожитої енергії комунальної сфери.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом, резюмуючи вище викладений матеріал варто розуміти що ціллю інституціонального підходу є здійснення моніторингу та стимулювання діяльності регіональних газорозподільних підприємств та інститутів, які його регулюють. Пропонуємо розуміти під інституціональним середовищем газорозподільних мереж — цілеспрямовану діяльність та вплив суб'єктів на функціонування газорозподільних підприємств регіону через внутрішні та зовнішні чинники впливу, які синтезують та переплітають

в собі правові, політичні, наукові, економічні, соціальні, культурні та інші інституції внаслідок їх вдосконалення [1].

Однак подальше інституціональне забезпечення трансформування ринку енергетичних послуг в Україні та регіонах в напрямі підвищення енергоефективності та енергетичної безпеки покликаний здійснювати подальший рух з огляду на світові тенденції процесів інституціоналізації з поглиблення і надалі інфраструктурних елементів перерозподілу регулюючих повноважень на регіональні органи влади.

Література

1. Галянт С. Р. Інституціональне середовище функціонування газорозподільних підприємств Західного регіону. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2020. Т. 2 № 22. С. 152–160.
2. Директива 2012/27/ЄС Європейського Парламенту та ради від 25 жовтня 2012 року «Про енергоефективність», яка змінює директиви 2009/125/ЄС та 2010/30/ЄС і скасовує директиви 2004/8/ЄС та 2006/32/ЄС. URL: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/Pidvyshhennya-energoefektyvnosti-v-YES.pdf>
3. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. — К.: НІСД, 2009. 336 с.
4. Желюк Т. Л. Економічна безпека в системі інституційного вектора збалансованого розвитку // Вісник Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль, 2013. Вип. № 1. С. 19–32.
5. Кабінет Міністрів України розпорядження про Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 року № 1228-р від 25.05.15 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1228-2015>.
6. Купчак В. Р., Павлова О. М., Павлов К. В., Лагодієнко В. В. Формування та регулювання регіональних енергетичних систем: теорія, методологія та практика: монографія. Луцьк: СПД Галяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2019. 346 с.
7. Ляховець О. О. Формування інституційного середовища в процесі модернізації економіки // Економіка і регіон. 2014. № 4. С. 113–119.
8. Мельник А. Система інституційного забезпечення структурної трансформації національної економіки: сутнісні характеристики та проблеми формування // Вісник Тернопільського національного економічного університету, 2012. Вип. 2. С. 7–17.
9. Національна Комісія Регулювання Енергетичних та Комунальних Послуг. URL: <http://www.nerc.gov.ua>.
10. Павлов К. В. Інституційне забезпечення конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості // Економіка та суспільство. 2017. № 13. URL: <http://economyandsociety.in.ua>
11. Павлов К. В., Павлова О. М., Коротя М. І. Регулювання діяльності регіональних газорозподільних підприємств України: монографія. Луцьк: СПД Галяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2020. 256 с.
12. Стрішенець М. М., Павлова О. М., Купчак В. Р. Питання інституціональної економічної теорії у працях Г. Ф. Симоненка // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. № 2(18). С. 14–21.
13. Стрішенець О. Інституціональний напрям як інструмент дослідження методологічних основ ринку // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. № 2(10). С. 7–12.
14. Стрішенець О. М., Новосад О. В., Коротя М. І. Диверсифікація інноваційних заходів на газорозподільних підприємствах України в контексті європейського досвіду // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. № 2 (14). С. 7–13.
15. Федірко М. Інституційні аспекти забезпечення розбудови ринку енергетичних послуг в Україні // Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2017. Вип. 4. С. 18–30.
16. Федірко М., Микитюк П. Інституційні аспекти забезпечення розбудови ринку енергетичних послуг в Україні // Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2017. Вип. 4. С. 18–30.

17. Чекан І. В. Інституційне середовище стратегічного управління регіональним розвитком як система. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2019. Вип. 2. С. 79–84.
18. Commons J. R. Institutional Economics. *American Economic Review*. 1931. Vol.21. № 4. P. 651.
19. Grechko A., 2013. Rol instytutsiinoho seredovyshecha u rozvytku natsionalnoi ekonomiky. [The role of the institutional environment in the development of the national economy] *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo — Modern problems of economy and entrepreneurship*, 11. Retrieved from: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/47802>.
20. Noteboom B. Innovation learning and industrial organization. *Cambridge Journal of Economics*. 1999. Vol. 23. P. 129.
21. Pavlov K., Pavlova O., Korotia M. et al. (2020) Determination and Management of Gas Distribution Companies' Competitive Positions. In: Mrugalska B., Trzcielinski S., Karwowski W., Di Nicolantonio M., Rossi E. (eds) *Advances in Manufacturing, Production Management and Process Control. AHFE 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing*, vol 1216. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51981-0_38.
22. Pavlov, K., Pavlova, O., & Kupchak, V. (2019). Integral Indicators Based on Competitiveness Capacity Characteristics of Regional Real Estate Markets of Ukraine // *Journal of Competitiveness*. 11(3). PP. 87–108. <https://doi.org/10.7441/joc.2019.03.06>.
23. Yakymchuk A., Pavlov K., Pavlova O., et al. (2020) Public Administration and Economic Aspects of Ukraine's Nature Conservation in Comparison with Poland. In: Kantola J., Nazir S., Salminen V. (eds) *Advances in Human Factors, Business Management and Leadership. AHFE 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing*, vol 1209. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50791-6_33

References

1. Halyant, S.R. (2020). Instytutsional'ne seredovysheche funktsionuvannya hazorozpodil'nykh pidpryyemstv Zakhidnoho rehionu [Institutional environment of gas distribution enterprises of the Western region]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky — Economic Journal of the Lesia Ukrainka East European National University*, 2 № 22. PP. 152–160. [in Ukrainian].
2. Dyrektyva 2012/27/YES Yevropeys'koho Parlamentu ta rady vid 25 zhovtnya 2012 roku «Pro enerhoefektyvnist'», yaka zminyuye dyrektyvy 2009/125/YES ta 2010/30/YES i skasovuye dyrektyvy 2004/8/YES ta 2006/32/YES [Directive 2012/27 / EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125 / EC and 2010/30 / EC and repealing Directives 2004/8 / EC and 2006/32 / EC]. (n.d.). URL: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/Pidvyshhennya-energoefektyvnosti-v-YES.pdf>. (accessed 10.08.2020) [in Ukrainian].
3. Zhalilo, YA. A., (2009). Teoriya ta praktyka formuvannya efektyvnoi ekonomichnoi stratehiyi derzhavy: monohrafiya [Theory and practice of formation of effective economic strategy of the state: monograph]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
4. Zhelyuk, T. L. (2013). Ekonomichna bezpeka v systemi instytutsiinoho vektora zbalansovanoho rozvytku [Economic security in the system of institutional vector of balanced development]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu — Bulletin of Ternopil National Economic University*, 1. PP. 19–32. [in Ukrainian].
5. Kabinet Ministriv Ukrayiny rozporядzhennya pro Natsional'nyy plan diy z enerhoefektyvnosti na period do 2020 roku № 1228-r vid 25.05.15 roku [The Cabinet of Ministers of Ukraine issued an order on the National Action Plan on Energy Efficiency for the period up to 2020 № 1228-r dated 25.05.15]. (n.d.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1228-2015>. (accessed 10.08.2020) [in Ukrainian].
6. Kupchak, V.R., Pavlova, O.M., Pavlov, K.V., Lahodiyenko, V.V. (2019) Formuvannya ta rehulyuvannya rehional'nykh enerhetychnykh system: teoriya, metodolohiya ta praktyka: monohrafiya [Formation and regulation of regional energy systems: theory, methodology and practice: monograph]. Luts'k: SPD Hadyak Zhanna Volodymyrivna, drukarnya «Volyn'polihraf» [in Ukrainian].
7. Lyakhovets', O. O. (2014). Formuvannya instytutsiinoho seredovyshecha v protsesi modernizatsiyi ekonomiky [Formation of the institutional environment in the process of economic modernization] // *Ekonomika i rehion — Economy and region*. 4. 113–119 [in Ukrainian].
8. Mel'nyk, A. (2012). Systema instytutsiinoho zabezpechennya strukturnoyi transformatsiyi natsional'noyi ekonomiky: sutnisni kharakterystyky ta problemy formuvannya [The system of institutional support for the structural transformation of the national economy: essential characteristics and problems of formation] // *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu — Bulletin of Ternopil National Economic University*. 2. 7–17 [in Ukrainian].
9. Natsional'na Komisiya Rehulyuvannya Enerhetychnykh ta Komunal'nykh Posluh [National Commission for Regulation of Energy and Utilities] (n.d.). URL: <http://www.nerc.gov.ua>. (accessed 10.08.2020) [in Ukrainian].

10. Pavlov, K.V. (2017). Instytutsiyne zabezpechennya konkurenciyi na rehional'nykh rynkakh zhytlovoyi nerukhomosti [Institutional support of competition in regional residential real estate markets]. *Ekonomika ta suspil'stvo — Economy and society*. 13. (n.d.). URL: <http://economyandsociety.in.ua>. (accessed 10.08.2020) [in Ukrainian].
11. Pavlov, K.V., Pavlova, O.M., Korotya, M.I. (2020). Rehulyuvannya diyal'nosti rehional'nykh hazorozpodil'nykh pidpryyemstv Ukrayiny: monohrafiya [Regulation of activity of regional gas distribution enterprises of Ukraine: monograph]. Luts'k: SPD Hadyak Zhanna Volodymyrivna, drukarnya «Volyn'polihraf» [in Ukrainian].
12. Strishenets', M.M., Pavlova, O.M., Pavlov, K.V., Kupchak, V.R. (2019). Pytannya instytutsional'noyi ekonomichnoyi teorii u pratsyakh H. F. Symonenka.
13. Strishenets', O. (2017). Instytutsional'nyy napryam yak instrument doslidzhennya metodolohichnykh osnov rynku [Institutional direction as a tool for research of methodological bases of the market]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky — Economic Journal of the Lesia Ukrainka East European National University*, Luts'k: Vezha-Druk, 2(10). 7–12 [in Ukrainian].
14. Strishenets', O.M., Novosad, O.V., Korotya, M. I. (2018). Dyversyfikatsiya innovatsiynykh zakhodiv na hazorozpodil'nykh pidpryyemstvakh Ukrayiny v konteksti yevropeys'koho dosvidu [Diversification of innovative measures at gas distribution enterprises of Ukraine in the context of European experience]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky — Economic Journal of Lesya Ukrainka East European National University*. Luts'k: Vezha-Druk, 2(14). PP. 7–13 [in Ukrainian].
15. Fedirko, M. (2017). Instytutsiyni aspekty zabezpechennya rozbudovy rynku enerhetychnykh posluh v Ukrayini [Institutional aspects of ensuring the development of the energy services market in Ukraine]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu — Bulletin of Ternopil National Economic University*, 4. PP. 18–30 [in Ukrainian].
16. Fedirko, M., Mykytyuk, P. (2017). Instytutsiyni aspekty zabezpechennya rozbudovy rynku enerhetychnykh posluh v Ukrayini [Institutional aspects of ensuring the development of the energy services market in Ukraine]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu — Bulletin of Ternopil National Economic University*, 4. PP. 18–30 [in Ukrainian].
17. Chekan, I.V. (2019). Instytutsiyne seredovyshe stratehichnoho upravlinnya rehional'nym rozvytkom yak sistema [Institutional environment of strategic management of regional development as a system] // *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Ekonomika — Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economics*, 2. S. 79–84 [in Ukrainian].
18. Commons J. R. *Institutional Economics // American Economic Review*. 1931. Vol.21. № 4. P. 651.
19. Grechko A., 2013. Rol instytutsiinoho seredovyshecha u rozvytku natsionalnoi ekonomiky. [The role of the institutional environment in the development of the national economy] *Suchasni problemy ekonomiky i pidpryyemnytstvo — Modern problems of economy and entrepreneurship*, 11. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/47802>.
20. Noteboom B. *Innovation learning and industrial organization // Cambridge Journal of Economics*. 1999. Vol. 23. P. 129.
21. Pavlov K., Pavlova O., Korotia M. et al. (2020) Determination and Management of Gas Distribution Companies' Competitive Positions. In: Mrugalska B., Trzcielinski S., Karwowski W., Di Nicolantonio M., Rossi E. (eds) *Advances in Manufacturing, Production Management and Process Control. AHFE 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing*, vol 1216. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51981-0_38.
22. Pavlov, K., Pavlova, O., & Kupchak, V. (2019). Integral Indicators Based on Competitiveness Capacity Characteristics of Regional Real Estate Markets of Ukraine // *Journal of Competitiveness*, 11(3). PP. 87–108. <https://doi.org/10.7441/joc.2019.03.06>.
23. Yakymchuk A., Pavlov K., Pavlova O., et al. (2020) Public Administration and Economic Aspects of Ukraine's Nature Conservation in Comparison with Poland. In: Kantola J., Nazir S., Salminen V. (eds) *Advances in Human Factors, Business Management and Leadership. AHFE 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing*, vol 1209. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50791-6_33.

Мицишин Ольга Львівна

*аспірант кафедри економіки підприємства та інвестицій
Національного університету «Львівська політехніка»*

Мицишин Ольга Львовна

*аспірант кафедри економіки підприємства та інвестицій
Національного університету «Львовская политехника»*

Myshchyshyn Olha

*post-Graduate Student of the
Department of Business Economics and Investment
Lviv Polytechnic National University*

ORCID: 0000-0001-7677-4625

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6242

ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО КЛАСТЕРУ ЯК ЕФЕКТИВНОЇ ФОРМИ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ КРАЇН-СУСІДІВ

ПРИНЦИПЫ И ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНОГО КЛАСТЕРА КАК ЭФФЕКТИВНОЙ ФОРМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА СТРАН-СОСЕДЕЙ

PRINCIPLES AND FEATURES OF THE FORMATION OF A CROSS-BORDER CLUSTER AS AN EFFECTIVE FORM OF ECONOMIC COOPERATION OF NEIGHBOURING COUNTRIES

Анотація. Підвищення ділової активності та конкурентоспроможності суб'єктів господарської діяльності, розташованих у прикордонних областях України, потребує, серед іншого, забезпечення тісної та довгострокової взаємодії цих суб'єктів із їх наявними та потенційними контрагентами, які знаходяться у країнах-сусідах. Як показує зарубіжний та передовий вітчизняний досвід господарювання, ефективною формою транскордонного співробітництва між підприємствами є утворення та розвиток транскордонних кластерів. Входження у транскордонний кластер, як правило, надає його учасникам додаткові конкурентні переваги та знижує ризикованість їх функціонування. Враховуючи це, метою виконаного дослідження було встановлення принципів та виокремлення особливостей утворення транскордонного кластеру як ефективної форми економічної співпраці країн-сусідів. Було виділено головні принципи, які слід враховувати при утворенні транскордонних кластерів. Зокрема, до цих принципів віднесено: добровільність, взаємну вигідність, довгостроковість, ефективність, стійкість, урегульованість тощо. Встановлено основні шляхи утворення транскордонних кластерів. Здійснено класифікацію цих кластерів залежно від шляхів їхнього утворення. Показана важливість інформаційного забезпечення процесу формування й розвитку транскордонного кластеру, зокрема, при здійсненні обґрунтування доцільності його утворення або розширення. Розроблено послідовність оцінювання економічної доцільності та ефективності утворення транскордонного кластеру. Запропоновано індикатори оцінювання впливу утворення транскордонних кластерів на рівень інноваційної діяльності їх учасників. Обґрунтовано доцільність застосування матриці аналізування наслідків утворення транскордонного кластеру. Показано, що ця матриця може виступати дієвим інструментом визначення економічних наслідків входження у кластер кожного його учасника. Визначено критерій доцільності такого входження. В якості цього критерію пропонується показник приросту надприбутку кожного підприємства, що є учасником транскордонного кластерного об'єднання. Застосування отриманих результатів у практиці діяльності підприємств, які розглядають можливість свого входження до складу транскордонного кластеру, дасть змогу підвищити обґрунтованість рішень щодо такого входження.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, транскордонний кластер, утворення, доцільність, ефективність, індикатор.

Анотація. Повышение деловой активности и конкурентоспособности субъектов хозяйственной деятельности, расположенных в приграничных областях Украины, требует, среди прочего, обеспечение тесного и долгосрочного взаимодействия этих субъектов с их существующими и потенциальными контрагентами, которые находятся в странах-соседах. Как показывает зарубежный и передовой отечественный опыт хозяйствования, эффективной формой трансграничного сотрудничества между предприятиями является образование и развитие трансграничных кластеров. Вхождение в трансграничный кластер, как правило, предоставляет его участникам дополнительные конкурентные преимущества и снижает рискованность их функционирования. Учитывая это, целью выполненного исследования было установление принципов и выделение особенностей образования трансграничного кластера как эффективной формы экономического сотрудничества стран-соседей. Были выделены главные принципы, которые следует учитывать при образовании трансграничных кластеров. В частности, к этим принципам отнесены: добровольность, взаимную выгоду, долгосрочность, эффективность, устойчивость, регулирование и тому подобное. Установлены основные пути образования трансграничных кластеров. Осуществлена классификация этих кластеров в зависимости от путей их образования. Показана важность информационного обеспечения процесса формирования и развития трансграничного кластера, в частности, при обосновании целесообразности его образования или расширения. Разработана последовательность оценки экономической целесообразности и эффективности образования трансграничного кластера. Предложено индикаторы оценки влияния образования трансграничных кластеров на уровень инновационной деятельности их участников. Обоснована целесообразность применения матрицы анализа последствий, возникающих из-за образования трансграничного кластера. Показано, что эта матрица может выступать действенным инструментом определения экономических последствий вхождения в кластер каждого его участника. Определен критерий целесообразности такого вхождения. В качестве этого критерия предлагается показатель прироста сверхприбыли каждого предприятия, являющегося участником трансграничного кластерного объединения. Применение полученных результатов в практике деятельности предприятий, рассматривающих возможность своего вхождения в состав трансграничного кластера, позволит повысить обоснованность решений про такое вхождение.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, трансграничный кластер, образование, целесообразность, эффективность, индикатор.

Summary. Increasing the business activity and competitiveness of economic entities in the border regions of Ukraine requires, among other things, ensuring close and long-term cooperation of these entities with their existing and potential counter-parties in the neighbouring countries. As shown by foreign and advanced domestic business experience, the formation and development of cross-border clusters is an effective form of cross-border cooperation between enterprises. Joining a cross-border cluster usually gives its members additional competitive advantages and reduces the risk of their operation. Considering this, the purpose of the study was to establish the principles and highlight the features of the formation of a cross-border cluster as an effective form of economic cooperation of neighbouring countries. The main principles that should be considered in the formation of cross-border clusters are identified. In particular, these principles include voluntariness, mutual benefit, long-term efficiency, sustainability, settlement etc. The main ways of the formation of cross-border clusters are established. The classification of these clusters, depending on the ways of their formation, is carried out. The importance of the information support of the process of formation and development of a cross-border cluster is shown, in particular, when substantiating the expediency of its formation or expansion. A sequence of the assessment of economic feasibility and efficiency of a cross-border cluster formation has been developed. Indicators for assessing the impact of a cross-border cluster formation on the level of the innovation activity of their participants are proposed. The expediency of applying the matrix of analysis of the consequences of a cross-border cluster formation is substantiated. It is shown that this matrix can be an effective tool for determining the economic consequences of joining the cluster of each of its members. The criterion of expediency of such entry is defined. It is proposed to use the growth rate of the profit of each enterprise that is a member of a cross-border cluster association as such a criterion. The application of the obtained results in the practice of enterprises that are considering the possibility of joining a cross-border cluster will increase the validity of decisions on such entry.

Key words: cross-border cooperation, cross-border cluster, education, expediency, efficiency, indicator.

Постановка проблеми. Для багатьох країн світу на теперішній час постає нагальне завдання активізувати ділову активність задля забезпечення стійкого розвитку економіки. Одним з важливих

напрямів такої активізації є підвищення рівня міждержавної економічної співпраці. Зокрема, стосовно країн-сусідів, то однією з дієвих форм співробітництва між ними є утворення та розвиток

транскордонних кластерів. Внаслідок цього покращується взаємний рух інформаційних, фінансових, матеріальних та інших потоків між країнами, а їх прикордонні регіони отримують додатковий поштовх для стабільного соціально-економічного зростання. Особливо актуальним це є для України, яка має значну довжину державного кордону, зокрема, на західному напрямі, внаслідок чого багато районів відноситься до прикордонних. Проте, практика господарювання показує, що масштаби утворення транскордонних кластерів, у склад яких включалися би українські учасники, не є занадто великими. Це обумовлено різноманітними причинами, до яких належить і недостатнє уявлення потенційних учасників транскордонних кластерних утворень стосовно принципів, особливостей та результатів їх формування та розвитку. Зокрема, це стосується і органів вітчизняної державної та регіональної влади, які можуть виступати як безпосередніми учасниками кластеру, так і створювати належні умови для його ефективного функціонування. Своєю чергою, підвищення обізнаності зацікавлених осіб стосовно особливостей утворення транскордонних кластерів потребує проведення дослідження закономірностей процесу такого утворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження особливостей утворення кластерів та вивчення закономірностей їхнього розвитку виконувалися багатьма науковцями. Зокрема, плідні результати від проведення цих досліджень отримали такі вчені, як Н. С. Венгерська [1], М. П. Войнаренко [2], Л. М. Ганущак-Єфіменко [3], Д. В. Мельникова [1], В. В. Осокольський [4], А. Ю. Панкова [5] та ін. Зокрема, науковцями розглянуто сутність та види кластерів у різних сферах економіки, виявлені основні характерні риси кластерів, з'ясовано бар'єри на шляху до створення нових кластерів, а також розроблено науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення державної та регіональної політики стимулювання утворення та розвитку кластерів. Стосовно такого різновиду кластерних утворень як транскордонні кластери, то їх вивченню присвятили свої наукові праці такі вчені, як Н. Ф. Добрева [6], О. Л. Зарічна [7], Л. Л. Кірова [8], С. І. Коваленко [9], Л. В. Корольчук [10] та ін. Зокрема, науковцями встановлено роль та особливості транскордонного кластеру, вивчено зарубіжний досвід формування транскордонних кластерів, визначено основні напрями розвитку транскордонних кластерів в Україні. Проте, на теперішній час не повністю досліджено особливості механізмів утворення транскордонного кластерів та не виокремлено усі принципи такого утворення, що, серед іншого, гальмує розроблення

інструментів регулювання процесів формування таких кластерів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є встановлення принципів та виокремлення особливостей утворення транскордонного кластеру як ефективної форми економічної співпраці країн-сусідів. Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань: визначити головні принципи формування транскордонних кластерів; встановити послідовність оцінювання ефективності та обґрунтування доцільності утворення транскордонних кластерів; виокремити індикатори, використання яких дає змогу оцінити ефективність входження певного підприємства до складу транскордонного кластеру.

Виклад основного матеріалу. Формування транскордонних кластерів може обумовлювати суттєві економічні, соціальні, екологічні та інші наслідки як для учасників цих утворень, так і для регіонів їхнього розташування. Зокрема, утворення кластерів є важливим інструментом підвищення рівня конкурентоспроможності та зростання виробничо-збутових можливостей підприємств, які входять до складу кластерів. Тому розгляд впливу транскордонної кластеризації на регіональний розвиток потребує врахування чинників підвищення конкурентоспроможності підприємств [11, с. 129–134] та зростання їх виробничо-збутового потенціалу [12, с. 11–16]. Також важливим є виокремлення тих принципів, на яких повинно базуватися утворення транскордонного кластеру і які повинні братися до уваги як потенційними учасниками цього кластеру, так і регулюючими органами. Зокрема, до головних таких принципів доцільно віднести:

- принцип добровільності. Згідно цього принципу входження будь-якого учасника до складу транскордонного кластеру повинно відбуватися лише на добровільних засадах без використання засобів адміністративного або економічного примусу. Разом з тим, органи державної та місцевої влади, інші зацікавлені особи можуть створювати певні стимули для заохочення потенційних учасників кластеру входити до його складу;
- принцип взаємної вигідності, згідно якого входження у кластер будь-якого учасника повинно сприяти покращенню досягнення його цілей та одночасно забезпечувати таке покращення, принаймні, у деяких інших учасників;
- принцип довгостроковості, згідно якого взаємозв'язки між учасниками кластеру повинні встановлюватися на тривалий час, що, серед іншого, потребує врахування цих взаємозв'язків при складанні стратегій діяльності тих осіб, які входять до складу кластеру;

- принцип ефективності, згідно якого утворення транскордонного кластеру повинно забезпечувати кожному з його учасників досягнення додаткових результатів діяльності відповідно до цілей, які ставлять ці учасники. Зокрема, стосовно учасників, які провадять комерційну діяльність, такими результатами може виступати приріст їхнього прибутку та прибутковості;
- принцип стійкості, згідно якого кластер буде функціонувати протягом тривалого часу лише за умови, якщо цей кластер є стійким, тобто його учасники отримуватимуть вигоду від взаємного перебування у складі кластеру і не матимуть підстав для виходу з нього як за існуючих параметрів внутрішнього та зовнішнього середовищ кластеру, так і у разі, якщо ці параметри до певної межі зміняться;
- принцип урегульованості, згідно якого утворення кластеру повинно передбачати, зокрема, побудову певного механізму регулювання діяльності його учасників. Таке регулювання може відбуватися як завдяки формуванню певної організаційної структури управління транскордонним кластером, так і на засадах договірних відносин між його учасниками;
- принцип системності, згідно якого при утворенні кластеру слід враховувати його системний характер, тобто розглядати кластер як сукупність елементів та взаємозв'язків між ними;
- принцип адаптованості, згідно якого формування кластеру повинно передбачати створення дієвих механізмів адаптації до можливих змін у внутрішньому та зовнішньому середовищах цього кластеру. Такі механізми можуть впроваджуватися як при формуванні організаційних структур управління кластером, так і при укладанні договорів між його учасниками;
- принцип поінформованості, згідно якого усі потенційні учасники кластеру повинні бути належним чином поінформовані про очікувані результати їх діяльності після входження до складу кластеру;
- принцип інноваційності, згідно якого утворення транскордонного кластеру повинно сприяти активізації інноваційної діяльності його учасників завдяки покращенню обміну виробничим досвідом, науково-технічною інформацією тощо;
- принцип обмеженої ризикованості, згідно якого утворення транскордонного кластеру повинно, загалом, сприяти зниженню ризикованості їх діяльності завдяки формуванню довгострокових стабільних економічних взаємозв'язків.

Результатом оцінювання потенціалу формування та розвитку транскордонних кластерів повинні

виступати відомості про: перелік транскордонних кластерів, які доцільно сформувати у тих чи інших прикордонних регіонах; орієнтовний склад цих кластерів; перелік учасників, яким доцільно приєднатися до вже існуючих на теперішній час транскордонних кластерів. При цьому слід розглядати такі головні шляхи утворення транскордонних кластерів:

- 1) коли кластер утворюється на базі вже існуючого вітчизняного кластеру підприємств, який розташований у певному прикордонному регіоні України. У цьому випадку слід обґрунтувати доцільність приєднання до цього кластеру суб'єктів, які розташовані у відповідному закордонному регіоні (регіонах);
- 2) коли кластер утворюється на базі вже існуючого закордонного кластеру підприємств, який розташований близько до державного кордону України. У цьому випадку слід обґрунтувати доцільність приєднання до цього кластеру суб'єктів, які розташовані у відповідному прикордонному регіоні (регіонах) України;
- 3) коли спочатку утворюється вітчизняний кластер, учасники якого розташовані у певному прикордонному регіоні (регіонах) України, а вже потім до нього приєднуються учасники, які знаходяться у відповідному закордонному регіоні (регіонах);
- 4) коли спочатку утворюється зарубіжний кластер, учасники якого знаходяться на території, яка розташована близько до державного кордону України, а вже потім до нього приєднуються учасники, які знаходяться у відповідному прикордонному регіоні (регіонах) України;
- 5) коли кластер формується з одночасним залученням вітчизняних та зарубіжних учасників.

Таким чином, за способом утворення транскордонних кластерів їх можна поділити на перелічені вище п'ять груп. Також утворення кластеру передбачає виділення таких його параметрів, як цілі функціонування, місце виникнення стимулу до утворення кластеру, рівень керованістю кластером, тривалість процесу утворення, обсяги потрібного ресурсного забезпечення процесу утворення кластеру, інтенсивність циркуляції між учасниками кластеру інформаційних, матеріальних та фінансових потоків тощо.

Зокрема, за місцем виникнення стимулу до утворення кластеру транскордонні кластери поділяються на ті, стимул до утворення яких виник у їх внутрішньому середовищі (тобто учасники самі зацікавилися у формуванні кластерного об'єднання), та ті, стимул до утворення яких виник у їх зовнішньому середовищі (тобто стимул до утворення

кластеру виник з боку інших осіб, переважно органів державної та регіональної влади). У той же час, за рівнем керованістю кластером можна виділити три його типи, а саме — кластери з високим рівнем централізації управління ними, у яких створено органи такого управління з функціями вироблення рішень, обов’язкових для виконання учасниками кластеру; кластери із середнім рівнем централізації, у яких створено органи управління з переважно координаційними функціями; кластери із низьким рівнем централізації, у яких взаємозв’язки між учасниками регулюються переважно на засадах укладання договорів між ними.

Необхідно відмітити важливість інформаційного забезпечення процесу управління транскордонним кластером і, зокрема, його утворенням. В останньому випадку необхідною є достатньо повна інформація про зміну основних показників діяльності підприємств та інших потенційних учасників кластеру після входження до його складу.

Загалом, ключовим етапом у процесі оцінювання потенціалу формування транскордонних кластерів виступає визначення величини соціально-економічного ефекту від такого формування. На підставі цього можливо встановити доцільність утворення транскордонних кластерів та доцільність входження у кластер кожного потенційного його учасника. При цьому ця доцільність повинна встановлюватися як з точки зору цього учасника, так і з точки зору інших учасників транскордонного кластеру.

Слід відзначити, що у процесі оцінювання потенціалу формування транскордонних кластерів слід, серед іншого, використовувати матричний метод. Зокрема, доцільною є побудова таких матриць, як:

- матриця, що характеризує вплив очікуваних наслідків від входження певного підприємства у транскордонний кластер на основні параметри його господарської діяльності. У цій матриці рядки відповідатимуть наслідкам входження підприємства у транскордонний кластер (доступ до нових

Учасники	Зміна значень показників діяльності кожного учасника у разі його входження до транскордонного кластеру							
	У порівнянні із випадком не входження учасника у будь-яке об’єднання				У порівнянні із випадком входження учасника в об’єднання у межах країни його знаходження			
	Обсягів діяльності	Прибутковості діяльності	Прибутку	Ризикованості діяльності	Обсягів діяльності	Прибутковості діяльності	Прибутку	Ризикованості діяльності
1. Учасники, що є резидентами країни А								
<i>A1</i>								
....								
<i>A_n</i>								
Разом								
2. Учасники, що є резидентами країни В								
<i>B1</i>								
....								
<i>B_n</i>								
Разом								
Бсього								

Рис. 1. Матриця аналізування наслідків утворення транскордонного кластеру

Джерело: запропоновано автором

споживачів, отримання можливості впровадження прогресивних технологій, одержання доступу до додаткових ресурсів тощо), а стовпці — основним параметрам господарської діяльності, до яких належать ціни на продукцію, натуральні обсяги її збуту, питомі витрати, рівень економічного ризику тощо;

- матриця, яка характеризує вплив зміни параметрів господарської діяльності кожного потенційного учасника транскордонного кластеру внаслідок його входження у цей кластер на узагальнюючий (критеріальний) показник функціонування цього потенційного учасника кластеру (зокрема, на його прибуток);

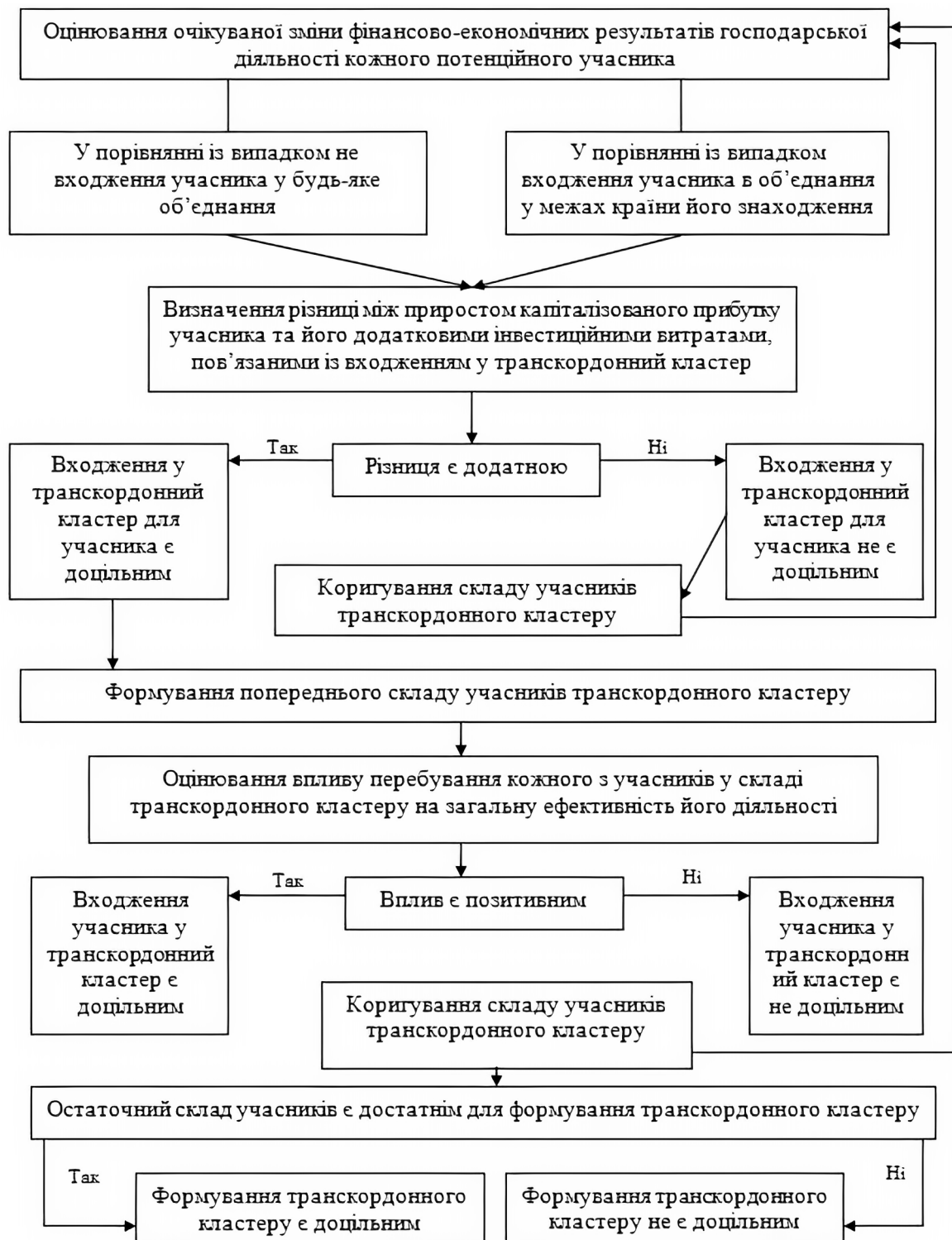

Рис. 2. Послідовність оцінювання економічної доцільності та ефективності утворення транскордонного кластеру

Джерело: запропоновано автором

• матриця, яка характеризує вплив входження у транскордонний кластер кожного нового потенційного його учасника на узагальнюючий (критеріальний) показник функціонування інших учасників цього кластеру.

Можливо також запропонувати розширену матрицю аналізування наслідків утворення транскордонного кластеру, загальний вигляд якої зображено на рис. 1. Ця матриця може виступати дієвим інструментом визначення економічних наслідків входження у кластер кожного його учасника.

Таким чином, оцінювання потенціалу формування транскордонних кластерів повинно, насамперед, передбачати визначення соціально-економічних наслідків утворення цих кластерів для кожного з їх потенційних учасників. При цьому можна запропонувати послідовність оцінювання економічної доцільності та ефективності утворення транскордонного кластеру, представлену на рис. 2. Застосування цієї послідовності у практиці діяльності підприємств, які розглядають можливість свого входження до складу транскордонного кластеру, дасть змогу підвищити обґрунтованість рішень щодо такого входження.

Окрім перелічених вище на рис. 1 показників, які характеризують наслідки входження певного підприємства до складу транскордонного кластеру, таке входження можуть характеризувати також і зміни значень індикаторів інноваційної діяльності учасників кластеру. При цьому до цих індикаторів доцільно віднести: ресурсоемність продукції (витрати ресурсів на її одиницю); технологічність продукції (частка обсягів продукції, яка виготовляється за допомогою прогресивних технологічних процесів); наукоємність продукції (частка витрат на дослідження та розробки у загальній структурі витрат на виробництво продукції) та інноваційність продукції (частка у загальних обсягах продукції її інноваційних видів або видів, які виготовляються з використанням інноваційних засобів виробництва).

Проте, важливе значення має встановлення узагальнюючого показника, який характеризував би економічний ефект від входження певного підприємства до складу транскордонного кластеру. Зокрема, з цією метою може використовуватися приріст показника надприбутку підприємства. Слід зазначити, що надприбуток являє собою різницю між фактичним прибутком та добутком вкладених інвестицій, які генерують цей прибуток, на норму їх прибутковості. При цьому норма прибутковості інвестицій повинна враховувати рівень ризикованості діяльності підприємств, який може суттєво

змінитися внаслідок входження підприємств до складу кластерів.

Тоді економічний ефект від входження підприємства до складу транскордонного кластеру (E) можна визначити за такою формулою:

$$E = O \cdot P - K \cdot H - ((O + \Delta O) \cdot (P + \Delta P) - (K + \Delta K) \cdot (H + \Delta H)), \quad (1)$$

де O, P, K, H — відповідно загальна величина доходу, прибутковості підприємства за загальною величиною доходу, середня величина активів та норма прибутковості інвестицій після входження підприємства до складу транскордонного кластеру;

$\Delta O, \Delta P, \Delta K, \Delta H$ — очікувана зміна (зменшення або зростання) відповідно загальної величини доходу, прибутковості підприємства за загальною величиною доходу, середньої величини активів та норми прибутковості інвестицій у разі, якщо б підприємство вийшло зі складу транскордонного кластеру.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Утворення транскордонного кластеру повинно базуватися на сукупності принципів, які повинні брати до уваги як потенційні учасники цього кластеру, так і регулюючі органи. Зокрема, до головних таких принципів доцільно віднести принципи: добровільності, взаємної вигідності, довгостроковості, ефективності, стійкості, урегульованості, системності, адаптованості, поінформованості, інноваційності та обмеженої ризикованості. При цьому в процесі оцінювання потенціалу формування транскордонних кластерів слід, серед іншого, використовувати матричний метод. Зокрема, доцільно застосовувати запропоновану у цій статті матрицю аналізування наслідків утворення транскордонного кластеру. Ця матриця може виступати дієвим інструментом визначення економічних наслідків входження у кластер кожного його учасника. Також у роботі запропоновано послідовність оцінювання економічної доцільності та ефективності утворення транскордонного кластеру. Застосування цієї послідовності у практиці діяльності підприємств, які розглядають можливість свого входження до складу транскордонного кластеру, дасть змогу підвищити обґрунтованість рішень щодо такого входження. При цьому узагальнюючим показником оцінювання економічного ефект від входження підприємства до складу транскордонного кластеру повинен виступати приріст величини надприбутку цього підприємства. Подальші дослідження потребують, зокрема, вдосконалення методологічних засад оцінювання доцільності входження до складу транскордонного кластеру учасників, головна мета діяльності яких не полягає в отриманні максимального прибутку.

Література

1. Венгерська Н. С., Мельникова Д. В. Кластеризація як фактор розвитку агропромислового комплексу України // Вісник Запорізького національного університету. 2014. № 3 (23). С. 95–102.
2. Войнаренко М. П. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів // Економіст. 2008. № 10. С. 27–30.
3. Ганущак-Єфіменко Л. М. Формування промислових кластерів як ефективний напрям розвитку економіки регіону // Актуальні проблеми економіки. 2009. № 11. С. 151–158.
4. Осокольський В. В. Кластеризація — вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України // Економіка України. 2014. № 11. С. 3–12.
5. Панкова А. Ю. Досвід регіональної політики ЄС: модель управління економікою регіону на основі промислових кластерів // Економічний простір: Збірник наукових праць. 2017. № 119. С. 95–104.
6. Добрева Н. Ф. Основні напрями розвитку транскордонних кластерів в Україні // Ефективність державного управління. 2013. Вип. 34. С. 246–253.
7. Зарічна О. Л. Роль та особливості транскордонного підприємницького кластеру // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2018. № 7 (15). С. 89–92.
8. Кірова Л. Л. Дослідження досвіду формування і розвитку транскордонних агропромислових кластерів у ЄС та можливостей його застосування в країнах з ринковою економікою, що розвивається // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2014. № 4. С. 13–16.
9. Коваленко С. І. Транскордонні кластерні системи — мезорівень міжнародних інтеграційних об'єднань // Причорноморські економічні студії. 2016. Випуск 11. С. 22–26.
10. Корольчук Л. В. Кластерна модель еко-інноваційного розвитку транскордонного регіону: декаплінг-фактор // Економічний форум. 2019. № 2. С. 90–94.
11. Emelyanov O., Petrushka, T., Lesyk L., Hryshko, V. The Impact of the Technological Development Level of Ukrainian Enterprises on the Competitiveness of Their Products // International Journal of Business, Humanities and Technology. 2014. № 4. P. 129–135.
12. Emelyanov A., Kurylo O., Vysotskij A. Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential // Ekontechmod. An international quarterly journal. 2013. № 4. P. 11–17.

References

1. Venghersjka, N. S., Melnykova, D. V. (2014) Klasterizacija jak faktor rozvytku aghropromyslovogho kompleksu Ukrainy. Visnyk Zaporizjkogho nacionaljnogho universytetu, 3 (23), 95–102. [in Ukrainian].
2. Vojnarenko, M. P. (2008) Klasteri jak poljusy zrostantnja konkurentospromozhnosti reghioniv. Ekonomist, 10, 27–30. [in Ukrainian].
3. Ghanushhak-Jefimenko, L. M. (2009) Formuvannja promyslovykh klasteriv jak efektyvnyj naprjam rozvytku ekonomiky reghionu. Aktualjni problemy ekonomiky, 11, 151–158. [in Ukrainian].
4. Osokoljskij, V. V. (2014) Klasterizacija — vaghomyj faktor pidvyshhennja konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy. Ekonomika Ukrainy, 11, 3–12. [in Ukrainian].
5. Pankova, A. Ju. (2017) Dosvid reghionalnoji polityky JeS: modelj upravlinnja ekonomikoju reghionu na osnovi promyslovykh klasteriv. Ekonomichnyj prostir: Zbirnyk naukovykh pracj, 119, 95–104. [in Ukrainian].
6. Dobrjeva, N. F. (2013) Osnovni naprjamy rozvytku transkordonnykh klasteriv v Ukraini. Efektyvnistj derzhavnogho upravlinnja, 34, 246–253. [in Ukrainian].
7. Zarichna, O. L. (2018) Rolj ta osoblyvosti transkordonnogho pidpryjemnyckogho klasteru. Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». Serija: «Ekonomichni nauky», 7 (15), 89–92. [in Ukrainian].
8. Kirova, L. L. (2014) Doslidzhennja dosvidu formuvannja i rozvytku transkordonnykh aghropromyslovykh klasteriv u JeS ta mozhlyvostej jogho zastosuvannja v krajinakh z rynkovoju ekonomikoju, shho rozvyvajetsja. Visnyk Berdjansjkogho universytetu menedzhmentu i biznesu, 4, 13–16. [in Ukrainian].
9. Kovalenko, S. I. (2016) Transkordonni klasterni systemy — mezorivenj mizhnarodnykh integracijnykh ob'jednanj. Prychornomorsjki ekonomichni studiji, 11, 22–26. [in Ukrainian].
10. Korolchuk, L. V. (2019) Klasterna modelj eko-innovacijnogho rozvytku transkordonnogho reghionu: dekaplingh-faktor. Ekonomichnyj forum, 2, 90–94. [in Ukrainian].
11. Emelyanov, O., Petrushka, T., Lesyk, L., Hryshko, V. (2014) The Impact of the Technological Development Level of Ukrainian Enterprises on the Competitiveness of Their Products. International Journal of Business, Humanities and Technology, 4, 129–135. [in English].
12. Emelyanov, A., Kurylo, O., Vysotskij, A. (2013) Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential. Ekontechmod. An international quarterly journal, 4, 11–17. [in English].

Сайфулина Альфира Фератовна

*преподаватель кафедры «Основы экономических знаний»
Навоийский государственный педагогический институт*

Sayfulina Alfira

*Teacher of the Department of Fundamentals of Economic Knowledge
Navoi State Pedagogical Institute*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6240

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА

THEORETICAL APPROACHES TO EVALUATING THE EFFICIENCY OF OPERATING THE PRODUCTION INFRASTRUCTURE OF THE REGION

Аннотация. В настоящей статье приведен анализ и выявлены проблемы региональной производственной инфраструктуры в Узбекистане. В рамках статьи особое внимание уделяется понятиям производственной и социальной инфраструктуры. Уточнены особенности и функции производственной инфраструктуры. Автор в рамках статьи делает акцент на то, что развитие производственной инфраструктуры регионов – является ключевым фактором стабильного функционирования национальной и региональной экономики. Настоящая статья нацелена на исследование приоритетных направлений развития инфраструктурного комплекса регионов Узбекистана. Потенциал развития производственной инфраструктуры любой территории, своеобразен по наличию природных ископаемых, плодородию земель, климату и другим показателям. Производственная инфраструктура регионов Республики Узбекистан включает в себя такие аспекты, как обеспечение производственной сферы электроэнергией, природным газом, сырьем, транспортом, средствами коммуникации и т.д. Проблемы, связанные с производственной инфраструктурой из года в год уменьшаются, но всё-таки не искоренены. В данной статье рассматриваются основные проблемы инфраструктуры в области производства Республики Узбекистан. Согласно Постановлению Президента Республики Узбекистан Мирзиёева Ш. М. № ПП-4565 10.01.2020 «О Мерах по развитию социальной и производственной инфраструктуры Республики Узбекистан В 2020–2022 Годах» поставлена цель по реализации задач, определенных Стратегией действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017–2021 годах, а также развития социальной, инженерно-коммуникационной и дорожно-транспортной инфраструктуры в регионах. Устранение имеющихся проблем, предотвращение их в будущем (на уровне региона) и развитие инфраструктуры является залогом успеха экономики страны, а решая возникшие задачи в области развития производственной инфраструктуры регионов, мы обеспечим стабильное функционирование национальной и региональной экономики и повысим спрос хозяйствующих субъектов на инфраструктурные услуги. И именно этот факт делает актуальным и целесообразным исследование потенциала развития производственной инфраструктуры Республики Узбекистан в региональном (территориальном) аспекте.

Ключевые слова: региональная инфраструктура, инфраструктурный комплекс страны, социальная инфраструктура, инженерно-коммуникационная инфраструктура, дорожно-транспортная инфраструктура.

Summary. This article provides an analysis and identifies the problems of the regional production infrastructure in Uzbekistan. The article focuses on the concepts of production and social infrastructure. Specified features and functions of the production infrastructure. The author, in the framework of the article, emphasizes that the development of the production infrastructure of the regions is a key factor in the stable functioning of the national and regional economy. This article is aimed at exploring the priority areas for the development of the infrastructure complex of the regions of Uzbekistan. The potential for the development of the production infrastructure of any territory is peculiar in the presence of natural resources, land fertility,

climate and other indicators. The production infrastructure of the regions of the Republic of Uzbekistan includes such aspects as the provision of the production sector with electricity, natural gas, raw materials, transport, communications, etc. The problems associated with production infrastructure are decreasing from year to year, but still not eradicated. This article discusses the main basic problems of infrastructure in the field of production of the Republic of Uzbekistan. According to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Mirziyoyev Sh. M. No. PP-4565 01/10/2020 «On Measures for the Development of the Social and Industrial Infrastructure of the Republic of Uzbekistan In 2020–2022», the goal was set to implement the tasks identified by the Action Strategy for the five priority areas for the development of the Republic of Uzbekistan in 2017–2021, as well as the development of social, engineering and communications and road transport infrastructure in the regions. The elimination of existing problems, their prevention in the future (at the regional level) and the development of infrastructure is the key to the success of the country's economy, and solving the problems that have arisen in the development of the production infrastructure of the regions, we will ensure the stable functioning of the national and regional economies and increase the demand of economic entities for infrastructure services. And it is precisely this fact that makes the study of the potential for the development of the production infrastructure of the Republic of Uzbekistan in the regional (territorial) aspect relevant and appropriate.

Key words: regional infrastructure, the country's infrastructure complex, social infrastructure, engineering and communications infrastructure, road transport infrastructure.

Постановка проблемы. Изучив статистику и состояние производственной инфраструктуры на уровне регионов Республики Узбекистан, выявлен ряд проблем, препятствующих стабильному развитию экономики в сфере производства. Во-первых, нужно отметить зашкаливающий уровень цен на сырье, что как известно всегда приводит к росту себестоимости и цен продукции. Во-вторых, существуют проблемы обеспечения производства сырьем, что в свою очередь приводит к простоям мощностей, снижению прибыли. В-третьих, имеются проблемы обеспечения предприятий электроснабжением и природным газом.

Анализ последних исследований и публикаций. Принципы построения производственной инфраструктуры, освещены в работах Э. Б. Алаева, В. Н., Красовского В. П., Стаханова В. Н., Бобылева С. Н., Васиной В. А., и др. [2,3,4,5,6], однако, методы данных исследований, используемые в регионах нашей страны не достаточно эффективны, что и послужило изучению данной сферы.

Формулировка целей статьи. Целью данной статьи является анализ и сбор статистических данных в сфере производственной инфраструктуры, выявление существующих проблем и внесение предложений по формированию основных принципов построения эффективной системы производственной инфраструктуры региона.

Изложение основного материала. На сегодняшний день, производственная инфраструктура является основным двигателем функционирования экономического механизма. Если назвать производство — «мотором экономики», то производственная инфраструктура это то, что помогает работе мотора, то, без чего мотор фактически не может функционировать, это те элементы, которые способствуют организации всей

целостной системы под названием «производство». Производственная инфраструктура региона является ключевым звеном развития экономики любого региона и выполняет значимую функцию в организации и укреплении устойчивых связей между хозяйствующими субъектами, отмечает уровень интеграции и модернизации факторов производства.

В экономической литературе можно выделить два сложившихся подхода к определению инфраструктуры:

- 1) с материально-вещественной точки зрения инфраструктура определяется как совокупность объектов (сооружений, зданий, сетей и т. д.). Например, Э. Б. Алаев определяет инфраструктуру как «сочетание действующих сооружений, зданий, сетей и систем, прямо не относящихся к производству материальных благ, но необходимых как для самого процесса производства (производственная инфраструктура — транспорт, связь, сети электроснабжения, водоснабжения и др.), так и для обеспечения повседневной жизни населения (социальная инфраструктура — предприятия здравоохранения, просвещения, культуры, бытового обслуживания)» [2, с. 232];
- 2) с отраслевой точки зрения инфраструктуру определяют как комплекс взаимосвязанных отраслей. В. Н. Стаханов подчеркивает, что «инфраструктурный комплекс страны — это динамическая система, сформированная в результате интеграции определенных отраслей народного хозяйства и видов деятельности, основным назначением которых является создание общих условий функционирования производства и жизни человека» [4].

Оба эти взгляда не противоречат друг другу. Наоборот, при рассмотрении понятия инфраструктуры, создается единая концепция, позволяющая

сопоставляя приведенные мнения, утверждать, что объектом исследования являются не только материальные, но и фундаментальные аспекты проблемы устойчивости функционирования экономической системы жизнедеятельности людей.

Отличительной чертой инфраструктурных секторов является формирование положительных аспектов, проявляющихся не напрямую в увеличении прибыли инфраструктурных организаций, а в снижении издержек и повышении эффективности отраслей, которые используют их услуги. За счет этого, возникает сложность оценки эффективности функционирования инфраструктуры и инфраструктурных инвестиций, определяющаяся не только по отношению к характеристикам инфраструктурных объектов, но и в большей степени во влиянии на экономическую эффективность производства и развитие региона в целом.

Именно на региональном уровне имеется необходимость изучения и проведения анализа инфраструктуры, поскольку инфраструктура обслуживает потребителей конкретной ограниченной территории.

Инфраструктуру региона принято разделять на производственную, обеспечивающую процесс производства, и социальную, обеспечивающую нормальный процесс жизнедеятельности людей. При этом к социальной инфраструктуре относятся объекты здравоохранения, образования, культуры и т.д. К производственной инфраструктуре — автомобильные дороги, железные дороги, авто-, авиа-, железнодорожный и водный транспорт, электро-, водо-, газоснабжение, связь, информационные услуги.

Согласно Постановлению Президента Республики Узбекистан Мирзиёева Ш. М. № ПП-4565 10.01.2020 «О Мерах по развитию социальной и производственной инфраструктуры Республики Узбекистан В 2020–2022 Годах» поставлена цель по реализации

задач, определенных Стратегией действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017–2021 годах, а также развития социальной, инженерно-коммуникационной и дорожно-транспортной инфраструктуры в регионах. В данную программу включены:

- основные параметры Программы развития социальной и производственной инфраструктуры Республики Узбекистан в 2020–2022 годах;
- основные параметры ввода объектов социальной, жилищной, инженерной и транспортной инфраструктуры в 2020–2022 годах;
- адресные программы проектов, финансируемых за счет средств Государственного бюджета.

Согласно опросу Центрального банка (ЦБ) Республики Узбекистан, основной проблемой, препятствующей развитию производства в регионах нашей страны, является зашкаливающий уровень цен на сырье, что приводит к росту себестоимости и цен продукции, а проблемы обеспечения сырьем приводит к простоям мощностей.

По результатам опроса можно сделать вывод о сохранении уровня загрузки производственных мощностей в предприятиях реального сектора экономики в IV квартале 2019 года.

В частности, доля предприятий с уровнем загрузки производственных мощностей выше 70% как и в III квартале составила 64%. Вместе с тем, доля предприятий и организаций с очень низким уровнем загрузки производственных мощностей (менее 40%), увеличилась с 5% в III квартале до 7% в IV квартале 2019 года.

При этом, в разрезе отраслей экономики, доля предприятий с уровнем загрузки производственных мощностей выше 70%, в пищевой промышленности увеличилась с 61% в III квартале до 66% в IV

Таблица 1

**Распределение факторов сдерживающих полную загрузку производственных мощностей
(в Республике Узбекистан)**

	2018 III квартал	2018 IV квартал	2019 I квартал	2019 II квартал	2019 III квартал	2019 IV квартал
Низкий спрос на производимую продукцию	30%	19%	21%	18%	18%	23%
Проблемы связанные с обеспечением электроэнергии и природного газа	19%	20%	15%	17%	19%	22%
Проблемы связанные с обеспечением сырьем	43%	25%	21%	26%	28%	24%
Недостаток оборотного капитала	31%	15%	19%	20%	20%	20%
Проблемы связанные с инфраструктурой	10%	5%	6%	7%	8%	7%

квартале, в нефтегазовой промышленности с 60% до 88%, в автомобильной промышленности с 80% до 84% и в транспортной отрасли с 65% до 70%.

В приведенной Таблице 1, мы видим, что проблемы связанные с производственной инфраструктурой из года в год уменьшаются, но всё-таки не искоренены.

В частности, выросла доля (с 29% в III квартале до 32% в IV квартале) предприятий сообщивших о проблемах в обеспечении их природным газом, тогда как доля предприятий и организаций, сообщивших о проблемах, связанных с электроснабжением, осталась на уровне III квартала. При этом, доля предприятий, указавших на проблемы с энергообеспечением оказалась выше в частном секторе, чем в предприятиях с государственной долей. В частности в частом секторе она составила 41% (в государственном секторе 16%), с проблемами в обеспечении природным газом 33% (в государственных предприятиях 19%) [7].

Из приведенных данных, видно, что ситуация обеспечения предприятий связанных с электроснабжением, и проблема связанная с этим решается, но проблема с уровнем загрузки производственных мощностей и обеспечением предприятий природным газом в стране требует решения.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. После анализа особенностей региональной инфраструктуры нашей страны, мы приходим к выводу, что необходимо создать основные принципы построения эффективной системы производственной инфраструктуры региона и тем самым решить проблему региональной инфраструктуры. Такими принципами должны выступать:

После анализа особенностей инфраструктуры, представляется возможным и необходимым

формирование основных принципов построения эффективной системы производственной инфраструктуры региона. Такими принципами должны выступать:

Во-первых, доступность инфраструктуры, которая проявляется в ее способности обеспечивать своими услугами потребности хозяйствующих субъектов данной территории. В данном принципе мы имеем ввиду два аспекта: географическую близость и стоимостную доступность в пользовании;

Во-вторых, надежность инфраструктуры, это наличие минимально возможных рисков непредвиденных сбоев, аварийных ситуаций, задержек в ее работе, и, следовательно, в обеспечении нормального и своевременного процесса воспроизводства и товарообмена. Надежность инфраструктуры обеспечивается двумя факторами: характеристики качества и скорость обслуживания;

В-третьих, сопряженность. Принцип сопряженности реализуется, с одной стороны, в обеспечении соответствия развития элементов инфраструктуры обслуживаемых ею отраслей, а с другой стороны, в обеспечении сбалансированности между основными элементами самой инфраструктуры. Таким образом, темпы развития инфраструктуры не должны отставать от темпов развития производственного комплекса и экономики в целом, в противном случае, регион испытывает «инфраструктурную недостаточность», которая становится препятствием для дальнейшего развития.

Подводя итог, мы можем сказать, что устраняя имеющиеся проблемы, решая возникшие задачи в области развития производственной инфраструктуры регионов, мы обеспечим стабильное функционирование национальной и региональной экономики и повысим спрос хозяйствующих субъектов на инфраструктурные услуги.

Литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан Мирзиёева Ш. М. № Пп-4565 10.01.2020 «О Мерах по развитию социальной и производственной инфраструктуры Республики Узбекистан В 2020–2022 Годах»
2. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. М.: Мысль, 1983. 350 с.
3. Красовский В. П. Инфраструктура и интенсификация экономики. М.: Наука, 1980. 192 с.
4. Стаханов В. Н. Экономика инфраструктуры общественного производства: Учебное пособие. Ростов-на-Дону: РИСХМ, 1989. 130 с.
5. Бобылев С. Н. Экологические аспекты развития инфраструктуры // Проблемы развития производственной инфраструктуры: Тез. докл. первого Всесоюзного семинара. М.: 1981. С. 81–83.
6. Васина В. А. Исследование взаимосвязей региональной производственной инфраструктуры // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры народного хозяйства. М.: ВНИИСИ, 1986. 137 с.
7. Новости Review.uz. URL: <https://review.uz/ru/post/nazvan-osnovne-problem-proizvodstva-v-uzbekistane>

References

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan Mirziyoyev Sh. M. No. PP-4565 10.01.2020 «On Measures for the Development of the Social and Production Infrastructure of the Republic of Uzbekistan in 2020–2022».
2. Alaev E. B. Socio-economic geography. Conceptual and terminological dictionary. M.: Thought, 1983. 350 p.
3. Krasovsky V. P. Infrastructure and intensification of the economy. M.: Nauka, 1980. 192 p.
4. Stakhanov V. N. Economics of Social Production Infrastructure: A Training Manual. Rostov-on-Don: RISM, 1989. 130 p.
5. Bobylev S. N. Ecological aspects of infrastructure development // Problems of the development of industrial infrastructure: Abstracts. doc. the first All-Union seminar. M.: 1981. P. 81–83.
6. Vasina V. A. The study of the relationship of the regional production infrastructure // Problems of the functioning and development of the infrastructure of the national economy. M.: VNIISI, 1986. 137 p.
7. News Review.uz. URL: <https://review.uz/en/post/nazvan-osnovne-problem-proizvodstva-v-uzbekistane>

Ступницький Віктор Володимирович
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і фінансів
Дубенська філія вищого навчального закладу
«Відкритий університет розвитку людини «Україна»

Ступницький Віктор Владимирович
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры учета и финансов
Дубенский филиал высшего учебного заведения
«Открытый международный университет развития человека «Украина»

Stupnytskyi Victor
Candidate of Economics, Associate Professor
Dubno Branch Higher Education Institution
«Open International University of Human Development «Ukraine»
ORCID: 0000-0001-8845-7643

Срібна Євгенія Вікторівна
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин
Національний університет водного господарства та природокористування

Срибная Евгения Викторовна
кандидат экономических наук,
старший преподаватель кафедры международных экономических отношений
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

Sribna Yevheniia
Candidate of Economics, Senior Lecturer
National University of Water and Environmental Engineering
ORCID: 0000-0002-6676-0606

Ступницька Ніна Іванівна
викладач кафедри економічної теорії
Рівненський державний гуманітарний університет

Ступницкая Нина Ивановна
преподаватель кафедры экономической теории
Ровенский государственный гуманитарный университет

Stupnytska Nina
Lecturer
Rivne State Humanitarian University
ORCID: 0000-0002-4490-1316

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6241

**КОРОНАВІРУС ЯК МІЖНАРОДНИЙ ПРОЕКТ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ КАПІТАЛІЗМУ
НА ІНФОРМАЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ПЛАТФОРМУ**

**КОРОНАВИРУС КАК МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПРОЕКТ
ТРАНСФОРМАЦИИ СИСТЕМЫ КАПИТАЛИЗМА НА
ИНФОРМАЦИОННО-ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНУЮ ПЛАТФОРМУ**

CORONAVIRUS AS AN INTERNATIONAL PROJECT FOR THE TRANSFORMATION OF THE CAPITALISM SYSTEM INTO THE INFORMATION-INTELLECTUAL PLATFORM

Анотація. В статті подано аналіз концептуальних змін сучасної системи глобального капіталізму. При цьому посилюється аспект на кардинальних зрушеннях цього капіталізму на всіх рівнях та переходу з технологічного укладу на інформаційно-цифровий. Відзначено, що переважна більшість науковців-економістів відслідковують ці зміни поверхнево через констатацію фазової зміни економічної ситуації на глобальному та континентальному рівні. Також відзначено те, що представники радянської політико-економічної школи дані соціально-економічні зрушення пояснюють як плановий етап біблійського розвитку суспільства.

Досліджено зміну галузевої структури світової економіки протягом січня-квітня 2020 р. за критерієм капіталізації та відзначено різке падіння промисловості, міжнародних авіаперевезень і космічної галузі. В той же час, прослідковується активний ріст фармацевтичної галузі та роздрібною торгівлі. Відповідно це нагадує ситуацію 2000-х років, що забезпечило перелив капіталів та інвестицій в ІТ-технології. На даний період відбувається перетік капіталу у фармацевтичну галузь і в той же час розвиток сучасних інформаційно-електронних корпорацій, які сформували повний багатовекторний цифровий бізнес, що базується на торгівлі поведінковими продуктами (людська бігдата).

Доведено, що інформаційно-цифрові комунікації, які сформували групу ФАГМА здійснюють переформатування всієї сучасної економічної системи в умовах державно-корпоративного капіталізму в єдиний наднаціональний контроль з метою створення пост людського суспільства по типу «рій» і відпрацювання для нього нових поведінкових правил. В той же час, відбувається формування і розподіл контролю на новими сферами постлюдського суспільства.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрова економіка, цифровий бізнес, глобальний капіталізм, інформаційна війна, персональні дані, галузева структура світової економіки, глобальні світові корпорації.

Аннотация. В статье представлен анализ концептуальных изменений современной системы глобального капитализма. При этом усиливается аспект на кардинальных сдвигах этого капитализма на всех уровнях и перехода из технологического уклада на информационно-цифровой. Отмечено, что подавляющее большинство ученых-экономистов отслеживают эти изменения поверхностно через констатацию фазового изменения экономической ситуации на глобальном и континентальном уровне. Также отмечено, что представители советской политэкономической школы данные социально-экономические сдвиги объясняют как плановый этап библейского развития общества.

Исследовано изменение отраслевой структуры мировой экономики в январе-апреле 2020 г. по критерию капитализации и отмечено резкое падение промышленности, международных авиаперевозок и космической отрасли. В то же время, прослеживается активный рост фармацевтической отрасли и розничной торговли. Соответственно это напоминает ситуацию 2000-х годов, что обеспечило перелив капиталов и инвестиций в ИТ-технологии. На данный период происходит переток капитала в фармацевтическую отрасль, и в то же время развитие современных информационно-электронных корпораций, которые сформировали полный многовекторный цифровой бизнес, основанный на торговле поведенческими продуктами (человеческая бигдата).

Доказано, что информационно-цифровые коммуникации, сформировали группу ФАГМА осуществляют переформатирование всей современной экономической системы в условиях государственно-корпоративного капитализма в единый наднациональный контроль с целью создания пост человеческого общества по типу «рой» и отработки для него новых поведенческих правил. В то же время, происходит формирование и распределение контроля на новыми сферами постчеловеческого общества.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая экономика, цифровой бизнес, глобальный капитализм, информационная война, персональные данные, отраслевая структура мировой экономики, глобальные мировые корпорации.

Summary. The article presents an analysis of conceptual changes in the modern system of global capitalism. At the same time, the aspect of the cardinal shifts of this capitalism at all levels and the transition from the technological system to the information-digital one is intensifying. It is noted that the vast majority of economists monitor these changes superficially by noting the phase change of the economic situation at the global and continental levels. It is also noted that the representatives of the Soviet school of political economy explain these socio-economic changes as a planned stage of biblical development of society.

The change in the sectoral structure of the world economy during January-April 2020 by the criterion of capitalization is studied and a sharp decline in industry, international air transport and space industry is noted. At the same time, there is an active growth of the pharmaceutical industry and retail trade. Accordingly, it is reminiscent of the situation of the 2000s, which provided an outflow of capital and investment in IT technology. At present, there is a flow of capital into the pharmaceutical industry and at the same time the development of modern information and electronic corporations, which have formed a complete multi-vector digital business based on trade in behavioral products (human big data).

It is proved that the information and digital communications that formed the FAGMA group reformat the entire modern economic system in the conditions of state-corporate capitalism into a single supranational control in order to create a post-human society like a «swarm» and work out new behavioral rules. At the same time, there is a formation and distribution of control in new areas of post human society.

Key words: artificial intelligence, digital economy, digital business, global capitalism, information warfare, personal data, industry structure of the world economy, global world corporations.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Двадцять перше століття відзначене як період кардинальних зрушень, практично в усіх сферах сучасного багатогранного світу. При переході технологічного укладу в сферу інформаційно-комунікаційних технологій світове суспільство зазнало переформатування на рівні відносин «влада - населення», що вказує на якісні зміни політично-соціального устрою під назвою — глобальний капіталізм. Це чітко виявилось в процесі розгортання світової пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова думка про ці процеси досить інтенсивно освітлюється в напрямках — медичної науки та конспірології. Хоча медичні науковці в останні часи вказують і об'єктивну характеристику цього медичного явища. Зокрема, професор Стенфордського університету доктор медицини Скотт Атлас (Scott Atlas) в кінці квітня 2020 р. опублікував статтю «Ось дані — зупиніть паніку і припиніть тотальну ізоляцію» (The data is in — stop the panic and end the total isolation). Дані, які згадані в заголовку статті, зведені в п'ять груп, або п'ять фактів, і стосуються США, більша їх частина відноситься до ситуації в Нью-Йорку і штату Нью-Йорк, де фіксується основна частина інфікованих коронавірусів і померлих [1].

В міжнародних політичних колах урядові заходи протидії пандемії в меншій мірі піддаються об'єктивному висвітленню та чіткій критиці.

Економічна наукова думка цей процес висвітлює переважно через грошові втрати від зміни інтенсивності переміщення товарних та фінансових потоків та логістичних схем, а також вигод через призму зміни економічної глобальної міжнародної економічної системи. Цю думку відстоює Скворцова Е. М. [2].

Проте залишки політекономічної радянської школи вказують на цю проблему досить глибинно та всебічно. Зокрема, Касатонов В. Ю. відзначає,

що коронавірус є запланованим інструментом в реалізації біблійського проекту встановлення світової диктатури антихриста [3].

Попри різнопланову насиченість публікацій навколо розвернутої пандемії проблема управління міжнародною економікою практично не відслідковується, крім того чистий політекономічний аспект проблеми не виявлений в повній мірі.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження — оцінка сценарію розвитку світової економіки та її глобальні наслідки для людства під час розгортання пандемії та можливі форми світової співпраці після її закінчення. Основними завданнями дослідження є:

- політекономічна оцінка глобальної компанії навколо пандемії;
- аналіз ролі інформаційної наповнення у соціально-економічних процесів щодо розгортання та ведення боротьби з наслідками корона вірусу.

Виклад основного матеріалу. Пропустимо історію зародження та розвитку пандемії COVID-19, а виявимо певні тенденції її протікання та реакцію влади різних країн.

Перш — за все, проявилась інформаційна війна так бимовити, «всіх проти всіх». В першу чергу війна між США та Китаєм, а також між президентом США Д. Трампом та Міжнародною Організацією Охорони Здоров'я [4]. Крім того, інформаційна війна проявилась проти Швеції та Білорусі, де уряд чітко і однозначно не прийняв вказані міжнародні правила гри для нового світового явища.

По-друге, інформаційна війна несе явний відгосок громадянських війн. Явний приклад України і це не зважаючи на те, що вона почалась з 2014 року. При новому президенту біль-менш відносно перемир'я відбулося після приїзду в Україну президента Швейцарської Конфедерації Симонетта Соммаруга. А це означає, що карантинні міри завдали економічного спаду економіки країн ЄС і подальше

фінансування бойових дій на Донбасі уже несе серйозну проблему європейському бюджету. Так, станом на 25 лютого 2020 р. падіння на провідних європейських біржах склало близько 2% [5].

Тільки за перші три місяці пандемії 2020 року економіка ЄС скоротилась на 3,5% [6]. Спад інвестицій в Європі скоротився на 12%. Споживання у Франції скоротилося на 6% лише за перший квартал. Згідно прогнозів, економіка Європи впаде на 13% за рік, і на кінець 2020 року європейський бюджет недорахується майже 2 трлн. євро [7].

За оцінками Міжнародного валютного фонду, обвал в Євросоюзі (мінус 7%) буде більш істотним, ніж в США (-6%) і Японії (-5%), а конкурент ЄС в боротьбі за звання другої найбільшої економіки світу — Китай і зовсім уникне падіння (+1,2%).

В результаті при середньоєвропейському темпі скорочення на 3,5% ВВП Франції впав на 5,8%, Іспанії — на 5,2%, а Італії — на 4,7%, причому для італійців це другий поспіль квартал спаду, тобто технічно країна виявилася в рецесії. [6].

Японська економіка стала вразливою щодо розповсюдження корона вірусу. Протягом січня-березня 2020 р. ВВП Японії скоротився на 0,6%. В річному розрізі японська економіка протягом квітня-червня 2020 р. впала на 27,8% (при прогнозах падіння 27,2%). Рівень експорту країни знизився на 18,5%, а імпорт скоротився на 0,5%.

Міжнародна організація праці стверджує, що світові витрати через пандемію корона вірус в 2020 році у грошовому еквіваленті сягають \$3,4 трлн. [6].

У США відбувається громадянська війна між республіканцями і демократами. Перші хочуть випустити людей з-під фактичного арешту, другим вигідно, щоб люди сиділи на карантині вічно, і тоді можна буде провину за розвал економіки звалити на Трампа. Прошли вже бунти в рамках цивільного конфлікту. Наприклад, Ілон Маск збунтувався проти штату Каліфорнія, губернатор якого демократ, і 13 травня 2020 року відкрив свою фабрику Tesla наперекір карантину [8].

Відслідковуємо зміну тенденцій виробництва у світових галузях економіки (табл. 1).

Відповідно прослідковується тенденція щодо різкого скорочення промислового і хімічного виробництва та видобутку вуглеводів. Вслід за промисловістю прослідковується падіння ІТ-виробництва, а саме процесорів, плат та інших комплектуючих. На перший погляд дивна тенденція щодо скорочення виробництва космічної галузі. Досить логічним та послідовним є скорочення міжнародних перевезень у зв'язку з закриттям кордонів та карантинні обмеження.

Серед позитивних тенденцій спостерігається значне зростання фармацевтичної галузі. Наступна по динаміці росту займає роздрібна торгівля. Проте такий ріст зумовлений тим, що провідні роздрібні мережі дуже швидко переорієнтувались на он-лайн торгівлю та доставку придбаних товарів «в двері». Відтак дані суперечливі, що пояснює динаміку зростання одних компаній (Amazon, Walmart, DollarGeneral) та зменшення інших (Target Corporation). Така ж ситуація спостерігається і в галузі дозвілля та розваг. Масові послуги розваг для дітей зазнали нищівного падіння, наприклад такі компанії як Disney або AT&T. Розваги, що пов'язані через Інтернет напротивагу різко активізувались (Netflix, Activision Blizzard, Electronic Arts, Take-Two Interactive Software).

Попри такі різнопланові тенденції, виділяється єдина — чітке та однозначне зростання ролі і статусу у світі цифрового бізнесу, що проявився розвитку п'яти світових лідерах — Facebook, Amazon, Google, Microsoft, Apple, що отримали назву по перших літерах **FAAGMA**. Так, до весни 2020 р. у цих компаніях накопились знані запаси готівки. На фоні ряду банкрутств великих, середніх та малих компаній, ці гіганти посиленіми темпами нарощують ринкову частку та капіталізацію. А це засвідчує те, що після затяжної кризи корона вірусу, ті компанії, що залишаться в цій сфері діяльності, змушені будуть платити ренту **ФАГМі** за можливість продовжувати свою діяльність та користуватися їхніми платформами і послугами. Фактично на фоні розгортання епідемічних заходів, союз компаній-гігантів формує нові правила введення бізнесу, тим самим принципово змінюючи економічні основи міжнародного виробництва. Тим самим ці глобальні компанії формують нову світову економіку. Вже чітко прослідковуються загальні тенденції цієї економіки.

По-перше, відбувається поєднання державної влади з цими компаніями через пріоритет електронного управління. Цей процес розпочався через обов'язкове впровадженням ідентифікаційних кодів, прикриваючись чіткістю і обов'язковістю нарахування та утримання податків та зменшення ймовірності уникнення сплати податків. Подальшим кроком в цьому процесі стало обов'язковість збору та обробки персональних даних, при чому, що ці дані національною владою абсолютно не контролюються. На даний період ця тенденція перейшла в ранг активного управління людськими масами. На практиці це яскраво прослідковується в період розгортання виборчих компаній та ефективного маркетингового наповнення крупних роздрібних супермаркетів, де за рахунок передбачених емоцій

Таблиця 1

Галузева структура зміни світової економіки протягом січня-квітня 2020 р. за критерієм капіталізації

Компанія	Сфера діяльності	Відсоткова зміна біржових котировок, %	Ціна акції, дол. США
Фармацевтична галузь			
Gilead Sciences Inc	Біотехнологічна компанія, яка досліджує, розробляє і продає лікарські засоби	+14	74,6
Moderna	Біотехнологічна компанія, орієнтована на виявлення наркотиків, розробку ліків та вакцинні технології, засновані виключно на месенджерній РНК	+94	37,3
Johnson and Johnson (JNJ)	Виробник косметичних та санітарно-гігієнічних товарів, а також медичного обладнання	+1	148
Pfizer	Фармацевтична компанія	-8	36
Середнє значення зміни по галузі		+27	
Роздрібна торгівля			
Amazon	Інтернет-сервіс, орієнтований на продаж реальних товарів масового попиту, найбільша у світі за обігом компанія, що продає товари та послуги через Інтернет	+22	2308
Walmart	Роздрібна мережа, в яку входять гіпермаркети та універсами, що продають продовольчі і промислові товари	+8	129
Target Corporation	Компанія, яка керує мережею магазинів роздрібної торгівлі	-16	106
Dollar General	Компанія власник мережі універсальних магазинів, що спеціалізуються на продажі товарів за 1 долар або менше	+12	176
Середнє значення зміни по галузі		+6,5	
Розваги			
Netflix	Розважальна компанія, постачальник фільмів і серіалів на основі потокового мультимедіа	+30	427
Disney	Компанія, що розвиває виробництво і прокат кінофільмів, сценічні постановки, виробництво і дистрибуцію телевізійного контенту	-30	103
AT&T	Одна з найбільших американських телекомунікаційних компаній. Є найбільшим постачальником як місцевого так і дальнього зв'язку	-23	31
Activision Blizzard	Компанія з видання та розробки відеоігор	+12	66
Electronic Arts	Розробник, видавець і дистриб'ютор відеоігор	+7	114
Take-Two Interactive Software	Видавець, розробник і дистриб'ютор відеоігор	+1	123,5
Середнє значення зміни по галузі		-0,5	
ІТ			
NVidia	Виробник графічних процесорів, відеоадаптерів під торговими марками Riva TNT та GeForce, мультимедійних та комунікаційних пристроїв для ПК та ігрових консолей	+17	281
Micron Technology	Транснаціональна корпорація, відома своєю напівпровідниковою продукцією, основну частину якої складають чіпи пам'яті DRAM і NAND, флеш-пам'ять, SSD-накопичувачі, а також датчики CMOS	-16	46
Western Digital	Виробник комп'ютерної електроніки	-35	43
Applied Materials	Корпорація-виробник інноваційного обладнання, сервісів та програмного забезпечення для виробництва напівпровідників, TFT LCD дисплеїв та комплектуючих для сонячних батарей	-19	50,4
Advanced Micro Devices	Компанія-виробник інтегрованої електроніки	+12	55

Atlassian Corp PLC	Компанія з розробки програмного забезпечення для ІТ індустрії	+17	144
Середнє значення зміни по галузі		-4	
Промисловість			
US Steel	Найбільша компанія США у галузі чорної металургії	-40	6,5
Alcoa	Транснаціональна алюмінієва монополія США	-66	7
Dow Chemical Company	Американська багатонаціональна хімічна корпорація	-20	92
3M	Мультинаціональна корпорація, що займається виробництвом абразивних матеріалів для обробки різних типів поверхонь	-20	145
Basf	Найбільша у світі компанія хімічного спрямування, концерн виробляє широкий спектр продуктів: пластик, фарбу, косметику, харчові добавки, технічні та будівельні хімікати, засоби агрохімічного захисту рослин	-35	44
Середнє значення зміни по галузі		-36,2	
Міжнародні авіаперевезення			
American Airlines Group	американська авіакомпанія, що здійснює регулярне авіасполучення усередині США, в Канаду, Латинську Америку, Карибські острови, Європу, Японію, Китай та Індію	-59	12
Delta Airlines	Одна з найбільших авіакомпаній США і світу	-59	24
United Airlines Holdings	Державна компанія, що торгується акціонерним товариством	-64	32
Середнє значення зміни по галузі		-60,7	
Космічна галузь			
Boeing	одна з найбільших світових аерокосмічних та оборонних корпорацій	-56	146

та прогнозованих поведінок отримується запланований результат поведінки сегментної групи покупців та певним чином політично-налаштованих груп виборців.

По-друге, державна влада країни стає частиною глобальної цифрової корпорації через прийняття відповідних законів та передачі управлінських функцій цифровому бізнесу. Дану концепцію чітко визначив президент України В. Зеленський, впровадивши експериментальний проект концепції у сфері надання електронних адміністративних послуг «Держава в смартфоні» [9]. У 2020 році концепція частково реалізовується, зокрема, це — електронні посвідчення водія та техпаспорти транспортних засобів. Впродовж 3–5 років передбачається переведення всіх державних функцій у систему автоматизації та оптимізації фізичних та юридичних осіб, а також органів виконавчої влади.

В Росії це вилилось в наказі президента від 07.05.2018 «О национальных целях и стратегических задачах развития Российской Федерации на период до 2024 года» [10] і прийняло форму реалізації — національний проект «Цифрова економіка».

Проте розвитком даної тенденції став Китай, коли в кінці 2000 року відмежився від всесвітнього

Інтернету. Незважаючи на критику світової спільноти, китайський уряд зміг сформулювати свої цифрові фірми ВАТ — Baidu, Alibaba, Tencen. На даний період технологія Інтернету 5G повністю відпрацьована у Китаї, стала самою доступною та продвинутою і активно поширюється в інших країнах.

Таким чином, індустрія електронного бізнесу найбільших світових цифрових корпорацій базується на торгівлі поведінковими продуктами. Це лежить в основі новітньої світової економіки — самодостатня економіка, що виступає як мультиплікатор доходів інших галузей. Тобто, за рахунок використання бази персональних даних відбувається багато порядкового нарощення прибутку. Фактично, на базі персональних даних відбувається нарощення інших даних за рахунок глобальних мереж і формуються кінцеві продукти управління, які є ключовими. Їх використання є специфічним і здійснюється на базі штучного інтелекту. Це так звана поведінкова фабрика, яка розміщена в електронних базах даних «Електронних хмарах». Це певні сервери, розміщені в різних точках Землі.

Для прикладу, пошуковий сервіс Google. На поверхні він видає результати запиту окремого споживача. Проте у процесі даного сеансу автоматич-

но відбувається повноцінний збір даних на клієнта щоб виокремити його певну соціально-психологічно поведінкову слабину та розкрити внутрішні потреби споживання. Тому самим цінним ресурсом усіх цифрових платформ є поведінкове доповнення. Фактично видається повна карта знаходження клієнта в Інтернеті без його згоди та власних його домислів. Розповсюдження пандемії для цифрової економіки подає найбільші результати таких даних і формує повністю відпрацьовану методичку поведінки, отриману із «самого споживача пошуку». Крім того, дані компанії проводять психологічні дослідження та експерименти, зокрема по емоційному програмуванню мільйонів людей.

Фактично компанії формують шаблони людської поведінки, іншими словами точні передбачення, тим самим реалізують продажі ф'ючерсів на людську поведінку. Ймовірність таких прогнозів підходить до 100% -рівня. Для цих компаній важлива інформація не лише про он-лайн споживача, а й дані по біометрії, геодані, дані з медичних датчиків, додатків про здоров'я, розпізнавання облич, емоцій і мотивів. В подальшому ці компанії передбачають доступ до споживача в середину організму через шкіру, кров та мозок. Проявом такого є розробки І. Маска щодо управління людським мозком через заведені у мозок електронні датчики. Тобто, формуються і скануються параметри щодо фізичного тіла споживача. Використання мережі 5G дозволяє з великою швидкістю формувати «блокчейн» з людського тіла, що дає можливість здійснювати управління його поведінкою в режимі 24/7.

Вся система управління яскраво виявилась в антидержавних мітингах Білорусії, коли протестуючі запевняють, що вони спонтанно без вказівок здійснюють протест, а насправді ця ситуація управляється через сайт Nexta, який керується спецсилами спеціальних операцій Війська Польського.

Таким чином, цифрова економіка поставила за мету повний контроль всього людства. А така країна як Білорусь повинна увійти до складу національного електронного уряду.

Відповідно група цифрових компаній ФАГМА на даний період планово та поетапно здійснює переформування усієї економічної системи та її суб'єктів на свій лад. Проте всі країни ведуть боротьбу за виживання в єдиній соціально-економічній системі — державно-корпоративний капіталізм. Хоча ззовні ця боротьба за виживання національних економік здійснюється на фоні суперечностей національних еліт та урядів як на національному, так і на глобальному рівні, а також в США і в Європі. У своїй концепції відслідковується загальне єдинство цілей

сучасної соціально-економічної системи – повний та тотальний контроль над світом. Економічною метою цієї цілі є не прибуток, а влада системи нерівності і контролю. При цьому така майбутня економічна система повинна бути встановлена раз і назавжди. Ця ціль є досить досяжною, адже у розпорядженні цифрових корпорацій знаходиться надзвичайно високоефективні та багатоярусно-масштабовані системи із штучним інтелектом, що не лише відслідковує, але і здійснює управління поведінкою окремих людей, спільнот, націй та їх лідерів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі дослідження можна зробити такі висновки:

1. Система глобальної пандемії виявила та розгорнула всі нюанси сучасної глобальної інформаційної війни, так би мовити війни «всіх проти всіх», яка проходить на всіх рівнях — побутових, соціальних, економічних та політичних. При цьому економічна мета цієї боротьби явно прихована та в більшості є незрозумілою і нелогічною, пріоритетом виступає не здоров'я, а подолання самого коронавіруса.

2. В економічному плані введення карантинних заходів різко змінило розклад світових фінансових ринків та суттєво вдарило по економіках різних рівнях (національних, регіональних, континентальних та глобальних). Проте фінансові ринки досить швидко відновили свій стан і на даний період відображають динаміку розвитку економіки. А це слід розуміти як подолання наслідків світової пандемії. Однак реальний стан національних економік лишається малоефективним і знаходиться в депресії, особливо для країн в стані активного реформування (зокрема країни СНД).

3. Інформаційна війна проявляється і активізацією в так званих гібридних, а реально громадянських війн. Це яскраво проявляється в Україні, Сирії, Лівії, частково США.

4. За рахунок впровадження пандемії світова економіка зазнала вражаючих галузевих змін. За критерієм зміни біржових котировок найбільшого падіння зазнали міжнародні авіаперевезення, космічна галузь та промисловість. В той же час активно розвивається фармацевтична галузь та роздрібна торгівля. Фактично базові галузі економіки досить в глибокому спаді. Це вказує, що відбувається переорієнтація інвестиційних потоків та капіталу, переважно у фармацевтичну галузь. Сучасна ситуація пандемії нагадує ситуацію з переходом у 2000 рр., коли інформаційні потоки зорієнтували перетік капіталів у розвиток комп'ютерної індустрії та ІТ-технологій.

5. Впровадження пандемії вивело в лідируючі позиції п'ять найбільших сучасних електронних корпорацій (Facebook, Apple, Google, Microsoft,

Amazon), які об'єднані в так звану групу ФАГМА. Вони в поєднанні з державним управлінням здійснюють переформатування всієї економічної системи і її суб'єктів з метою повного та тотального контролю над сучасним світом. Тобто, встановлюється єдина система нерівності і контролю за рахунок застосування цими компаніями високоефективного та багатоярусного масштабування інформаційної системи на основі штучного інтелекту.

6. Сучасна економічна система переходить в ранг чітко секторної запланованої поведінкової струк-

тури на основі постійно діючої динамічної системи відслідковування інформації і її постійного використання в системі тотального управління.

7. На перспективу подальших змін цієї соціально-економічної системи, необхідно провести дослідження в наступних напрямках:

- пояснити економічні кризи через призму інформаційної війни;
- сформулювати методологію і методологію здійснених змін соціально-економічних явищ (економічних систем) та спрогнозувати сценарії подальших змін.

Література

1. Scott W. Atlas. The data is in — stop the panic and end the total isolation // The Hill. URL: www.thehill.com/opinion/healthcare/494034-the-data-are-in-stop-the-panic-and-end-the-total-isolation
2. Скворцова Е. М. Между черной смертью и ОРВИ: исторический пролог капитализма от истоков до апокалипсиса // Современная мысль. 2020 Вып. 3. С. 6–14. URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=43049669
3. Катасонов В. Коронавирус: от вируса к диктатуре // Издательство Книжный мир. Серия Финансовые хроники профессора Катасонова. 2020. 480 с.
4. Ерман Г. «Нова холодна війна вже почалася». Чи змусять Китай заплатити за пандемію? BBC News Україна. URL: www.bbc.com/ukrainian/features-52560799
5. Через коронавірус продовжують падати світові ринки — Bloomberg. Liga360. URL: www.biz.ligazakon.net/ua/news/193333_cherez-koronavirus-prodovzhuyut-padati-svtov-rinki-bloomberg
6. News release euroindicators. Eurostat. 74/2020-30 April 2020. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10294708/2-30042020-BP-EN.pdf/526405c5-289c-30f5-068a-d907b7d663e6>
7. Калмыков А. Европа подсчитала убытки от коронавируса. Худшие прогнозы сбываются. BBC. URL: www.bbc.com/russian/features-52493422
8. Попов Л. Tesla запустила завод вопреки решению властей. Драйв. URL: www.drive.ru/business/tesla/5eb8faa0ec05c4817300002c.html
9. Офіційний сайт Урядового порталу України. URL: www.kmu.gov.ua/news/pershi-cifrovi-poslugi-derzhava-v-smartfoni-skoro-zapracyuyut
10. Офіційний сайт Президента Росії. URL: www.kremlin.ru/events/president/news/57425

References

1. Scott W. Atlas. The data is in — stop the panic and end the total isolation // The Hill. URL: www.thehill.com/opinion/healthcare/494034-the-data-are-in-stop-the-panic-and-end-the-total-isolation
2. Skvorcova E. M. Mezhdru chernoj smertju y ORVY: ystorycheskyj probegh kapytalyzma ot ystokov do apokalypsisa // Sovremennaja myslj. 2020 Vyp. 3. S. 6–14. URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=43049669
3. Katasonov V. Koronovirus: ot vyrusa k dyktature // Yzdateljstvo Knuzhnyj myr. Seryja Fynansovye khronyky professora Katasonova. 2020. 480 s.
4. Erman Gh. «Nova kholodna vijna vzhe pochasja». Chy zmusjatj Kytaj zaplatyty za pandemiju? VVS News Ukraina. URL: www.bbc.com/ukrainian/features-52560799
5. Cherez koronavirus prodovzhujutj padaty svitovi rynky — Bloomberg. Liga360. URL: www.biz.ligazakon.net/ua/news/193333_cherez-koronavirus-prodovzhuyut-padati-svtov-rinki-bloomberg
6. News release euroindicators. Eurostat. 74/2020-30 April 2020. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10294708/2-30042020-BP-EN.pdf/526405c5-289c-30f5-068a-d907b7d663e6>
7. Kalmykov A. Evropa podschytała ubytky ot koronavyrusa. Khudshye prognozy sbyvajutsja. BBC. URL: www.bbc.com/russian/features-52493422
8. Popov L. Tesla zapustyla zavod vopreky reshenyju vlastej. Drajv. URL: www.drive.ru/business/tesla/5eb8faa0ec05c4817300002c.html
9. Oficijnyj sajт Urjadovogho portalu Ukrajinu. URL: www.kmu.gov.ua/news/pershi-cifrovi-poslugi-derzhava-v-smartfoni-skoro-zapracyuyut
10. Oficijnyj sajт Prezydenta Rosiji. URL: www.kremlin.ru/events/president/news/57425

Терентьєва Олександра Павлівна
магістр, молодший науковий співробітник
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Терентьєва Александра Павловна
магістр, младший научный сотрудник
Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Terentyeva Oleksandra
Master, Junior Researcher
Institute of International Relations of
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6239

**ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНА ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ
ТА КРАЇН БЕНІЛЮКСУ: ЗАСТОСУВАННЯ НАЯВНОГО ДОСВІДУ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН**

**ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
УКРАИНЫ И СТРАН БЕНИЛЮКСА: ПРИМЕНЕНИЕ СУЩЕСТВУЮЩЕГО
ОПЫТА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТНОШЕНИЙ**

**POLITICAL-ECONOMIC INTERACTIONS OF UKRAINE
AND THE BENELUX UNION: PRESENT EXPERTISE
AND PROSPECTS OF FUTURE RELATIONS**

Анотація. У статті досліджується сучасний стан двосторонніх відносин України із державами-членами політичного об'єднання Союз Бенілюкс (Королівством Бельгія, Королівством Нідерланди, Великим Герцогством Люксембург), а також із Союзом Бенілюкс як інтегральним актором регіональних міжнародних відносин. Автором проаналізовано здобутки політичної та економічної взаємодії між державами, а також визначено її теоретичну базу.

Окрему увагу було звернено на причини активізації двосторонніх відносин між державами після 2014 року в контексті початку воєнного конфлікту України та Російської Федерації, катастрофи рейсу МН-17, соціально-політичних трансформацій в Україні та закріплення у зовнішньополітичній стратегії курсу на зближення і асоціацію із Європейським Союзом.

Тим не менше, було визначено, що незважаючи на поступальну динаміку у розвитку співпраці, Україна й дотепер залишається у статусі держави-реципієнта як у дипломатичній, так і у економічній сферах. Вона не виявляє достатньої ініціативи у двосторонніх відносинах і лише користується сприятливими умовами і поступками, що їх, у своїх інтересах, створюють держави-члени Союзу Бенілюкс.

Автором було проведено порівняльний аналіз взаємодії України із кожною державою-членом Союзу окремо з метою визначити розбіжності та нерівномірності у розбудові таких відносин, а також окреслити перспективні напрями співпраці в умовах розбудови української економіки. Автор дійшов висновку, що кожна із держав, хоч і орієнтується на сектор економіки, все одно займає певну нішу у співпраці з Україною: Нідерланди розвивають напрямок роботи громадянського суспільства та аграрний сектор, Бельгія виявляє себе як представник ЄС в цілому, а також орієнтується на паливний комплекс, Люксембург зацікавлений у спільних фінансових ініціативах.

У статті підкреслено посередню зацікавленість України у співпраці із вище зазначеними державами, незважаючи на їхній активний інтерес у економічній взаємодії, передусім, в аграрному секторі, та розбудові інститутів влади і управління,

зокрема, у сферах прав людини і громадянина, роботи поліції та безперешкодного функціонування громадських організацій в цілому.

Ключові слова: Бенілюкс, зовнішня політика України, асоціація, Європейський Союз, Східне Партнерство, громадянське суспільство.

Анотація. В статті досліджується актуальне состояние двусторонних отношений України с государствами-членами политического объединения Союз Бенілюкс (Королевством Бельгия, Королевством Нидерланды, Великим Герцогством Люксембург), а также с Союзом Бенілюкс как интегральным актором региональных международных отношений. Автором проанализированы достижения политического и экономического взаимодействия между государствами, а также определена её теоретическая база.

Особое внимание обращается на причины активизации двусторонних отношений между государствами после 2014 года в контексте начала военного конфликта Украины и Российской Федерации, катастрофы рейса МН-17, социально-политических трансформаций в Украине и закрепление во внешнеполитической стратегии курса на сближение и ассоциацию с Европейским Союзом.

Тем не менее, было определено, что несмотря на поступательную динамику в развитии сотрудничества, Украина до сих пор остается в статусе государства-реципиента как в дипломатической, так и в экономической сферах. Она не проявляет достаточной инициативы в двусторонних отношениях и лишь пользуется благоприятными условиями и уступками, которые, в своих интересах, создают государства-члены Союза Бенілюкс.

Автором был проведен сравнительный анализ взаимодействия Украины с каждым государством-членом Союза Бенілюкс отдельно с целью определить различия и неравномерности в развитии таких отношений, а также обозначить перспективные направления сотрудничества в условиях развития украинской экономики. Автор пришел к выводу, что каждая из стран, хотя и ориентируется на сектор экономики, все равно занимает определенную нишу в сотрудничестве с Украиной: Нидерланды развивают направление работы с гражданским обществом и аграрный сектор, Бельгия проявляет себя как представитель ЕС в целом, а также ориентируется на топливный комплекс, Люксембург заинтересован в совместных финансовых инициативах.

В статье подчеркнута посредственную заинтересованность Украины в сотрудничестве с выше указанными государствами, несмотря на их активный интерес к экономическому взаимодействию, прежде всего, в аграрном секторе, и развитию институтов власти и управления, в частности, в сферах прав человека и гражданина, работы полиции и беспрепятственного функционирования общественных организации в целом.

Ключевые слова: Бенілюкс, внешняя политика Украины, ассоциация, Европейский Союз, Восточное партнерство, гражданское общество.

Summary. The article examines the current state of Ukraine's bilateral relations with the member states of the Benelux Union (the Kingdom of Belgium, the Kingdom of the Netherlands and the Grand Duchy of Luxembourg), as well as with the Benelux Union as an integral actor in regional international relations. The author analyzes the achievements of political and economic cooperation between the states, as well as determines its theoretical basis.

Particular attention was paid to the reasons for the intensification of bilateral relations between the states after 2014 in the context of the military conflict between Ukraine and the Russian Federation, the МН-17 crash, socio-political transformations in Ukraine and consolidation in foreign policy strategy of rapprochement and association with the European Union.

Nevertheless, it was determined that despite the progressive dynamics in the development of cooperation, Ukraine still remains in the status of a recipient state in both diplomatic and economic spheres. The country does not show sufficient initiative in bilateral relations and only accepts the favourable conditions and concessions created by the Member States of the Benelux Union in their own interests.

The author conducted a comparative analysis of Ukraine's interaction with each member state of the Benelux Union separately in order to identify differences and inequalities in the development of such relations, as well as to outline promising areas of cooperation in the development of the Ukrainian economy. The author concludes that each of the countries, although focused on the economic sector, still occupies a niche in cooperation with Ukraine: the Netherlands is developing the direction of civil society and the agricultural sector, Belgium proves itself as a representative of the EU as a whole, and focuses on fuel complex, Luxembourg is interested in joint financial initiatives.

The article emphasizes the lack of indirect interest of Ukraine in cooperation with the above mentioned countries despite their active interest in economic cooperation, especially in the agricultural sector, and the development of government and administration, in particular in the areas of human and civil rights, policing and unimpeded functioning of public organizations in general.

Key words: Benelux, Ukraine's foreign policy, association, European Union, Eastern Partnership, civil society.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Перебуваючи сьомий рік поспіль у стані воєнного конфлікту із Російською Федерацією, а також впроваджуючи на загальнонаціональному рівні ряд реформ, зокрема, у сфері економіки, оптимізації управлінського кадрового складу, армії, фінансового регулювання тощо, Україна все ще знаходиться у пошуку нових партнерів на міжнародній арені. Це необхідний невідворотній процес як для диверсифікації економіки і пошвавлення експорту, так і для міжнародного визнання України у перспективі більш тісної співпраці із Європейським Союзом та НАТО. З огляду на це, держави-члени НАТО, такі як Бельгія, Нідерланди та Люксембург, що, окрім цього, є своєрідним експериментальним майданчиком із провадження нових рішень і алгоритмів як у економічній, так і у політичній сфері у рамках ЄС, є країнами, на співпрацю із якими Україні необхідно звернути увагу.

Однак, перспективи такої взаємодії зустрічають ряд перепон у вигляді недостатньої жвавості двосторонніх дипломатичних відносин, законодавчих положень і нестабільної внутрішньо-політичної ситуації, що перешкоджають інвестиціям і фінансовим потокам, а також слабкого просування позитивного іміджу України в цих державах особливо в контексті авіакатастрофи рейсу МН-17, військової агресії Російської Федерації, яка, в свою чергу, є важливим партнером держав-членів ЄС, і неефективної роботи у рамках пулів спільних засідань.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання сучасного стану та перспектив співробітництва України із державами-членами Союзу Бенілюкс досліджувала низка вітчизняних та іноземних вчених, зокрема В. Резніков [1], І. Манаєнко [2], Р. Кривонос [4; 14], Д. Васильєв [22], І. Кудряченко [4], О. Соболяр [19; 30], Л. Чекаленко [22], Ж-Ж. Мевель [3]. Незважаючи на це, питання перспектив співпраці України із Бельгією, Нідерландами та Люксембургом вивчено побіжно і потребує додаткового висвітлення із врахуванням нового фактажу.

Постановка завдання. Аналіз сучасного стану та перспектив розвитку двосторонніх політичних та економічних відносин України із державами-членами політичного Союзу Бенілюкс в умовах зміни кон'юнктури регіональної системи міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Україна є однією із шести держав (поряд із Молдовою, Грузією, Білоруссю, Азербайджаном та Вірменією), які входять до програми «Східне партнерство», яку активно підтримують країни Бенілюксу. Держави союзу Бенілюкс, а особливою мірою Нідерланди, залиша-

ються одними із ключових зовнішньоекономічних партнерів України протягом багатьох років, що підтверджується позитивних тенденціями у прогнозах об'єму експортно-імпорتنних операцій [1]. Окрім того, держави-члени Союзу Бенілюкс повинні розглядатись Україною як інтегральний, синергетичний партнер, оскільки вони, будучи малими високорозвиненими державами Європи, вирізняються такими спільними характеристиками, як загальна стабільність економіки, низький рівень безробіття, сильні профспілки, високий рівень життя населення, позитивна податкова динаміка, низький рівень державного боргу [2].

Що стосується політичних взаємин з Україною, то вони є асиметричними із кожною із держав, незважаючи на те, що з кожною із них вони активізувались після трансформацій 2014 року. В цьому контексті хотілось би наголосити на тому, що Україна й досі не повною мірою розглядається згаданими державами як окремий перспективний політичний партнер, а, скоріше, як фактор стримування чи тиску щодо Російської Федерації [3].

Окрім того, не останню роль у такому стані речей грає статус України як політичного, так і економічного реципієнта. Двосторонні відносини будується не на ініціативі української сторони, а на створенні державами-членами Бенілюксу через ряд як дипломатичних, так і економічних поступок сприятливого клімату для такої співпраці. З одного боку, це певною мірою її поглиблює, однак з іншого — позбавляє нашу державу можливості контролювати ситуацію [4].

Дипломатичні відносини між Україною і Нідерландами було встановлено у 1992 році. У 2016 році Нідерланди відкрили Посольство у Києві, а Україна поширила повноваження Посла у країнах Бенілюксу на Нідерланди у 1993 році. Повноцінне Посольство було відкрито у Гаазі у 2002. Також в Україні функціонує Консульство Нідерландів у м. Львів.

На початку співпраці відбулось декілька візитів на найвищому рівні: візит Прем'єр-Міністра Нідерландів (1996), візит Президента України (1997, 2004), візит Прем'єр-Міністра Нідерландів (2004, 2005).

Протягом 2014–2015 років через посилення напруженості відносин між країнами, Президент України зустрічався із Прем'єр-Міністром Нідерландів 5 разів, у тому числі — і у форматі тет-а-тет.

Після катастрофа Boeing 777 в Донецькій області авіакомпанії Malaysia Airlines, що виконував плановий рейс з Амстердама в Куала-Лумпур (17.07.2014), між державами було проведено ряд зустрічей із цього питання.

Так, 23–24 липня 2014 року відбувся спільний з Міністром закордонних справ Австралії робочий візит Міністра закордонних справ Нідерландів в Україну.

В рамках візиту, в присутності Президента України було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міністром закордонних справ України та Міністром закордонних справ Королівства Нідерланди щодо розслідування авіаційної події щодо падіння цивільного літака Малайзійських авіаліній рейс МН17, що сталася 17 липня 2014 р. [5].

Візит засвідчив готовність сторін до подальшої конструктивної співпраці з Україною як на двосторонньому рівні, так і в рамках міжнародних організацій. Зокрема, в рамках проведення експертної місії репатріації загиблих у катастрофі Боїнга Малайзійських авіаліній МН17 та проведення розслідування причин катастрофи.

Та наріжним каменем у відносинах між двома державами став Референдум у Нідерландах щодо схвалення Угоди про асоціацію України з ЄС. Він пройшов 6 квітня 2016 року і 61,1% респондентів сказали «проти». Перша реакція нідерландського уряду була такою (07.04.2016): «У вівторок 12 квітня будуть оголошені остаточні результати референдуму, але ясно, що процес ратифікації не може бути продовжений, як ніби нічого не сталося. Тепер уряд буде роздумувати про результати і консультуватися з нідерландським парламентом. Згодом, нідерландський уряд також буде говорити з ЄС партнерами і урядом України. Цей процес займе деякий час, щоб ми були в змозі досягти рішення, прийнятного для всіх сторін» [6].

Вже 8 квітня Прем'єр-Міністр Нідерландів під час телефонної розмови з президентом України заявив, що його країна підтримає надання безвізового режиму для українців. Президент зазначив, що дана угода відповідає інтересам двох країн, а також зазначив відданість України імплементації Угоди про асоціацію, включаючи положення про зону вільної торгівлі. Визначення із своєю позицією, ймовірно, забере у Королівства декілька місяців [7].

Також Прем'єр-Міністр зазначив, що сподівається на те, що українці поставляться до результатів референдуму із розумінням і це не вплине на стабільні та добрі відносини між державами.

Серед аргументів, які нідерландці обирали для себе можна виділити такі (опитування порталу «Європейська правда») [8].

За:

49% : це полегшує торгівлю між Нідерландами та Україною

41% : це вигідно для економіки Нідерландів

33% : Україна стане сильнішою у протистоянні з Росією Проти:

59% : я не довіряю Україні через корупцію

34% : асоціація — перший крок до членства у ЄС

31% : я не розділяю європейські цінності

З приводу Референдуму, Міністр закордонних справ Польщі заявив, що він вважає результати референдуму «глухом» і аж ніяк не проявом солідарності, яку декларує ЄС [9].

Для Нідерландів Україна є важливим економічним партнером, особливо в аграрному секторі. Свідченням цього є плідна робота Спільної робочої групи з аграрних питань, одним із важливих здобутків якої стало підписання влітку 2018 року угоди про подальше поглиблення співпраці у цій сфері (тоді Нідерланди були 4-м партнером України з об'ємом експорту). Основну увагу співпраці звернено на: вирощування картоплі і молочну промисловість. Окрім того, Нідерланди консультують українську сторону з питання проведення земельної реформи у Запорізькій області [10].

Окрім того, не варто забувати, що Україна є важливим учасником програми MATRA, яка спрямована на встановлення і підтримку дотримання прав людини в країнах Південно-Східної та Східної Європи. MATRA фокусується на діяльності, яка сприяє розвитку демократії, заснованої на верховенстві закону, із можливістю діалогу між урядом і громадянським суспільством; із створенням потенціалу до зміцнення громадянських інститутів і уряду, а також зміцнення двосторонніх відносин [11].

Програма MATRA з соціальної трансформації працює в Україні з 1993 року. Щоб ефективно реагувати на сучасні події та виклики в Україні, у 2020 році програма MATRA буде зосереджена на просуванні законності, ефективного управління та громадянського суспільства в Україні. Ці сфери відповідають духу «принципів Торонто», викладених під час Української конференції з питань реформ, яка відбулася в липні 2019 року. Серед них безпека та верховенство права, демократія та належне врядування, добробут та розвиток людського капіталу [12; 13].

Виходячи з вище окресленого можна зробити висновок, що ініціатором поглиблення двосторонньої співпраці між державами є Королівство Нідерланди, а не Україна, при чому подібна тенденція спостерігається з часу встановлення дипломатичних відносин, що свідчить про пасивну, а отже малоефективну позицію України [14].

Королівство Бельгія встановило дипломатичні відносини із Україною у березні 1992 року після того, як визнало її незалежність 31 грудня 1991 року.

У 1997 році було укладено Договір про взаєморозуміння і співробітництво між спільнотами і федеральними частинами Бельгії та Україною, який на сьогодні є основою двосторонніх відносин [15].

Свої інтереси Королівство Бельгія представляє через Посольство у Києві, а також два консульства у Львові та у Донецьку (функціонування останнього тимчасово перенесене до м. Дніпро) [16].

У свою чергу Україна представляє свої інтереси у Королівстві через Посольство України в Бельгії та Великому Герцогстві Люксембург за сумісництвом (м. Брюссель).

Що стосується політичних зв'язків Бельгії та України, то інформація про них в офіційних джерелах (на сайті Міністерства закордонних справ або на сайті Посольств) не є вичерпною та актуальною. Перший візит до Бельгії здійснив Президент України Л. Кравчук у 1992 році, після чого до 2014 року відбулось 9 зустрічей Президентів України із прем'єр-міністрами, головами урядів та головами обох палат Королівства, при чому лише одна із цих зустрічей відбулась на території Бельгії (візит В. Ющенка 2009 року). Всі інші мали місце або на території України, куди прибували бельгійські представники (так, наприклад, у 2010 році Київ на чолі економічної місії відвідав тоді Спадкоємний Принц Бельгії Філіп), або на території інших держав (2 зустрічі відбувались протягом сесій ООН у Нью-Йорку — 2005 та 2013 роки, а також у рамках інших заходів, наприклад, у м. Гданськ, Польща).

У липні 2008 р. у Верховній Раді України було створено депутатську групу дружби Україна-Бельгія, яку очолив народний депутат України Б. Тарасюк. Упродовж 2008–2009 рр. відбулося шість зустрічей на рівні парламентських груп дружби двох країн, парламентських комітетів у закордонних справах, з питань європейської інтеграції.

У бельгійському федеральному парламенті останніх скликань також функціонувала Група дружби Бельгія-Україна. Після парламентських виборів у Бельгії у травні 2014 року, у грудні того ж року там була сформована нова Група дружби. Аналогічний процес було розпочато в Україні.

На рівні голів дипломатичної служби регулярні візити до обох країн були розпочаті бельгійською стороною у 1996 році і мали місце декілька разів на рік у двосторонньому і багатосторонньому форматах. Так, у березні 2014 р. Міністр закордонних справ Бельгії разом з міністрами закордонних справ Нідерландів і Люксембургу відвідали Київ, де відбулися зустрічі з В.о. Президента, Головою Верховної Ради України, Міністром закордонних справ України та іншими українськими високопосадовцями [15].

В листопаді 2017 року Президента П. Порошенка було запрошено на аудієнцію до короля бельгійців Філіпа, в кінці якої Президент запросив голову держави відвідати Україну із зустрічним візитом, а також подякував Бельгії за політичну підтримку і солідарність. Окрім того, П. Порошенко відзначив високий рівень співпраці між двома державами у рамках міжнародних організацій [17].

Ця зустріч голів держав відбувалась у рамках саміту «Східного партнерства» у Брюсселі 24 листопада. За деякий час до нього повідомлялось, що П. Порошенко може відмовитись відвідати сесію, якщо проект декларації для цього Саміту не буде змінений, оскільки у ньому не йшлося про європейську перспективу для України та зміну «раніше встановленої схеми». У повідомленні також йдеться, що «погрози Президента у Брюсселі не сприймають серйозно» [28].

Взагалі, окремо варто зупинити увагу на тому, що федеративний устрій Королівства Бельгія хоча й мав би стати корисним кейсом, який могла б взяти до уваги, вивчити його переваги та недоліки українська сторона, натомість, є чи не наріжним каменем у двосторонніх відносинах країн. Так, за Україною спостерігається недооцінювання важливості суб'єктів федерації Бельгії, кількаразове затягування переговорів і організації багатосторонніх зустрічей навіть у суто економічній площині [19].

Відносини між Королівством Бельгія та Україною, як і з Нідерландами, похвалились з 2014 року із початком активних військових дій на сході України. Бельгія завжди прихильно ставилась до Російської Федерації, як і Люксембург, оскільки вони тісно пов'язані із її громадянами фінансовими зв'язками. Однак офіційно бельгійська сторона виступає за територіальну цілісність України, підтримує санкції проти РФ і надає гуманітарну допомогу. Однак, слово «агресія» активно не вживається у промовах чиновників, при чому бельгійці доволі спокійно підходять до питання порушення міжнародного права, незважаючи на свою явну орієнтацію на цей аспект у міжнародних відносинах, про що було сказано вище [20].

Після катастрофи рейсу МН17 для України і Бельгії з'явився ще один сумний привід для зустрічей. Останнім кроком для держав у цьому напрямі стало підписання угоди про розслідування аварії МН17 між Україною, Австралією, Бельгією, Малайзією та Нідерландами 20 вересня 2017 року у Нью-Йорку, що має на меті працювати разом в Об'єднаній слідчій групі і співпрацювати у судовому переслідуванні підозрюваних у причетності до падіння цього літака. Раніше у липні 2017 року ці країни домовилися

про проведення судового процесу, який пройде із використанням законодавства Нідерландів у м. Гаага [21].

Важливо відзначити, що у Бельгії проживає невелика українська громада, що налічує до 4 тис чоловік, але зайняті вони переважно у промисловості та сфері обслуговування, тому не мають впливу на політичне життя країни. Місцями компактного проживання українців в Бельгії традиційно були і залишаються шахтарські регіони країни навколо міст Монс, Шарлеруа, Гент, Льеж. Представники нової хвилі еміграції здебільшого проживають в районі м. Антверпен [22].

Діяльність Товариства українців у Бельгії, Об'єднання українок Бельгії та Спілки української молоді Бельгії координується Головною радою українських громадських організацій Бельгії (ГРУГОБ). Діяльність Спілки української молоді здійснюється на базі Культурно-відпочинкового центру «Франкополе». Союз українців Бельгії (СУВ) проводить заходи в приміщенні Української автокефальної православної церкви у м. Буссуа-Мораж [23].

Натомість економічне партнерство між країнами має давні традиції і є більш жвавим. Так наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття Бельгія була одним із найбільших інвесторів у промисловість Східної і Південної України. У 2016 році у Лисичанську була навіть відкрита виставка, присвячена цим процесам, яку організував Український кризовий медіа-центр (УКМЦ) за підтримки Посольства Бельгії в Україні. У Лисичанську виставку розташували у міському краєзнавчому музеї, відрив її Посол Бельгії в Україні Люк Якобс. Тоді у цьому регіоні працювали більше 80 бельгійських підприємств — шахти, гірничо-видобувні, металургійні, хімічні та машинобудівні підприємства. «Масштаби інвестицій у цей період були настільки значними, що бельгійці часто напівжартома називали Донбас «десятою провінцією Бельгії», — пише УКМЦ.

Відкриваючи виставку у Лисичанську та спілкуючись із представниками місцевої і регіональної влади, Люк Якобс наголосив на необхідності зберегти спільну бельгійсько-українську спадщину. Він зауважив, що споруджені бельгійцями будинки, що наразі знаходяться в аварійному стані, необхідно оглянути та визначити, чи можливо їх зберегти та реконструювати. Після цього слід обмежити до них доступ, щоб зупинити подальшу руйнацію та убезпечити людей [24].

У 2011 році в Антверпені було підписано Меморандум про співробітництво між Одеським та Антверпенським портами. Бельгійська урядова делегація у 2011 р. взяла участь у заходах, присвяче-

них 25-м роковинам Чорнобильської катастрофи, зокрема в роботі Київського саміту з питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії [25].

На сучасному етапі експортно-імпорتنі операції між двома країнами зменшуються в об'ємах (у 2015 році — на 30%). Основні продукти експорту: зернові культури, насіння і плоди олійних рослин, палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; продукти неорганічної хімії; чорні метали; текстильний одяг; деревина і вироби з неї. Основні продукти імпорту: фармацевтична продукція; пластмаси, полімерні матеріали; засоби наземного транспорту (крім залізничного); хімічна продукція; реактори ядерні, котли, машини; електричні машини; м'ясо; палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки; алкогольні і безалкогольні напої та оцет.

В Україні зареєстровано близько 120 підприємств, що мають бельгійські інвестиції. Основними сферами, де використовується бельгійський капітал, є: промисловість (основу складають виробництво харчових продуктів і машинобудування), торгівля і послуги, транспорт і телекомунікації.

Тим не менше, у 2015 році спеціалісти робили заяви про те, що інвестиційні відносини із Бельгією для України мають великий потенціал [26]. У 2016 році мало місце засідання Міжурядової комісії України та Бельгії з питань економічної співпраці та бізнес-форум [27].

Перспективні інвестиційні проекти: бельгійська компанія Euro Immo Star (100% акцій — державні) вивчає можливості інвестування в Україні сучасного залізничного терміналу та центру логістики (близько 30 млн. євро). Бельгійська компанія B.S.A International (у складі Lactalis Group) отримала дозвіл на придбання контрольного пакету акцій ТОВ «Молочний дім 1» у Павлограді (Дніпропетровська обл.), ТОВ «Молочний дім 2» у Гнівані (Вінницька обл.) і ТОВ «Сакура» (Дніпропетровськ).

Важливе значення в експортній роботі має рекламування вітчизняної продукції, зокрема на виставках. Як приклад можна навести досвід допомоги українських дипломатів в організації представлення української виноробної галузі у щорічній виставці «Вина і смаки» в місті Дінан. У роботі виставки взяли участь представники близько 100 українських підприємств — виробників вино- та алкогольної продукції, м'ясо-молочної, кондитерської та броварної продукції. На щорічній церемонії нагородження відзнаками Міжнародного інституту смакових якостей продукція української компанії «Немиров» (горілка Nemiroff LEX Ultra) отримала срібну нагороду. Із березня 2009 р. продукція «Немиров» представлена в Бельгії торговельною мережею Макро/

Metro Cash&Carry. За результатами домовленостей з бельгійськими аграріями проведено презентацію українського агропромислового потенціалу на міжнародному сільськогосподарському салоні «Agribex» у місті Брюссель.

Значний інтерес у межах економічної дипломатії становить також робота з місцевими ТПП та експортно-інвестиційними агентствами. Це і співпраця з ТПП «Бенілюкс — СНД», із регіональними експортно-інвестиційними агентствами Бельгії: AWEX, FIT та «Брюссель-експорт» та економічним агентством «Ено девелопман» валлонської провінції Ено. У межах проектів започатковано випуск інформаційного бізнес-бюлетеню «Flesh Letter Ukraine» [25].

У 2019 році у економічних відносинах Бельгії та України спостерігалось поживлення. У Брюсселі було проведено чотири зустрічі Спільної комісії з питань торгівлі, економічного та фінансового співробітництва, в рамках яких увагу було звернено на сектори енергоефективності, чистої енергетики, інфраструктури, сільського господарства, інформаційних технологій та дослідження інвестиційних можливостей в цілому [28].

Окрім того, важливим здобутком двосторонніх відносин стало приєднання Бельгії до Декларації Генеральної Асамблеї ООН про відзначення 85-ї річниці Голодомору. На одній із зустрічей у Брюсселі Івана Климпуш Цинцадзе (тоді — Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України) закликала представників бельгійського уряду затвердити резолюцію про визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом Українського народу [29].

Того ж дня, що і Бельгія, незалежність України визнало Велике Герцогство Люксембург, а дипломатичні відносини встановило 1 липня 1992 року. У 1994 році Президент України Л. Кравчук здійснив візит до країни, де було підписано угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, Спільну декларацію Президента України і Прем'єр-міністра Люксембургу, двосторонню міжурядову Угоду про повітряне сполучення.

Відносини України та Великого Герцогства одразу після встановлення дипломатичних відносин не можна назвати стабільними або регулярними, що подекуди відноситься і до сучасного їх стану, що характеризується недооцінюванням Україною співпраці із Люксембургом [30].

Усі зустрічі, що мали місце за ці роки співпраці, були проведені в контексті діалогу України із ЄС або НАТО, саме тому жодної інформації про візити

люксембурзьких чиновників до України на сайті Посольства України у Бельгії та Люксембурзі немає. Винятком може стати лише візит Голови Палати депутатів Люксембургу Л. Мозара до України на запрошення Голови ВРУ В. Литвина у 2011 році [31].

Обидві країни не мають власних Посольств у Люксембурзі та Києві. Свої інтереси Україна представляє у Люксембурзі через Посольство у Королівстві Бельгія (м. Брюссель), а Люксембург — через Посольство у Чеській Республіці (м. Прага). Варто зазначити, що, окрім цього, у Києві знаходиться Почесне консульство Великого Герцогства [32].

На запрошення Міністра закордонних справ Павла Клімкіна його колега із Люксембургу Жан Ассельборн відвідав Україну із робочим візитом у березні 2017 року. Тут він мав зустрічі із Президентом України, міністром економіки, депутатами Верховної Ради. Переговори мали на меті оцінити політичну ситуацію в Україні та виконання Мінських домовленостей. Міністр закордонних справ заявив, що «Україна має залишатись пріоритетом».

Окрім цього була здійснена поїздка у місто Маріуполь, у якій також був присутній посол ЄС у Києві. Протягом неї голові дипломатичної служби були організовані зустрічі із губернатором Донецька, мером Маріуполя, представниками ОБСЄ в Україні. Поїздка включала в себе також відвідини Широкиного і Дніпра, де Міністр закордонних справ побував у лікарні ім. Мечникова.

З початку конфлікту на сході України Люксембург виділив близько 2 млн. євро на гуманітарну та технічну допомогу. Міністр закордонних справ анонсував ще один переказ коштів допомоги на суму у 500 тисяч євро на потреби молоді та медичних інституцій [33].

У свою чергу 16 листопада 2017 року Міністр закордонних справ України Павло Клімкін здійснив офіційний візит у Люксембург, де зустрівся із своїм колегою, головою Парламенту і спеціалістами із закордонних справ. Цей візит, зокрема, був присвячений святкуванню 25-річчя встановлення дипломатичних відносин України та Люксембургу. Чиновники обговорили питання Євроінтеграції, відновлення Донбасу та саміту Східного партнерства [34; 35].

У вересні 2017 року до Люксембургу із робочим візитом прибула парламентська група дружби Верховної Ради України, яку прийняв Міністр закордонних справ Люксембургу. Вони розглядали відносини із Євросоюзом, оцінили актуальну інформацію про ситуацію вздовж лінії фронту та у Криму, а також обговорили стан виконання Мінських домовленостей [36].

Події в Україні привернули увагу НАТО до східного флангу об'єднання, що поклато початок розгортанню нового контингенту багатонаціонального війська в кожній із країн Балтії і Польщі. Так в грудні 2017 року додому до Люксембургу повернулось 22 люксембурзьких військових (1 офіцер, три унтер-офіцери, три каптали та 15 солдатів). Вони проходили 2-місячну службу у Литві, будучи частиною військового складу Німеччини за цією програмою [37].

За даними Держстату Україна збільшує свій імпорт із Люксембургом. Натомість зменшуючи експорт і маючи таким чином негативне торговельне сальдо. Основними товарами експорту є насіння і плоди олійних рослин; продукти неорганічної хімії; екстракти дубильні; реактори ядерні, котли, машини; сіль; сірка; землі та каміння; деревина і вироби з неї; пластмаси, полімерні матеріали; чорні метали; вата; палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки.

Основними товарам імпорту є папір та картон; каучук, гума; вироби з чорних металів; реактори ядерні, котли, машини; пластмаси, полімерні матеріали; чорні метали; інструменти, ножові вироби; інші вироби з недорогоцінних металів; прилади та апарати оптичні, фотографічні; екстракти дубильні; вата; ефірні олії; електричні машини.

В Україні зареєстровано близько 100 підприємств з люксембурзькими інвестиціями. Зазначені інвестиції задіяні, зокрема, в промисловості, оптовій та роздрібній торгівлі, будівництві, в сфері транспорту [38].

Одним із найбільших досягнень української дипломатії останнього часу у фінансовій сфері є ратифікація Конвенції між урядами двох країн про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням у податках на доходи та капітал. Це відбулось у березні 2017 року. Повідомляється, що переговори з цього приводу тривали 19 років, незважаючи на те, що обидві країни приєдналися до ініціативи Організації економічного співробітництва і розвитку щодо протидії розмивання податкової бази BEPS. Спочатку Конвенція була підписана ще у вересні 1997 року, проте в 1998 році Верховна Рада відхилила її ратифікацію, так як документ передбачав звільнення від оподаткування дивідендів і ставку оподаткування відсотків на рівні 2% [39].

У березні 2019 року на спільній прес-конференції з тодішнім міністром закордонних справ України Павлом Клімкіним міністр закордонних та європейських справ Люксембургу Жан Ассельборн заявив, що незаконна анексія Криму залишається загрозою для міжнародної системи безпеки, а милітаризація півострова викликає занепокоєння у міжнародному співтоваристві. Він зазначив, що Люксембург, як член Європейського Союзу, як і весь ЄС, підтримує територіальну цілісність України. Це важливе дипломатичне досягнення для України [40].

Висновки. Протягом останніх п'яти років політично-економічний діалог між Бенілюксом і Україною переживає піднесення за рахунок поживавлення асоціації України із ЄС. Щороку проводиться до 10 зустрічей на тій чи іншій території, які стосуються одного з аспектів цього процесу. Так, із Нідерландами велись активні перемовини щодо рішення їх референдуму з українського питання, із Бельгією — щодо відновлення колишніх фінансових інвестицій, із Люксембургом — щодо податків. На превеликий жаль, відповідні джерела зазначаються, що попри загальну зацікавленість західних держав у співпраці із нашою країною, конкретні кроки не є настільки активними, як очікувалось, оскільки поки що ми не здатні бути надійним партнером ні у бізнесі, не у політиці. Тим не менше, у зовнішньополітичній стратегії України Бенілюкс не може не бути присутнім, оскільки саме до думки цих країн дослухаються при прийнятті рішень, в тому числі і щодо нашої країни. На жаль, та активність, із якою надається інформація по двостороннім відносинам та конкретним крокам співпраці, залишає бажати кращого.

Політичні відносини з Україною у держав-членів Бенілюксу є посередніми і їх активізація за рахунок розслідування авіакатастрофи МН-17, зрозуміло, не принесла потепління. Однак дослідження показало, що доволі сильними є як зацікавленість Бенілюксу в економічній співпраці із Україною (це демонструє проведення пулу засідань, наприклад, Спільної комісії з питань торгівлі, економічного та фінансового співробітництва), так і сильна гуманітарна лінія (так, наша країна є найактивнішим учасником програми Східного партнерства і особливо MATRA — соціально-гуманітарної програми Нідерландів).

Література

1. Резніков В. Зовнішньоекономічне співробітництво України з країнами Бенілюксу: економіко-дипломатичний аспект // Ефективна економіка. 2015. № 17. С. 51–63. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4072>
2. Манаєнко І. Динамізм розвитку країн Бенілюксу в умовах європейських трансформацій // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. № 8 (2). С. 9–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8%282%29_4
3. Mével J.-J. Mise en échec, l'UE laisse la porte ouverte à l'Ukraine // Le Figaro. 2013. URL: <https://www.lefigaro.fr/international/2013/11/25/01003-20131125ARTFIG00522-mise-en-echec-l-ue-laisse-la-porte-ouverte-a-l-ukraine.php>
4. Кривонос Р. А. Кудряченко А. І. Стан і перспективи співпраці України з країнами Бенілюксу // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин: колективна монографія / За ред. А. І. Кудряченка. К.: Фенікс, 2011. — С. 419–439.
5. Політичні відносини між Україною та Нідерландами // Посольство України в Королівстві Нідерланди. 2015. URL: <http://netherlands.mfa.gov.ua/ua/ukraine-nl/diplomacy>.
6. Advisory referendum — reaction Dutch government // Kingdom of the Netherlands. 2016. URL: <http://ukraine.nlembassy.org/news/2016/04/advisory-referendum-%E2%80%93-reaction-dutch-government.html>.
7. Шевченко С. Нідерланды поддержат безвизовый режим с Украиной — Рютге // Пресса Украины. 2016. URL: <http://uapress.info/ru/news/show/126579>.
8. Сидоренко С. Нідерланди «обміняли» картини на офшори: сенсаційне опитування перед референдумом по Україні // Європейська правда. 2016. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/6/7047328>.
9. Minister Witold Waszczykowski about Eastern Partnership and Dutch decision on Ukraine: «European solidarity holds for all parties» // Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland. 2016. URL: <http://www.mfa.gov.pl/en/ministry>.
10. Ukraine and the Netherlands signed a joint statement on bilateral cooperation in the agro-industrial complex // Government Portal. 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-ta-niderlandi-pidpisali-spilnu-zayavu-shchodo-dvostoronnoyi-spivpraci-v-apk-olga-trofimceva>.
11. MATRA EMBASSY PROGRAMME // Kingdom of the Netherlands. 2019. URL: <http://unitedkingdom.nlembassy.org/binaries/content/assets/postenweb/k/kosovo/netherlands-embassy-in-pristina/development-cooperation/matra-embassy-programme.pdf>
12. Принципи Торонто: приєднатися // Реанімаційний Пакет Реформ. 2019. URL: <https://rpr.org.ua/news/pryntsypy-toronto-pryjednatysya/>.
13. The Matra Programme // Kingdom of the Netherlands. 2020. URL: <https://www.netherlandsandyou.nl/your-country-and-the-netherlands/ukraine/and-the-netherlands/matra-programme>.
14. Кривонос Р. А. Українсько-нідерландська співпраця як складова реалізації євроінтеграційних прагнень України // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 111. Частина I (у двох частинах). К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Інститут міжнародних відносин, 2012. С. 50–60.
15. Україна та Бельгія // Посольство України в Королівстві Бельгія та Великому Герцогстві Люксембург (за сумісництвом). URL: <http://belgium.mfa.gov.ua/ua/ukraine-be/diplomacy>.
16. Embassy and consulates // Embassy of Belgium in Ukraine. URL: <http://ukraine.diplomatie.belgium.be/en/embassy-and-consulates>.
17. Порошенко запросив короля Бельгії в Україну // Корреспондент.net. 2017. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3909935-poroshenko-zaprosyv-korolia-belhii-v-ukrainu>.
18. ЗМІ: Порошенко може пропустити євросаміт // Корреспондент.net. 2017. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3909498-zmi-poroshenko-mozhe-propustyty-yevrosamit>.
19. Сободар О. Трансформація зовнішньої політики Королівства Бельгія після Конституційної реформи 1993 р. // Всесвітня історія. 2018. URL: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/16.pdf
20. Бельгія. Командний игрок // ZN, UA. 2015. URL: https://zn.ua/international/belgiya-komandnyy-igrok_.html.
21. Україна, Австралія, Бельгія, Малайзія і Нідерланди підписали угоду про розслідування аварії MH17 // ГОРДОН. 2017. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/mh17crash/-ukrajina-avstralija-belgija-malajzija-i-niderlandi-pidpisali-ugodu-z-rozsliduvannja-avariji-mh17-208231.html>.
22. Чекаленко Л. Васильєв Д. Україна — Королівство Бельгія: відносини і співробітництво. 2016. URL: https://lyudmilache.at.ua/blog/ukrajina_korolivstvo_belgija_vidnosini_i_spivrobitnictvo/2016-08-15-27

23. Українська громада в Бельгії // Державна підтримка українського експорту. URL: http://www.ukrexporth.gov.ua/ukr/z_info/ukr/3486.html
24. У Лисичанську відкрилася виставка про інвестиції Бельгії в Україну наприкінці XIX — початку XX століття // Ukraine Crisis Media Center. 2016. URL: <http://uacrisis.org/ua/42733-ukraine-belgium-lysyhansk>.
25. Україна — Королівство Бельгія: відносини і співробітництво Зовнішні Справи. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/ukrajina-korolivstvo-belgija-vidnosini-i-spivrobitn/>.
26. Бельгія — Украина: отношения развиваются // Общественное Телевидение Днепра. 2015. URL: <http://www.otv.ua/belgiya-ukraina-otnosheniya-razvivayutsya-2/>.
27. Міжурядова комісія України та Бельгії провела засідання з питань економічної співпраці — МЗС. ФОТО-репортаж // ЦЕНЗОР.НЕТ. 2016. URL: https://ua.censor.net.ua/photo_news/407093/mijuryadova_komisiya_ukrayiny_ta_belgiyi_provela_zasidannya_z_pytan_ekonomichnoyi_spivpratsi_mzs_fotoreportaj
28. Ukraine, Belgium to expand cooperation in energy, agriculture and IT // UKRINFORM. 2019. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/2622917-ukraine-belgium-to-expand-cooperation-in-energy-agriculture-and-it.html>.
29. Ukraine, Belgium discuss trade and economic partnership, military cooperation // UKRINFORM. 2019. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/2648421-ukraine-belgium-discuss-bilateral-dialogue-trade-and-economic-partnership.html>.
30. Собоदार О. Україно-Люксембурзькі відносини у 90-х роках XX ст. // ЕМІНАК. URL: <http://oaji.net/articles/2017/294-1521399087.pdf>
31. Україна та Люксембург // Посольство України в Королівстві Бельгія та Великому Герцогстві Люксембург (за сумісництвом). URL: <http://belgium.mfa.gov.ua/ua/ukraine-luxembourg/diplomacy>.
32. Велике Герцогство Люксембург // Міністерство закордонних справ України. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/dip-in-ukraine/missions-list/68>.
33. Visite de travail de Jean Asselborn en Ukraine // Le Gouvernement du Grand Duché de Luxembourg. 2017. URL: <https://www.gouvernement.lu/6797353/14-asselborn-ukraine>.
34. Клишкин сегодня совершит официальный визит в Люксембург // Укрінформ. 2017. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-politics/2345166-klimkin-segodna-sovershit-oficialnyj-vizit-v-luksemburg.html>.
35. Entrevue de Jean Asselborn avec le ministre des Affaires étrangères de l'Ukraine, Pavlo Klimkin, à Luxembourg, le 16 novembre 2017 // Le Gouvernement du Grand Duché de Luxembourg. 2017. URL: <https://www.gouvernement.lu/7544416/14-asselborn-ukraine>.
36. Entrevue de Jean Asselborn avec le groupe d'amitié parlementaire Ukraine- Luxembourg de la Verkhovna Rada à Luxembourg // Le Gouvernement du Grand Duché de Luxembourg. 2017. URL: <https://www.gouvernement.lu/7357915/18-asselborn-ukraine-luxembourg>.
37. L'armée accueille les membres du deuxième contingent eFP 02 // Le Gouvernement du Grand Duché de Luxembourg. 2017. URL: <https://www.gouvernement.lu/7642790/20-armee-efp02>.
38. Люксембург // Український світ. URL: <http://ukrsvit.org/%d0%bb%d1%8e%d0%ba%d1%81%d0%b5%d0%bc%d0%b1%d1%83%d1%80%d0%b3/>.
39. Украина и Люксембург согласовали отмену двойного налогообложения // delo.ua. 2017. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/ukraina-i-ljuksemburg-soglasovali-otmenu-dvojnogo-nalogooblozhen-329004/>.
40. UkrInform: Luxembourg says annexation of Crimea remains threat to international security // Kyiv Post. 2019. URL: <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/ukrinform-luxembourg-says-annexation-of-crimea-remains-threat-to-international-security.html?cn-reloaded=1>

References

1. Rjeznikov V. ZovnishnjoekonomichnespivrobitnyctvoUkrainyzkrajinyBeniljksu:ekonomiko-dyplomatychnyj aspekt // Efektyvna ekonomika. 2015. #17. S. 51–63. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4072>
2. Manajenko I. Dynamizm rozvytku krajin Beniljksu v umovakh jevropsjkykh transformacij // Naukovyj visnyk Uzhgorodskogho nacionalnogho universytetu. Serija: Mizhнародni ekonomichni vidnosyny ta svitove gho gospodarstvo. 2016. № 8 (2). S. 9–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8%282%29_4
3. Mével J.-J. Mise en échec, l'UE laisse la porte ouverte à l'Ukraine // Le Figaro. 2013. URL: <https://www.lefigaro.fr/international/2013/11/25/01003-20131125ARTFIG00522-mise-en-echec-l-ue-laisse-la-porte-ouverte-a-l-ukraine.php>
4. Kryvonos R. A. Kudrjachenko A. I. Stan i perspektyvy spivpraci Ukrainy z krajiny Beniljksu // Ukraina v Jevropi: kontekst mizhнародnykh vidnosyn: kolektyvna monohrafija / Za red. A. I. Kudrjachenka. K.: Feniks, 2011. S. 419–439.

5. Politychni vidnosyny mizh Ukrajinou ta Niderlandamy // Posoljstvo Ukrainy v Korolivstvi Niderlandy. 2015. URL: <http://netherlands.mfa.gov.ua/ua/ukraine-nl/diplomacy>.
6. Advisory referendum — reaction Dutch government // Kingdom of the Netherlands. 2016. URL: <http://ukraine.nlembassy.org/news/2016/04/advisory-referendum-%E2%80%93-reaction-dutch-government.html>.
7. Shevchenko S. Niderlandy podderzhat bezvizovyy rezhim s Ukrainoy — Rytte // Pressa Ukrainy. 2016. URL: <http://uapress.info/ru/news/show/126579>
8. Sydorenko S. Niderlandy «obminjaly» kartyny na ofshory: sensacijne opytuvannja pered referendumom po Ukraini // Jevropejska pravda. 2016. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/6/7047328>.
9. Minister Witold Waszczykowski about Eastern Partnership and Dutch decision on Ukraine: «European solidarity holds for all parties» // Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland. 2016. URL: <http://www.mfa.gov.pl/en/ministry>
10. Ukraine and the Netherlands signed a joint statement on bilateral cooperation in the agro-industrial complex // Government Portal. 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-ta-niderlandi-pidpisali-spilnu-zayavu-shchodo-dvostoronnoyi-spivpraci-v-apk-olga-trofimceva>.
11. MATRA EMBASSY PROGRAMME // Kingdom of the Netherlands. 2019. URL: <http://unitedkingdom.nlembassy.org/binaries/content/assets/postenweb/k/kosovo/netherlands-embassy-in-pristina/development-cooperation/matra-embassy-programme.pdf>
12. Pryncypy Toronto: pryjednatysja // Reanimacijnyj Paket Reform. 2019. URL: <https://rpr.org.ua/news/pryntsypy-toronto-pryjednatysya/>.
13. The Matra Programme // Kingdom of the Netherlands. 2020. URL: <https://www.netherlandsandyou.nl/your-country-and-the-netherlands/ukraine/and-the-netherlands/matra-programme>.
14. Kryvonos R. A. Ukrajinsjko-niderlandsjka spivpracija jak skladova realizaciji jevrintegracijnykh prahnenj Ukrainy // Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: Zbirnyk naukovykh pracj. Vypusk 111. Chastyna I (u dvokh chastynakh). — K.: Kyjivskij nacionalnij universytet imeni Tarasa Shevchenka; Instytut mizhnarodnykh vidnosyn, 2012. — S. 50–60.
15. omu Ghercoghstvi Ljuksemburgh (za sumisnyctvom). URL: <http://belgium.mfa.gov.ua/ua/ukraine-be/diplomacy>.
16. Embassy and consulates // Embassy of Belgium in Ukraine. URL: <http://ukraine.diplomatie.belgium.be/en/embassy-and-consulates>.
17. Poroshenko zaprosyv korolja Belghiji v Ukrainu // Korrespondent.net. 2017. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3909935-poroshenko-zaprosyv-korolia-belhii-v-ukrainu>.
18. ZMI: Poroshenko mozhe propustyty jevrosamit // Korrespondent.net. 2017. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3909498-zmi-poroshenko-mozhe-propustyty-jevrosamit>.
19. Sobodar O. Transformacija zovnishnjoji polityky Korolivstva Belghija pislja Konstytucijnoji reformy 1993 r. // Vsesvitnja istorija. 2018. URL: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/16.pdf
20. Belgiya. Komandnyy igrok // ZN, UA. 2015. URL: <https://zn.ua/international/belgiya-komandnyy-igrok-.html>.
21. Ukraina, Avstralija, Belghija, Malajzija i Niderlandy pidpysaly ughodu pro rozsliduvannja avariji MH17 // GHORDON. 2017. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/mh17crash/-ukrajina-avstralija-belgija-malajzija-i-niderlandi-pidpisali-ugodu-z-rozsliduvannja-avariji-mh17-208231.html>.
22. Chekalenko L. Vasyljev D. Ukraina. Korolivsvo Belghija: vidnosyny i siiivrobitnyctvo. 2016. URL: https://lyudmilache.at.ua/blog/ukrajina_korolivstvo_belgija_vidnosini_i_spivrobitnyctvo/2016-08-15-27
23. Ukrajinsjka ghromada v Belghiji // Derzhavna pidtrymka ukrajinsjkogho eksportu. URL: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/z_info/ukr/3486.html
24. U Lysychansjku vidkrylasja vystavka pro investyciji Belghiji v Ukrainu naprykinci XIX — pochatku XX stolitja // Ukraine Crisis Media Center. 2016. URL: <http://uacrisis.org/ua/42733-ukraine-belgium-lysyhansk>
25. Ukraina — Korolivstvo Belghija: vidnosyny i spivrobitnyctvo // Zovnishni Spravy. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/ukrajina-korolivstvo-belgija-vidnosini-i-spivrobitn/>
26. Belgiya — Ukraina: otnosheniya razvivayutsya // Obshchestvennoe Televidenie Dnepra. 2015. URL: <http://www.otv.ua/belgiya-ukraina-otnosheniya-razvivayutsya-2/>
27. Mizhurjadova komisija Ukrainy ta Belghiji provela zasidannja z pytanj ekonomichnoji spivpraci — MZS. FOTo-reportazh // CENZOR.NET. 2016. URL: https://ua.censor.net.ua/photo_news/407093/mijuryadova_komisiya_ukrainy_ta_belgiyi_provela_zasidannya_z_pytan_ekonomichnoyi_spivpratsi_mzs_fotoreportaj
28. Ukraine, Belgium to expand cooperation in energy, agriculture and IT // UKRINFORM. 2019. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/2622917-ukraine-belgium-to-expand-cooperation-in-energy-agriculture-and-it.html>

29. Ukraine, Belgium discuss trade and economic partnership, military cooperation // UKRINFORM. 2019. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/2648421-ukraine-belgium-discuss-bilateral-dialogue-trade-and-economic-partnership.html>
30. Sobodar O. Ukrajino-Ljuksemburzjki vidnosyny u 90-kh rokakh XX st. // EMINAK. URL: <http://oaji.net/articles/2017/294-1521399087.pdf>
31. Ukrajina ta Ljuksemburgh // Posoljstvo Ukrajiny v Korolivstvi Beljghija ta Velykomu Ghercoghstvi Ljuksemburgh (za sumisnyctvom). URL: <http://belgium.mfa.gov.ua/ua/ukraine-luxembourg/diplomacy>
32. Velyke Ghercoghstvo Ljuksemburgh // Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrajiny. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/dip-in-ukraine/missions-list/68>.
33. Visite de travail de Jean Asselborn en Ukraine // Le Gouvernement du Grand Duché de Luxembourg. 2017. URL: <https://www.gouvernement.lu/6797353/14-asselborn-ukraine>
34. Klymkyn seghodnja sovershyt ofycyjnyj vyzyt v Ljuksemburgh // Ukrinform. 2017. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-polytics/2345166-klimkin-segodna-soversit-oficialnyj-vizit-v-luksemburg.html>
35. Entrevue de Jean Asselborn avec le ministre des Affaires étrangères de l'Ukraine, Pavlo Klimkin, à Luxembourg, le 16 novembre 2017 // Le Gouvernement du Grand Duché de Luxembourg. 2017. URL: <https://www.gouvernement.lu/7544416/14-asselborn-ukraine>
36. Entrevue de Jean Asselborn avec le groupe d'amitié parlementaire Ukraine- Luxembourg de la Verkhovna Rada à Luxembourg // Le Gouvernement du Grand Duché de Luxembourg. 2017. URL: <https://www.gouvernement.lu/7357915/18-asselborn-ukraine-luxembourg>
37. L'armée accueille les membres du deuxième contingent eFP 02 // Le Gouvernement du Grand Duché de Luxembourg. 2017. URL: <https://www.gouvernement.lu/7642790/20-armee-efp02>.
38. Ljuksemburgh // Ukrajinsjkyj svit. URL: <http://ukrsvit.org/%d0%bb%d1%8e%d0%ba%d1%81%d0%b5%d0%bc%d0%b1%d1%83%d1%80%d0%b3/>
39. Ukraina i Lyukseburg soglasovali otmenu dvoynogo nalogooblozheniya // delo.ua. 2017. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/ukraina-i-ljuksemburg-soglasovali-otmenu-dvojnogo-nalogooblozhen-329004/>
40. UkrInform: Luxembourg says annexation of Crimea remains threat to international security // Kyiv Post. 2019. URL: <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/ukrinform-luxembourg-says-annexation-of-crimea-remains-threat-to-international-security.html?cn-reloaded=1>

Біловус Тетяна Вікторівна
аспірант
ДННУ «Академія фінансового управління»
Біловус Татьяна Викторовна
аспирант
ГУНУ «Академия финансового управления»
Bilovus Tetyana
Postgraduate of the
SESI «Academy of Financial Management»

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6232

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО
МЕХАНІЗМУ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ**
**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО
МЕХАНИЗМА РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ**
**EFFICIENCY OF FUNCTIONING OF THE INVESTMENT
MECHANISM SECURITIES MARKET**

Анотація. У статті досліджуються передумови та чинники, які зумовлюють ефективне функціонування ринку цінних паперів, а також причини низької ефективності інвестиційного механізму ринку цінних паперів в Україні. У роботі наводяться ключові показники, які має включати стратегія розвитку ринку цінних паперів. На основі власних досліджень автор пропонує основні напрями підвищення фінансової ефективності інвестиційного механізму ринку цінних паперів. У статті стверджується, що ефективне функціонування ринку цінних паперів потребує наявності багатьох різноманітних фінансових інституцій, а також пропонується низка передумов, які слід створити задля цього. Зазначено, що розвиток інвестиційного механізму ринку цінних паперів стикається з необхідністю виокремлення проблем методичного характеру, а також перераховуються чинники, з допомогою яких можна визначити ефективність функціонування та кон'юнктуру ринку цінних паперів. Досліджено, що провідні країни світу мають найефективніші ринки цінних паперів, найбільші за розмірами фондові біржі, є технологічними лідерами, а тому й ринки їхні забезпечені найсучаснішими високорозвиненими інформаційно-облікованими та кліринговими технологіями, що дають змогу весь час створювати та пропонувати нові інструменти на ринку. Також дані країни демонструють ефективну маркетингову політику у збільшенні кількості споживачів РЦП, високий рівень турботи про учасників ринку, що проявляється у постійному підвищенні комфорту, зрозумілості, зручності з мінімальними витратами на комісії. У статті висвітлюється, що обов'язковими елементами звітів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку мають стати показники співвідношення капіталізації (лістингових компаній) та ВВП, річного обсягу торгівлі акціями та ВВП, а також оборотності акцій (останній коефіцієнт розраховується для кожної біржі на основі її капіталізації).

Ключові слова: ринок цінних паперів, інвестиційний механізм, ефективність, стратегія розвитку.

Аннотация. В статье автор исследует предпосылки и факторы, которые обуславливают эффективное функционирование рынка ценных бумаг, а также причины низкой эффективности инвестиционного механизма рынка ценных бумаг в Украине. В работе приводятся ключевые показатели, которые должен включать стратегия развития рынка ценных бумаг. На основе собственных исследований автор предлагает основные направления повышения финансовой эффективности инвестиционного механизма рынка ценных бумаг. В статье утверждается, что эффективное функционирование рынка ценных бумаг требует наличия множества различных финансовых институтов, а также предлагается ряд предпосылок, которые необходимо создать для этого. Отмечено, что развитие инвестиционного механизма рынка ценных

бумаг сталкивается с необходимостью выделения проблем методического характера, а также перечисляются факторы, с помощью которых можно определить эффективность функционирования и конъюнктуру рынка ценных бумаг. Доказано, что ведущие страны мира имеют эффективные рынки ценных бумаг, крупнейшие по размерам фондовые биржи, являются технологическими лидерами, а потому и рынки их обеспечены самыми современными высокоразвитыми информационно-учтенными и клиринговыми технологиями, которые позволяют все время создавать и предлагать новые инструменты на рынке. Также данные страны демонстрируют эффективную маркетинговую политику в увеличении количества потребителей РЦБ, высокий уровень заботы об участниках рынка, проявляется в постоянном повышении комфорта, понятности, удобства с минимальными затратами на комиссии. В статье освещается, что обязательными элементами отчетов Национальной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку должны стать показатели соотношения капитализации (листинговых компаний) и ВВП, годового объема торговли акциями и ВВП, а также оборачиваемости акций (последний коэффициент рассчитывается для каждой биржи на основе ее капитализации).

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, инвестиционный механизм, эффективность, стратегия развития.

Summary. In the article the author investigates the preconditions and factors that determine the effective functioning of the securities market, as well as the reasons for the low efficiency of the investment mechanism of the securities market in Ukraine. The paper presents key indicators that should include a strategy for the development of the securities market. Based on his own research, the author proposes the main directions of increasing the financial efficiency of the investment mechanism of the securities market. The article argues that the effective functioning of the securities market requires the presence of many different financial institutions, and suggests a number of prerequisites that should be created for this.

It is noted that the development of the investment mechanism of the securities market is faced with the need to identify problems of a methodological nature, as well as lists the factors that can be used to determine the effectiveness of the securities market. It is studied that the world's leading countries have the most efficient securities markets, the largest stock exchanges, are technology leaders, and therefore their markets are equipped with the latest advanced information-accounting and clearing technologies that allow you to constantly create and offer new instruments in the market. These countries also demonstrate an effective marketing policy in increasing the number of RCP consumers, a high level of care for market participants, which is manifested in the constant increase of comfort, clarity, convenience with minimal commission costs. The article highlights that the mandatory elements of the reports of the National Securities and Stock Market Commission should be indicators of the ratio of capitalization (listed companies) and GDP, annual trading in shares and GDP, and stock turnover (the latter ratio is calculated for each exchange based on its capitalization).

Key words: securities market, investment mechanism, efficiency, development strategy

Постановка проблеми. Міжнародний досвід показує, що найбільш ефективно працює інвестиційний механізм ринків цінних паперів в розвинених країнах, що цілком логічно, адже саме провідні країни світу мають найбільші за розмірами та найсучасніші РЦП за обсягами інвестованого капіталу, за кількістю учасників, вони характеризуються потужною та розвинутою інфраструктурою, високим рівнем прозорості та державного регулювання. Звичайно, що це є результатом довготривалої виваженої та послідовної політики, добре розробленої та спланованої стратегії розвитку економіки країн, шляхом створення, вдосконалення та застосування інноваційних інструментів, технологій у поєднанні із трансформацією ринкових, соціально-політичних процесів у цих державах. Ефективно функціонуючий ринок цінних паперів сприяє ефективнішому функціонуванню економіки в цілому будь-якої країни. Саме тому дана тема дослідження є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблемних аспектів даної темати-

ки займалися такі вчені як І. М. Іваницька [1], Ю. М. Коваленко [7], Р. С. Квасницька [4; 5; 6], А. А. Пересада [8], О. Сьомченков [2], М. Čihák [3] та ін. Проте й досі більшість проблем ефективного функціонування ринку цінних паперів в Україні є недостатньо дослідженими та не вирішеними.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження проблем ефективного функціонування інвестиційного механізму ринку цінних паперів в Україні. Пропозиція напрямів щодо підвищення ефективності функціонування інвестиційного механізму ринку цінних паперів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Звичайно, що такі РЦП провідних країн світу мають найбільші за розмірами фондові біржі, з якими важко конкурувати фондовим біржам країн, що розвиваються. Ці країни є технологічними лідерами, їхні РЦП оснащені найсучаснішими високорозвиненими інформаційно-облікованими та кліринговими технологіями, що дають змогу весь час створювати та пропонувати нові інструменти РЦП. Також дані країни демонстру-

ють ефективну маркетингову політику у збільшенні кількості споживачів РЦП, високий рівень турботи про учасників ринку, що проявляється у постійному підвищенні комфорту, зрозумілості, зручності з мінімальними витратами на комісії.

Низька ефективність інвестиційного механізму РЦП в Україні зумовлена багатьма причинами, серед яких є:

- скорочення і так вузького кола інструментів РЦП через надмірно завищені вимоги до емітентів, цінні папери яких могли б бути допущені на фондовій біржі;
- жорсткі вимоги, які визначені законодавством стосовно складу та структури активів НПФ, що значно ускладнює вдосконалення інвестиційного портфеля НПФ під час виключення цінних паперів з лістингу;
- втрата значної частини РЦП та активів внаслідок анексії Криму, військових дій на Сході України. Затяжний військовий конфлікт на Сході виснажує як економіку України в цілому, так і заважає розвитку РЦП, зокрема;
- практично не здійснюються випуски нових акцій та облігацій через брак емітентів, випуски нових інструментів РЦП;
- значне подорожчання життя в країні, значне зростання цін на комунальні послуги, споживчі товари та послуги, нестабільність в країні — все це значно гальмує бажання громадян вкладати кошти у фінансові інструменти на термін, більший ніж 3–6 місяців тощо.

Ефективне функціонування РЦП вимагає наявності багатьох різноманітних фінансових інституцій. Задля цього слід створити низку передумов: вільний рух капіталу; забезпечення ліквідності інструментів РЦП, розвинена інфраструктура РЦП, захист прав власності, принцип інформаційної прозорості; політична та економічна стабільність як всередині країни, так і ззовні, повернення довіри населення як до держави в цілому, так і до РЦП зокрема, в тому числі і довіри між суб'єктами РЦП. Все це сприятиме формуванню та підвищенню інвестиційної привабливості країни та РЦП, а сприятливе інвестиційне середовище збільшить потік в економіку країни додаткових інвестиційних ресурсів.

Як показало дослідження, розвиток інвестиційного механізму ринку цінних паперів стикається з необхідністю виокремлення проблем методичного характеру, передусім чинників, що визначають ефективність його функціонування і кон'юнктуру:

- 1) тип економічної і політичної системи, яка визначає економічні рішення;

- 2) макроекономічна і фінансова політика держави, які впливають на систему економічних інтересів, тому можуть стримувати або, навпаки, стимулювати розвиток ринку;
- 3) структура власності, яка встановлює систему економічних інтересів суб'єктів і на цій основі базові параметри попиту на інвестиційні інструменти;
- 4) неформальні норми, адже моделі економічної поведінки домогосподарств різняться від країни до країни;
- 5) галузева структура економіки і джерела інвестиційних ресурсів;
- 6) фінансова глибина економіки, ключовим показником якої є монетизація господарської діяльності;
- 7) стадії економічного циклу і кон'юнктура ринку капіталу;
- 8) диверсифікація інвестиційної діяльності;
- 9) регіональна належність ринку цінних паперів;
- 10) світові ціни на товарних ринках, передусім нафти і сировини, адже дисбаланси на цих ринках позначаються на економічних процесах;
- 11) порівняльна конкурентоспроможність країни і ринку цінних паперів;
- 12) відсутність належної інфраструктури ринку капіталу, у т.ч. фондового ринку;
- 13) обмежена кількість фінансових інструментів, у т.ч. хеджування ризиків.

Врахування учасниками ринку цінних паперів цих підвалин має принципове значення як для розробки стратегії розвитку ринку, так і для формування умов, що забезпечують її реалізацію в умовах глобалізаційних явищ. Вона має включати певні ключові показники (табл. 1):

- 1) розмір ринків (фінансова глибина);
- 2) доступність інвестиційних послуг;
- 3) ефективність ринків щодо виробництва інвестиційних послуг (ефективність);
- 4) стійкість ринків (стійкість). Ці показники не повинні мати директивного характеру, а носити більше індикативний характер і забезпечувати поступовий рух до заданого вектору. В сучасних умовах така задача не ставилась на державному рівні.

Також говорячи в розрізі проблем методичного характеру, слід відмітити, що у системі показників капіталізації доцільно розмежувати капіталізацію ринку, яка є сукупною ринковою капіталізацією усіх національних лістингових компаній, та біржову капіталізацію, що має розраховуватися за найбільш ліквідними акціями окремою біржею з врахуванням коефіцієнта free-float. Для розрахунку капіталізації фондової біржі необхідно у документах НК-ЦПФР закріпити методіку розрахунку free-float та

Таблиця 1

Матриця характеристик ринків цінних паперів

	Ринки цінних паперів
Глибина	Капіталізація національних емітентів, % до ВВП Капіталізація ринку акцій, млн. дол. Загальна вартість проданих акцій, % до ВВП Корпоративні боргові цінні папери, % до ВВП Державні боргові цінні папери, % до ВВП Іноземні боргові цінні папери, % до ВВП Акції, якими торгують, % до ВВП
Доступність	Кількість національних компаній, які мають біржове котирування, на млн. жителів Ринкова капіталізація за межами топ-10 найбільших компаній, % Вартість, що обертається за межами топ-10 акціонерних компаній, % Дохідність державних облігацій (3 місяці і 10 років) Відношення внутрішніх до усіх боргових зобов'язань Відношення корпоративних до всіх внутрішніх боргових зобов'язань Нові випуски корпоративних облігацій, % до ВВП
Ефективність	Коефіцієнт обороту торгівлі акціями, % Синхронність цін (спільний рух) Вплив цін Ліквідність / трансакційні витрати Спред купівлі-продажу державних облігацій Оборот облігацій (корпоративних, публічних) на фондовій біржі Розрахунок ефективності
Стійкість	Річні зміни глобального індексу акцій S&P, % Волатильність (стандартне відхилення / середнє) індексу цін акцій, національний індекс облігацій Асиметрія індексу (ціна акції, національної облігації) Відношення ціна/прибуток (P/E) Дюрація Відношення короткострокових до всіх облігацій (корпоративних, міжнародних) Кореляція з найкращими облігаціями (Німеччина, США)

Джерело: складено і доповнено автором на основі [3]

зобов'язати емітентів висвітлювати його значення у деклараціях.

Обов'язковими елементами звітів НКЦПФР мають стати показники співвідношення капіталізації (лістингових компаній) та ВВП, річного обсягу торгівлі акціями та ВВП, а також оборотності акцій (останній коефіцієнт розраховується для кожної біржі на основі її капіталізації). Не варто ігнорувати й інші регіональні показники обігу щодо основних інструментів РЦП. Для загального розуміння стану РЦП в Україні слід здійснити моніторинг та контроль за волатильністю, яку можна визначити за методикою Close-to-close базуючись на фактичну базу даних щодо основного фондового індекса країни.

Щоб уникнути ситуації, коли здійснюється аналіз даних щодо обсягів операцій на ринку похідних цінних паперів (як на організованому, так і на неорганізованому) важливо не робити двічі облік вартості угод в результаті врахування вартості угод торгівцями ЦП як зі сторони покупця (утримувача довгої позиції), так і зі сторони продавця (утримувача короткої позиції) [2].

На основі власних досліджень можна визначити такі напрями підвищення фінансової ефективності інвестиційного механізму ринку цінних паперів:

- 1) Вдосконалення та розвиток корпоративного права, підвищення вимог щодо моніторингу, контролю та регулювання емітентів, розширення наявного кола інструментів РЦП:
  - реформувати корпоративну систему управління;
  - забезпечити відкритість та прозорість емітентів;
  - збільшити асортимент якісних інструментів РЦП, що характеризуватимуться високою ліквідністю;
  - покращити процес оцінювання та визначення рейтингів.
- 2) Залучення та заохочення інвестицій на РЦП:
  - законодавчо врегулювати питання функціонування ринку колективних інвестицій (ПФ, КІФ, НПФ, інвестиційні банки та інші);
  - забезпечити високий рівень обслуговування індивідуальних інвесторів;
  - здійснити валютну та податкову реформи, реалізувати політику формування привабливого інвестиційного середовища;

- підвищити фінансову обізнаність громадян щодо РЦП.
- 3) Вдосконалення інфраструктури РЦП:
  - забезпечити якісне функціонування фондових бірж;
  - модернізувати депозитарну систему та системи клірингових розрахунків, впровадити новітні розрахунково-платіжні технології;
  - імплементувати європейський досвід щодо нагляду за банківськими та небанківськими фінансовими установами, зупинення діяльності на РЦП та питань банкрутства;
  - модернізувати та трансформувати процеси підготовки та атестації спеціалістів РЦП;
  - підвищити стандарти державного моніторингу, регулювання та контролю на РЦП;
  - розширити права та функції СРО на РЦП;
  - вдосконалити і налагодити більш ефективну співпрацю з іншими країнами у сфері регулювання РЦП, запозичення міжнародних норм та досвіду щодо забезпечення механізму функціонування РЦП;
  - створити необхідні умови та законодавчу базу для забезпечення ефективної дивідендної політики;
  - забезпечити відповідну законодавчу базу щодо захисту прав інвесторів, які інвестують свої кошти у ЦП;
  - здійснити емісії державних облігацій, казначейських зобов'язань та інших боргових ЦП для роздрібного покупця, з цільовим використанням коштів, отриманих в результаті торгівлі, на розвиток певного сектору економіки;
  - зрівняти вартість оподаткування прибутку від банківських депозитів та прибутку від вкладення коштів у ЦП;
  - побудувати допоміжну для фондових бірж торговельну платформу, яка б дозволяла інвестувати у ЦП дрібним та середнім за розмірами емітентам-фірмам;
  - модернізувати та осучаснити інвестиційні технології, що покращуватимуть якість торговельно-розрахункових та інформаційних систем;
  - постійно модернізувати та покращувати технології біржової торгівлі та реалізації угод з ЦП;
  - розширювати деривативи на РЦП;
  - створити відповідні умови для обертання ЦП міжнародних суб'єктів РЦП;
  - вдосконалити законодавче регулювання взаємовідносин між емітентами та інвесторами. В Україні спостерігається ситуація коли між головними суб'єктами РЦП — емітентом та інвестором, відсутній інтерес один до одного та взаємозв'язок, а тому складно визначити ціну акціонерного капіталу та справедливую ціну ЦП. Навіть «блакитні фішки» не характеризуються стабільністю та визначеністю, оскільки вони неодноразово змінюються протягом року у вартісному вираженні. Для міжнародних РЦП це є недопустимо, а для РЦП України таке явище є майже правилом.
  - активізувати розвиток вторинного РЦП, підвищити активність підприємств, фірм, організацій, компаній різних секторів економіки, водночас зменшуючи регіональні диспропорції [1].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Інвестиційний розвиток економіки України та удосконалення ринкових реформ неможливі без ефективного функціонування ринку цінних паперів, який сприяє підвищенню рівня економічної незалежності та націоналізації інтересів держави. В сучасних умовах економічного спаду відбувається занепад вітчизняного РЦП. Також в Україні спостерігається уповільнення темпів розвитку ринку цінних паперів, що негативно впливає на акумуляцію вільних грошових коштів та отримання міжнародних інвестицій. Виникає необхідність виявити бар'єри, які перешкоджають цьому розвитку, та розробити заходи економічної політики щодо стимулювання залучення інвестиційних ресурсів, формування високоєфективного ринку цінних паперів.

Література

1. Іваницька О. М. Концептуальний підхід щодо регулювання розвитку фінансової інфраструктури в Україні. Київ, 2006. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/08-IVANICKA.pdf> (дата звернення: 25.07.2020)
2. Сьомченков О. Інформаційний супровід фондового ринку України // Вісник КНТЕУ. Фінанси та банківська справа. 2016. № 5. С. 98–111.
3. Čihák M. Benchmarking Financial Development Around the World // Policy Research Working Paper. World Bank, Washington, DC. 2012. № 6175. 58 p.
4. Квасницька Р. С. Effectiveness of financial market functioning: essence and classification // Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2013. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/25038> (дата звернення: 30.07.2020)

5. Квасницька Р. С. Оцінка рівня інвестиційного потенціалу в процесі формування інвестиційної стратегії інститутів-інвесторів на фінансовому ринку Причорноморські економічні студії. 2016. № 7. С. 226–230.
6. Квасницька Р. С. Систематизація показників оцінки ефективності формування та використання інвестиційного потенціалу інститутів фінансового ринку. 2016. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9207/Systematyzatsiia_pokaznykiv_otsinky.pdf?sequence=1 (дата звернення 20.07.2020)
7. Коваленко Ю. М. Витоки відриву фінансового сектору від реального та способи його подолання // Фінансовий механізм структурної модернізації економіки України: монографія за заг. ред. С. В. Онишко, В. П. Унінець-Ходаківської. Ірпінь: НУДПСУ, 2013. 606 с.
8. Пересада А. А. Інвестиційний аналіз: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Пересада А. А., Онікієнко С. В., Коваленко Ю. М. К.: КНЕУ, 2003. 134 с.

References

1. Ivanycjka O. M. (2006) Konceptualnyj pidkhid shhodo rehuljuvannja rozvytku finansovoji infrastruktury v Ukraini [Conceptual approach to regulating the development of financial infrastructure in Ukraine]. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/08-IVANICKA.pdf> (accessed: 25.07.2020)
2. Sjomchenkov O. (2016) Informacijnyj suprovid fondovogho rynku Ukrainy [Information support of the stock market of Ukraine] // Bulletin of KNTEU. Finance and banking. No 5. PP. 98–111.
3. Čihák M. (2012) Benchmarking Financial Development Around the World. Policy [Benchmarking Financial Development Around the World] // Policy Research Working Paper. World Bank, Washington, DC. 2012. № 6175. 58 p.
4. Kvasnycjka R. S. (2013) Effectiveness of financial market functioning: essence and classification. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2013. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/25038> (accessed: 30.07.2020)
5. Kvasnycjka R. S. (2016) Ocinka rivnja investycijnogho potencialu v procesi formuvannja investycijnoji strateghiji instytutiv-investoriv na finansovomu rynku [Assessment of the level of investment potential in the process of forming the investment strategy of investor institutions in the financial market]. No 7. PP. 226–230.
6. Kvasnycjka R. S. (2016) Systematyzacija pokaznykiv ocinky efektyvnosti formuvannja ta vykorystannja investycijnogho potencialu instytutiv finansovogho rynku [Systematization of indicators for assessing the effectiveness of the formation and use of investment potential of financial market institutions]. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9207/Systematyzatsiia_pokaznykiv_otsinky.pdf?sequence=1 (accessed 20.07.2020)
7. Kovalenko Ju. M. (2013) Vytoky vidryvu finansovogho sektoru vid realnogho ta sposoby jogho podolannja. [Origins of separation of the financial sector from the real one and ways to overcome it.] // Finansovyj mekhanizm strukturnoji modernizaciji ekonomiky Ukrainy monoghrafija za zagh. red. S. V. Onyshko, V. P. Unynecj-Khodakivsjskoji. Irpinj [Financial mechanism of structural modernization of the economy of Ukraine: a monograph on the general]: NUDPSU. PP. 606.
8. Peresada A. A., Peresada A. A., Onikijenko S. V., Kovalenko Ju. M. K (2003) Investycijnyj analiz [Investment analysis]. KNEU, 2003. PP. 134.

Кулікова Єлизавета Олександрівна

*викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку
Одеський національний економічний університет*

Куликова Елизавета Александровна

*преподаватель кафедры финансового менеджмента и фондового рынка
Одесский национальный экономический университет*

Kulikova Elizaveta

*Lecturer of the Department of Financial Management and Stock Market
Odessa National University of Economics*

ORCID: 0000-0002-6652-3387

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-8-6246

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ СИСТЕМЫ ПЕНСИОННОГО СТРАХОВАНИЯ

ESSENCE AND CONTENT OF THE PENSION INSURANCE SYSTEM

Анотація. В статті показана актуальність системи пенсійного страхування в умовах сучасних викликів, кількість яких з кожним роком тільки збільшується. Такі виклики змушують економічні системи прогинатися та шукати нові шляхи для ефективного функціонування. Система пенсійного страхування, яке входить у систему соціального забезпечення, є одною з таких систем, яка теж приймає глобальні виклики. Складні умови функціонування економічних систем призвели до зниження доходів та до втрати суспільної довіри до системи соціального забезпечення в низці країн. Пенсійне страхування – це сфера, яка торкається всіх громадян країни. Його якісні та кількісні характеристики свідчать про рівень соціального, економічного, правового та культурного розвитку суспільства та держави. В статті розглянуто сутність системи пенсійного страхування, зокрема показана наукова дискусія щодо її дефініції різними вченими. Продемонстровані ознаки такої базової категорії системи пенсійного страхування як пенсія. Зроблено порівняння дефініції пенсійне страхування та пенсійне забезпечення. Виявлені особливості пенсійного страхування на вігміну від пенсійного забезпечення. Висвітлені функції пенсійного страхування, які вже існують та такі, що потребують назви. Показані суб'єкти, об'єкти та інфраструктуру системи пенсійного страхування. Виявлені форми системи пенсійного страхування, зокрема добровільне та обов'язкове. Продемонстровані класифікації система пенсійного страхування за ознаками, які розробляють різні вчені та фінансові установи, в тому числі Всесвітній банк, за допомогою яких можна простежити загальну тенденцію в світі щодо наявності видів систем пенсійного страхування, зокрема показані класифікації за типом виплат та розрахунком страхових внесків, за рівнями, в залежності від рівня пенсій і співвідношення державної і приватної компонентів, за принципом фінансування та за роллю держави.

Ключові слова: пенсія, пенсійне забезпечення, пенсійне страхування, соціальне забезпечення.

Аннотация. В статье показана актуальность системы пенсионного страхования в условиях современных вызовов, количество которых с каждым годом только увеличивается. Такие вызовы заставляют экономические системы прогибаться и искать новые пути для эффективного функционирования. Система пенсионного страхования, которое входит в систему социального обеспечения, является одной из таких систем, которая тоже принимает глобальные вызовы. Сложные условия функционирования экономических систем привели к снижению доходов и к потере общественного доверия к системе социального обеспечения в ряде стран. Пенсионное страхование – это сфера, которая касается всех граждан страны. Его качественные и количественные характеристики свидетельствуют об уровне социального,

экономического, правового и культурного развития общества и государства. В статье рассмотрены сущность системы пенсионного страхования, в частности показана научная дискуссия относительно ее дефиниции различными учеными. Продемонстрированы признаки такой базовой категории системы пенсионного страхования как пенсия. Сделано сравнение дефиниции пенсионное страхование и пенсионное обеспечение. Выявлены особенности пенсионного страхования в отличие от пенсионного обеспечения. Освещены функции пенсионного страхования, которые уже существуют и такие, которые требуют названия. Показаны субъекты, объекты и инфраструктуру системы пенсионного страхования. Обнаружены формы системы пенсионного страхования, в частности добровольное и обязательное. Продемонстрированы классификации система пенсионного страхования по признакам, которые разрабатывают различные ученые и финансовые учреждения, в том числе Всемирный банк, с помощью которых можно проследить общую тенденцию в мире о наличии видов систем пенсионного страхования, в частности показаны классификации по типу выплат и расчетом страховых взносов, по уровнями, в зависимости от уровня пенсий и соотношению государственной и частной компонентов, по принципу финансирования и по роли государства.

Ключевые слова: пенсия, пенсионное обеспечение, пенсионное страхование, социальное обеспечение.

Summary. The article shows the relevance of the pension insurance system in today's challenges, the number of which is increasing every year. Such challenges are forcing economic systems to bend and look for new ways to function effectively. The pension insurance system, which is part of the social security system, is one such system that also accepts global challenges. Difficult conditions for the functioning of economic systems have led to lower incomes and a loss of public confidence in the social security system in a number of countries. Pension insurance is an area that affects all citizens of the country. Its qualitative and quantitative characteristics indicate the level of social, economic, legal and cultural development of society and the state. The article considers the essence of the pension insurance system, in particular, shows a scientific discussion on its definition by various scientists. The signs of such a basic category of the pension insurance system as a pension are demonstrated. A comparison of the definition of pension insurance and pension provision is made. Peculiarities of pension insurance in contrast to pension provision are revealed. The functions of pension insurance that already exist and that need a name are highlighted. The subjects, objects and infrastructure of the pension insurance system are shown. Forms of the pension insurance system have been identified, including voluntary and compulsory. The classifications of the pension insurance system are demonstrated by features developed by various scientists and financial institutions, including the World Bank, which can be used to trace the general trend in the world regarding the availability of pension insurance systems, in particular. levels, depending on the level of pensions and the ratio of public and private components, the principle of funding and the role of the state.

Key words: pension, pension provision, pension insurance, social security.

Постановка проблеми. Система соціального забезпечення являє собою сукупність правових, фінансових, соціальних та економічних інститутів та норм, які направлені на акумулювання, нарощування та розподіл грошових ресурсів. Її розвиток безпосередньо залежить від ефективного функціонування економіки та тісно пов'язаний з політичною діяльністю та соціальним благоустроєм суспільства.

Соціальне забезпечення у своїй правовій основі має низку Конвенцій МОП і з плином часу набуває нових рис. Його завдання ускладнюються, поняття і дефініції використовуються не на постійній основі, а залежно від завдань, на які спрямовується функціонування системи соціального забезпечення, додаються нові визначення і поняття, структура такої системи знаходиться у постійному русі. Сучасна парадигма системи соціального забезпечення передбачає, що дана система складається з власне підсистеми соціального забезпечення, з системи соціального захисту. Система соціального забезпечення включає у себе систему пенсійного забезпечення,

систему пенсійного страхування, сутність яких з часом поглиблюється, додаються нові функції, розширюється понятійний апарат і т.і., а тому потребує подальшого дослідження з урахуванням постійних змін у економічному та соціальному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності систем пенсійного страхування приділяють увагу багато українських вчених, таких як С. І. Юрій, В. В. Феценко, М. Д. Бойко, С. А. Мельніков, Л. Г. Стожок, В. В. Даценко, та зарубіжних такими як Є. І. Холостова, О. К. Соловйов та В. Д. Роїк. Але разом з цим питання відмінності системи пенсійного страхування та пенсійного забезпечення залишається повністю не розкритим.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні сутності системи пенсійного страхування, та виявлення відмінностей з пенсійним забезпеченням.

Виклад основного матеріалу. Базовою категорією системи пенсійного страхування та пенсійного забезпечення вважається поняття «пенсія».

Пенсія — це регулярні грошові виплати, надані громадянам. Таке визначення даному терміну надається у словниках Ожегова С. І. [1], Белопольського М. В. [2], Воронової Л. К. [3]. В загальному сенсі пенсія — це найбільш розповсюджений та характерний вид соціального забезпечення пристарілих та непрацездатних громадян, втілених в грошовій формі.

В економічній літературі проблематика аналізу поняття пенсія та системи пенсійного забезпечення і страхування, досліджена недостатньо повно, що обумовлено вагомими змінами у розумінні ролі держави, статусу людини у суспільстві, цінності людського життя в останні часи. Здебільшого вона висвітлена в рамках юридичних досліджень. Теоретиками економічної науки поняття «пенсія» розглядається здебільшого у вузькому сенсі.

Пенсія як соціально-економічна категорія може розглядатися в різних аспектах. В вузькому значенні під пенсією необхідно розуміти різновид соціального забезпечення громадян, здійснюваного у вигляді грошових виплат одноразового або регулярно-періодичного характеру за рахунок коштів держави (цільові програми при формуванні централізованих фондів), відрахувань громадян та юридичних осіб, які накопичуються у відповідних фондах, а також доходу від інвестування пенсійних накопичень.

У широкому сенсі поняття «пенсія» може відображати сформовану національну нормотворчу практику, а також доктринальні підходи, що обґрунтовують правову, економічну або соціальну сторону категорії «пенсія».

Термін «забезпечення» має широкий спектр застосування залежно від сфери використання. Стосовно дефініції «пенсійне забезпечення» вважаємо, що це створення відповідно резерву (запасу) з метою здійснення пенсійних виплат. Термін «пенсійне забезпечення» включає в себе різні форми соціального забезпечення населення від ризиків, пов'язаних з настанням непрацездатності через старість та інвалідність, а також втрати годувальника.

Періодично підіймається питання про паралельне або рівнозначно існування процесів пенсійного страхування та пенсійного забезпечення залежно від методів фінансування та формування відносин й фондів.

В процесі функціонування пенсійного забезпечення реалізуються декілька видів відносин, зокрема еквівалентні та без еквівалентні відносини.

Перш за все слід відзначити еквівалентні відносини, за якими формування бази та виплати з цієї бази здійснюється тільки її учасниками, а саме тіль-

ки платниками страхових внесків. Ознака еквівалентності забезпечує страхові відносини, за якими реалізується пенсійне страхування. Безеквівалентні відносини виникають при формуванні ресурсної бази за рахунок інших джерел, зокрема податкових та неподаткових надходжень з бюджету, фінансової допомоги благодійних фондів, міжнародної допомоги.

Відмінність тлумачень категорій «пенсійне страхування» та «пенсійне забезпечення» полягає тих функціях, на які спрямована дія пенсійного страхування та пенсійного забезпечення, у джерелах формування фондів відповідних коштів і в здійсненні відповідних виплат, в цілому у їх фінансовому механізмі. Як вважає Каспар'янц Н. М. при фінансуванні у вигляді асигнувань з бюджету слід використовувати термін «пенсійне забезпечення», а при застосуванні страхових методів при формуванні спеціальних фондів — термін «пенсійне страхування» [4].

Пенсійне страхування — це сфера, яка торкається всіх громадян країни. Його якісні та кількісні характеристики свідчать про рівень соціального, економічного, правового та культурного розвитку суспільства та держави. Підходи до визначення сутності системи пенсійного страхування представлені в таблиці 1.

Сучасна система пенсійного страхування розглядається як економічні відносини суб'єктів трудових відносин (працівників і роботодавців) з приводу компенсації наслідків соціальних ризиків, які призводять до повної або часткової втрати доходу (старість, втрата годувальника й інвалідність) і спричиняють зміни матеріального становища і пов'язаного з цим соціального статусу працівників і їх сімей [17], яка базується на принципі еквівалентності відносин, передбачає, що працюючі на законодавчій основі або непрацюючі особи на добровільній основі, юридичні особи відраховують частину свого доходу на протязі свого життя (функціонування — для юридичних осіб) в страховий фонд.

З огляду на вищевказане, можна дати наступне поняття, яке дасть змогу виявити відмінність від пенсійного забезпечення: система пенсійного страхування — це система економічних відносин, результатом реалізації яких є формування страхового фонду на принципах еквівалентних відносин, куди сплачуються страхові внески, направлені на компенсацію громадянам доходу, який був втрачений в результаті настання страхового випадку, у вигляді державних та недержавних пенсій.

Призначення системи пенсійного страхування реалізується через її функції. Системі пенсійного страхування притаманні наступні функції:

Таблиця 1

Сутність поняття «пенсійне страхування»

№	Автор	Поняття
1.	С. І. Юрій [5]	Пенсійне страхування — це гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати працездатності; одна з найважливіших основних форм соціального захисту, в основу якої покладено страховий метод, тобто внесення в особливі фонди обов'язкових платежів суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів господарської діяльності та особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, і використання державою цих коштів для матеріального забезпечення громадян
2.	В. В. Фещенко [6]	Пенсійне страхування — вид особистого страхування, за яким страхувальник одноразово або періодично сплачує страховий внесок, а страховик бере на себе зобов'язання періодично виплачувати застраховану пенсію протягом обумовленого строку або довічно.
3.	М. Д. Бойко [7]	Пенсійне страхування — це система матеріального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогами, іншими видами забезпечення, які надаватимуться із настанням пенсійного віку, у зв'язку з втратою годувальника чи настанням інвалідності за рахунок коштів Пенсійного фонду України чи Фонду соціального страхування.
4.	С. А. Мельніков [8]	Пенсійне страхування — це особлива сфера регламентованих державою суспільних відносин щодо формування індивідуальних страхових фондів/прав шляхом сплати пенсійних внесків і надання за їхній рахунок довічної персональної грошової компенсації (пенсійних виплат) у випадку дожиття до пенсійного віку, настання інвалідності чи втрати годувальника сім'ї.
5.	Л. Г. Стожок [9]	Пенсійне страхування — це складна підсистема, що поєднує економічні, соціальні й правові інститути, призначені для реалізації інтересів і потреб стосовно захисту різних верств населення.
6.	В. В. Даценко [10]	Пенсійне страхування — це один із видів соціального страхування, в рамках якого здійснюється внесення коштів у спеціальні фонди (в обов'язковій формі у Пенсійний фонд України (в перспективі також у Накопичувальний фонд) та у добровільній формі у недержавні пенсійні фонди) суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності, а також особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, а також використання цих коштів для здійснення пенсійних виплат громадянам у зв'язку із настанням пенсійного віку або іншою умовою, передбаченою законодавством.
7.	В. Д. Роїк [11]	Пенсійне страхування як економічні відносини суб'єктів трудових відносин (працівників і роботодавців) з приводу компенсації наслідків соціальних ризиків, котрі призводять до повної або часткової втрати заробітку (старість, втрата годувальника й інвалідність) і спричиняють зміни матеріального становища і пов'язаного з цим соціального статусу працівників і їх сімей.
8.	Є. І. Холостова [12]	Пенсійне страхування є видом страхування, що забезпечує осіб матеріальним захистом у вигляді пенсій за рахунок здійснення роботодавцями та працівниками певних внесків.
9.	Т. В. Кравчук [13]	Пенсійне страхування — це встановлена та гарантована державою систему прав і обов'язків, яка передбачає надання соціальних послуг, пенсійного забезпечення застрахованим особам у старості, по інвалідності внаслідок обставин, не пов'язаних із трудовою діяльністю, у разі втрати годувальника, основна частина яких в обов'язковому порядку підлягає державному пенсійному страхуванню, іншим надається право добровільної участі через регулярне сплачування, до настання ними визначеного законодавством пенсійного віку, страхових внесків, які не підлягають оподаткуванню й акумулюються Пенсійним та/або Накопичувальним фондами.
10.	О. В. Бевзенко [14]	Пенсійне страхування є механізмом перерозподілу національного доходу країни.
11.	М. М. Шуміло [15]	Пенсійне страхування — це особливий вид соціально-економічного, особистого страхування, що базується на засадах загальнообов'язковості та добровільності, об'єктом якого є пенсійно-страховий випадок, настання якого дає право особі на отримання пенсійної виплати.
12.	О. К. Соловйов [16]	Пенсійне страхування — це система самозабезпечення найманих працівників в пенсійний період їх життя, яка відрізняється від їх соціального забезпечення, заснованого на принципі нужденності.

Джерело: складено автором на основі даних [5–16]

відновлювальна; політична, направлена на зближення соціального рівня різних верств населення; розподільча; зберігаюча (накопичувальна); стимулююча; соціальна; контрольна.

Вище перелік функцій необхідно доповнити наступними функціями, які нададуть можливість показати всі сфери діяльності: концентрація страхових коштів (акумуляція страхових ресурсів); регулююча — пенсійне страхування має можливість прямо та опосередковано регулювати вихід на ринок праці робітників старших вікових категорій; ризикова, в рамках якої відбувається передача за певну плату страховику матеріальної відповідальності за наслідки ризику обумовлених подій, перелік яких передбачений законом або договором; інвестиційна, яка реалізується через рух коштів на ринку капіталу в результаті об'єднання незначних коштів страхувальників в крупні інвестиційні фонди та направляються страховиками в різні сфери економіки держави; превентивна функція, яка передбачає зацікавленість як страховиків, так і страхувальників у зменшенні наслідків страхових випадків; адміністрування страхових внесків передбачає проведення заходів по перевірці правильності відрахування, своєчасної та повної сплати страхових внесків, у встановлені законодавством строки, звітності страхувальників, стягнення заборгованостей та обліку платежів; функція індивідуалізації накопичень, яка застосовується в накопичувальній системі пенсійного страхування.

Система пенсійного страхування включає в себе суб'єкти, об'єкти, механізм та інфраструктуру. Відповідно суб'єктами системи пенсійного страхування є державні органи влади в особі відповідних утворень, страхувальники та застраховані особи, страховики.

Страховиками як правило виступають державний пенсійний фонд та недержавні пенсійні фонди. Держава несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями Пенсійного фонду перед застрахованими особами. До страхувальників в системі пенсійного страхування відносяться: юридичні особи, які сплачують внески за свої робітників; індивідуальні підприємці; фізичні особи, які сплачують внески до відповідних пенсійних фондів організації.

Застрахованими особами виступають фізичні особи, які працюють за трудовим договором або за договором громадсько-правового характеру, або особи, за яких будь-хто сплачує внески; самозайняті особи (індивідуальні підприємці, приватні детективи, адвокати, нотаріуси); особи, які працюють на фермерських господарствах, тобто всі ті фізичні особи, на користь яких здійснюються пенсійні внески.

Об'єктом системи пенсійного страхування виступають майнові інтереси застрахованого, пов'язані зі збереженням доходів при втраті працездатності та страховий соціальний ризик, яким є втрата доходу застрахованою особою у зв'язку з настанням страхового випадку.

До інфраструктури системи пенсійного страхування входять інституціональні одиниці, які, зазвичай, не мають статусу фінансових установ, але надають учасникам ринку послуги, прямо чи опосередковано пов'язані із залученням і розміщенням грошових активів: аудиторські фірми, інформаційні агентства, рейтингові агентства, консалтингові компанії, бюро кредитних історій, актуарії, оцінювачі, страхові брокери, перестрахові брокери, страхові агенти, агенти адміністратора НПФ, аварійні комісари; інституціональні одиниці, які надають послуги іншим інституціональним одиницям та іншим користувачам; інституціональні одиниці, що не надають фінансових послуг, а здійснюють контроль-наглядні функції, встановлюючи правила гри на ринку. Наприклад в Україні це: НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг і СРО за видами професійної діяльності [18].

Система пенсійного страхування проявляється у формах. На рис. 1 проілюстровано, що існує декілька форм систем пенсійного страхування: обов'язкова та добровільна. Обов'язкова в свою чергу може бути тільки державною формою, яка захищає осіб похилого віку та гарантують їм мінімальні виплати. Добровільна система пенсійного страхування має більший перелік форм, зокрема в професійній підсистемі роботодавці або робітники відраховують додаткові страхові внески з урахуванням особливостей професійних ризиків в або спеціально створені галузеві, або професійні пенсійні фонди, в НПФ.

Вибір моделі пенсійного страхування залежить від соціальної, фінансової політики держави. Сучасний досвід функціонування національних пенсійних систем дозволяє їх згрупувати за певними ознаками.

Одним з таких ознак типізації вважається роль держави. Так, в залежності від відношення державного та приватного сектору компонентів, можна виділити наступні типи систем пенсійного страхування: переважно державна система (переважання державного пенсійного страхування); змішана система (комбінація державного та приватного пенсійного страхування); переважно приватна система (переважання приватного пенсійного страхування).

Наступною ознакою для класифікації систем пенсійного страхування може слугувати принцип фінансування [20]. У відповідності з цим, виділяють наступні типи систем пенсійного страхування:

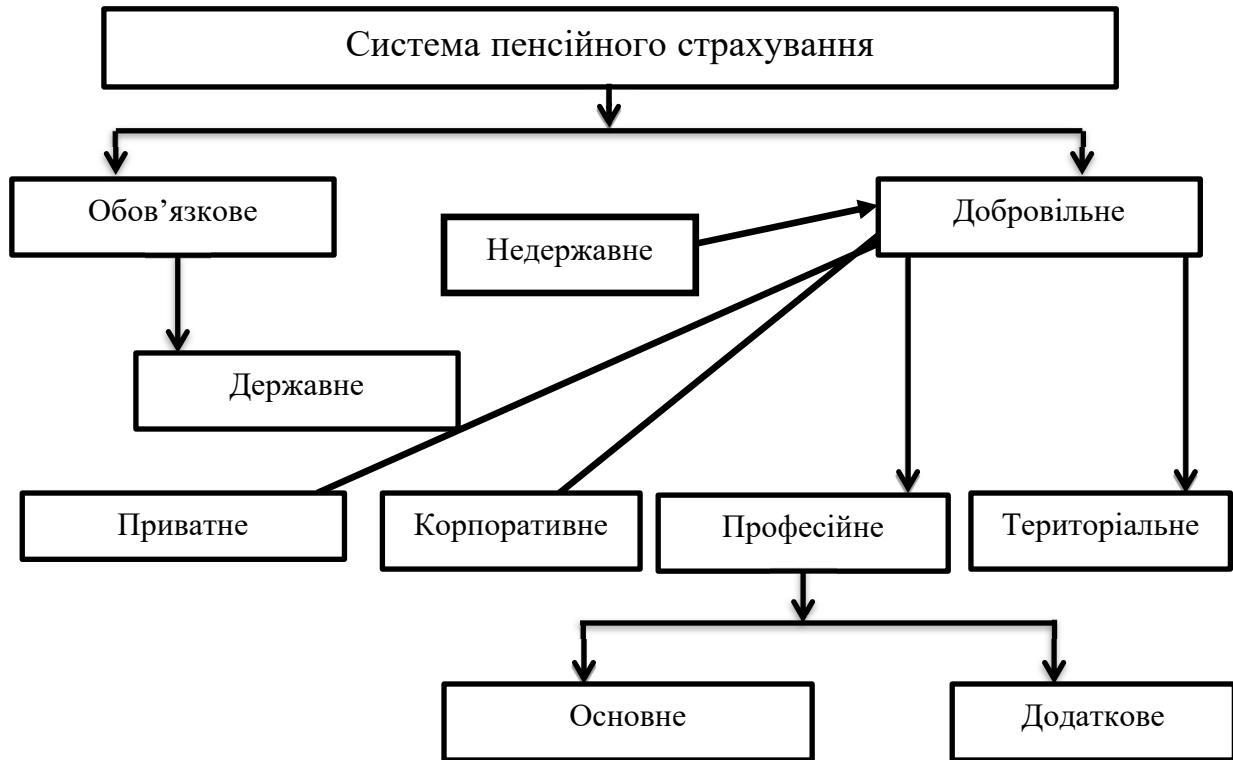

Рис. 1. Форми системи пенсійного страхування

Джерело: складено автором на основі [19]

розподільча (поточні видатки на виплату пенсій фінансуються за рахунок поточних надходжень, а виплати здійснюються з бюджету або позабюджетних фондів); накопичувальна (на рахунку учасника в спеціалізованому фонді формується капітал у вигляді відрахувань від заробітної плати, даний капітал інвестується, а накопичувальна сума з інвестиційним доходом виплачується у вигляді пенсії); комбінована (поєднання елементів розподільчої та накопичувальної системи).

Існує ще одна класифікація систем пенсійного страхування, яка ґрунтується на типології соціально-спрямованих держав Г. Еспінга-Андерсона. У своїй роботі «Три світи капіталізму загального добробуту», він виділяє наступні групи країн: ліберальні (Великобританія), «корпоративні» (Німеччина, Франція), соціально-демократичні (Швеція, Данія) [21].

На підставі поданої вище типології країн А. Сёде і К. Фроманом була розроблена емпірична класифікація пенсійних систем в залежності від рівня пенсій і співвідношення державної і приватної компонентів в структурі системи пенсійного страхування [22].

У відповідності з цією класифікацією, виділяються чотири кластери систем пенсійного страхування: «Корпоративний» кластер (В системі пенсійного страхування країни переважає державна розпо-

дільча система, яка забезпечує високе відношення пенсій та заробітних плат. Недержавне пенсійне страхування не відіграє суцільної ролі.); Ліберальний кластер (Характеризується середнім рівнем державних пенсій, які забезпечуються в рамках державної розподільчої системи та високим віком виходу на пенсію, порівняно з країнами «корпоративного» кластеру. Відчутний розвиток в таких країнах отримало недержавне пенсійне страхування.); Кластер «помірних пенсій» (Характеризується незначним рівнем пенсій, які забезпечуються державою та більш високим віком виходу на пенсію. Роль недержавного пенсійного страхування в цих країнах також висока.); Кластер «обов'язкових приватних пенсій» (Характеризується наявністю обов'язкової приватної накопичувальної системи. При цьому зберігається висока роль недержавного пенсійного страхування.).

Більшість існуючих в світі комбінованих систем пенсійного страхування включає в себе три елементи: Елемент 1 — підсистема державного пенсійного забезпечення. Дана підсистема представляє собою базовий рівень сучасної пенсійної системи більшості країн світу. Вона покликана гарантувати виплату державних пенсій, які забезпечують прожитковий мінімум при втраті працездатності; Елемент 2 — підсистема державного пенсійного страхування. Дана підсистема

повинна забезпечувати гідний рівень доходу, пропорційному своєму доходу, при виході на пенсію. Розмір пенсії залежить від величини страхових внесків, відрахованих за період трудової діяльності. Елемент 3 — підсистема добровільного пенсійного страхування. Така підсистема ґрунтується на особистій ініціативі громадян та покликана забезпечити додатковий рівень доходу пенсіонерів після припинення трудової діяльності шляхом індивідуального накопичення коштів з використанням спеціалізованих інститутів (недержавних пенсійних фондів, банків, страхових та інвестиційних компаній).

Всесвітній Банк, виділяючи додатково до цих трьох елементів ще й «нульовий» елемент мінімальної підтримки та неформальний елемент внутрішньо сімейної підтримки, вважає саме такий спосіб організації пенсійної системи, який ґрунтується на багатокomпонентному підході, найбільш прийнятним [23]. Якщо перший елемент системи пенсійного страхування забезпечує лише захист від бідності, гарантуючи можливість задоволення мінімального набору потреб, то другий елемент вже повинен забезпечити пенсіонерам прийнятний рівень життя, в певній мірі відповідному доходу пенсіонеру перед виходом на пенсію. Третій елемент представляє собою додаткове пенсійне страхування, яке ґрунтується на особистому виборі громадян, метою якого є підтримка сформованого до моменту виходу на пенсію рівня життя.

Найчастіше перший елемент систем пенсійного страхування носить розподільчий характер, другий елемент ґрунтується на розподільчому й на накопичувальному принципі, або їх комбінації. Третій елемент будується в цілому на накопичувальному принципі.

Системи пенсійного страхування можна класифікувати за типом виплат та розрахунком страхових внесків. В світовій практиці для фінансування систем пенсійного страхування звичайно використовую-

ються два типи програм: з встановленими внесками та встановленими виплатами — соціальними допомогам. Дані системи відрізняються за типами формування соціальних фондів (бюджетів).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розглянувши дефініції пенсійне забезпечення та пенсійне страхування, можна зробити висновок, що система пенсійного страхування — це система економічних відносин, результатом реалізації яких є формування страхового фонду на принципах еквівалентних відносин, куди сплачуються страхові внески, направлені на компенсацію громадянам доходу, який був втрачений в результаті настанні страхового випадку, у вигляді державних та недержавних пенсій. Відмінність тлумачень категорій «пенсійне страхування» та «пенсійне забезпечення» полягає у відносинах та тих функціях, на які спрямована дія пенсійного страхування та пенсійного забезпечення, у джерелах формування фондів відповідних коштів і в здійсненні відповідних виплат, в цілому у їх фінансовому механізмі. Підсумок теоретичних засад організації системи пенсійного страхування вказує на різні можливі схеми побудови системи пенсійного страхування. В науковій літературі існує велика кількість критеріїв для систематизації та подальшої класифікації національних систем пенсійного страхування. Відповідно існує достатня кількість сценаріїв побудови національних систем пенсійного страхування. Науковий аналіз міжнародної практики показує, що більшість національних пенсійних систем є комбінованими. Для встановлення оптимальної моделі пенсійного страхування в окремій державі на основі аналізу конкретних історичних, демографічних, економічних, політичних особливостей країни слід знаходити відповідне співвідношення між елементами пенсійної системи. Перспективою подальшого дослідження є поглиблення особливостей системи пенсійного страхування та його фінансового механізму.

Література

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. проф. Н. Ю. Шведовой. 17-е изд. М.: Русский язык, 1978.
2. Новый энциклопедический словарь / Под ред. М. В. Белопольского. М.: Экзамен, 2005. 893 с.
3. Словник фінансово-правових термінів / [за заг. ред. д. ю. н., проф. Л. К. Воронової]. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Алерта, 2011. 558 с.
4. Каспарьянц Н. М. Сущность и содержание системы пенсионного обеспечения // Концепт. 2014. Спецвыпуск № 05. URL: <http://e-koncept.ru/2014/14546.htm>
5. Юрій С. І. Соціальне страхування: підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. К.: Кондор, 2006. 464 с. С. 58.
6. Енциклопедія страхування / В. В. Феценко та ін. Київ: Українське агентство фінансового розвитку, 2008. 650 с. С. 452.

7. Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні: навч. посіб.; курс лекцій. К.: Олан, 2005. 368 с. С. 342.
8. Мельніков С. А. Пенсійне страхування та напрями його реформування в Україні: автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.00.08; КНЕУ. К. 2009. 14 с.
9. Стожок Л. Г. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. канд. екон. наук. К. 2007. С. 6.
10. Даценко, В. В. Пенсійне страхування в фінансовій системі держави [Текст]: дисертація ... канд. економ. наук, спец.: 08.00.08 — гроші, фінанси і кредити; 2011. 207 с.
11. Ройк В. Д. Превратитъ старость в радость: Основы жизнедеятельности населения в пожилом возрасте / В. Д. Ройк. М.: МИК, 2008. 432 с.
12. Холостова Е. И. Социальная политика / Е. И. Холостова. Москва, 2001. 84 с.
13. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2008. 20 с. С. 5–6.
14. Бевзенко О. В. Пенсійне страхування в аграрному секторі агропромислового комплексу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. К., 2006. 19 с.
15. Шумило М. М. Теоретичні аспекти пенсійно-страхових правовідносин як стадії пенсійного процесу. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 56. С. 258–266. С. 260.
16. Соловьев А. К. Социальное обеспечение пенсионеров в условиях рынка. М.: Профиздат, 1996. 112 с.
17. Ройк В. Д. Превратитъ старость в радость: Основы жизнедеятельности населения в пожилом возрасте. М.: МИК. 2008. 432 с.
18. Буряченко О. Є. Пенсійна система України: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення: дис. ...канд. наук з держ. управ. Одеса, 2017. 252 с.
19. Каспарьянц Н. М. Сущность и содержание системы пенсионного обеспечения. Концепт. 2014. № 5. С. 1–10.
20. Мосейко В. В. Генезис пенсионных систем как проявление социальной функции государства. URL: <http://old.problemanalysis.ru/Doklad5/Moseiko.pdf> (дата звернення 03.05.2018).
21. Esping-Andersen G. The three world of welfare capitalism // Princeton University Press, 1990. P. 26–28 URL: <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1134169.files/Readings%20on%20Social%20Democracy/Esping%20Anderson%20-%20The%20Three%20Worlds%20of%20Welfare%20Capitalism.pdf> (дата звернення 04.05.2018).
22. Soede A., Vrooman C. A comparative typology of pension regimes. ENEPRI research report № 54, 2008. P. 25–26. URL: <http://aei.pitt.edu/11490/1/1647.pdf> (дата звернення 04.05.2018).
23. Holzmann R., Hinz R. Old Age Income Support in the 21st century: An international perspective on pension systems and reform. The World Bank, Washington D. C. 2005. P. 42. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTPENSIIONS/Resources/Old_Age_Inc_Supp_Full_En.pdf (дата звернення 14.07.2019).
24. Офіційний сайт Всесвітнього банку. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/> (дата звернення 18.09.2019).
25. Holzmann R., Hinz R. Old Age Income Support in the 21st century: An international perspective on pension systems and reform // The World Bank, Washington D. C., 2005. P. 42. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTPENSIIONS/Resources/Old_Age_Inc_Supp_Full_En.pdf.

References

1. Ozhegov S. I. Slovar russkogo yazyka / Pod red. prof. N. Yu. Shvedovoj. 17-e izd. M.: Russkij yazyk, 1978.
2. Novyj enciklopedicheskij slovar / Pod red. M. V. Belopolskogo. M.: Ekzamen, 2005. 893 s.
3. Slovník finansovo-právních terminů / [za zag. red. d. yu.n., prof. L. K. Voronovoyi]. 2-ge vid., pererobl. i dopovn. K.: Alerta, 2011. 558 s.
4. Kasparjanc N. M. Sushnost i sodержanie sistemy pensionnogo obespecheniya // Koncept. 2014. Specvypusk № 05. URL: <http://e-koncept.ru/2014/14546.htm>
5. Yuriy S. I. Socialne strahuvannya: pidruchnik / S. I. Yuriy, M. P. Shavarina, N. V. Shamanska. K.: Kondor, 2006. 464 s. S. 58.
6. Enciklopediya strahuvannya / V. V. Feshenko ta in. Kiyiv: Ukrayinske agentstvo finansovogo rozvitku, 2008. 650 s. S. 452.
7. Bojko M. D. Pravo pensijnogo zabezpechennya v Ukrayini: navch. posib.; kurs lekciy. K.: Olan, 2005. 368 s. S. 342.
8. Melnikov S. A. Pensijne strahuvannya ta napryami jogo reformuvannya v Ukrayini: avtoref. dis. ...kand..ekon. nauk: 08.00.08; KNEU. K. 2009. 14 s.
9. Stozhok L. G. Zagalnoobov'язkove derzhavne pensijne strahuvannya v sistemi socialnoyi politiki: avtoref. dis. kand. ekon. nauk. K. 2007. S. 6.

10. Dacenko, V. V. Pensijne strahuvannya v finansovij sistemi derzhavi [Tekst]: disertaciya ... kand. ekonom. nauk, spec.: 08.00.08 — groshi, finansi i kredi; , 2011. 207 s.
11. Roik V. D. Prevratit starost v radost: Osnovy zhiznedeyatelnosti naseleniya v pozhilom vozraste / V. D. Roik. M.: MIK, 2008. 432 s.
12. Holostova E. I. Socialnayapolitika / E. I. Holostova. Moskva, 2001. 84 s.
13. Kravchuk T. V. Pensijne zabezpechennya u razi vtrati goduvalnika u solidarnij pensijnij sistemi Ukrayini: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.05. O., 2008. 20 s. S. 5–6.
14. Bevzenko O. V. Pensijne strahuvannya v agrarnomu sektori agropromislovogo kompleksu: avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.04.01. K., 2006. 19 s.
15. Shumilo M. M. Teoretichni aspekti pensijno-strahovih pravovidnosin yak stadiyi pensijnogo procesu. Aktualni problemi politiki. 2015. Vip. 56. S. 258–266. S. 260.
16. Solovev A. K. Socialnoe obespechenie pensionerov v usloviyah rynka. M.: Profizdat, 1996. 112 s.
17. Roik V. D. Prevratit starost v radost: Osnovy zhiznedeyatelnosti naseleniya v pozhilom vozraste. M.: MIK. 2008. 432 s.
18. Buryachenko O. Ye. Pensijna sistema Ukrayini: istoriya stanovlennya i teoretichni zasadi rozvitku na suchasnomu etapi nacionalnogo derzhavotvorennya: dis. ...kand. nauk z derzh. uprav. Odesa, 2017. 252 s.
19. Kasparyanc N. M. Sushnost i sodержanie sistemy pensionnogo obespecheniya. Koncept. 2014. № 5. S. 1–10.
20. Mosejko V. V. Genezis pensionnyh sistem kak proyavlenie socialnoj funkcii gosudarstva. URL: <http://old.problemanalysis.ru/Doklad5/Moseiko.pdf> (data zvernennya 03.05.2018).
21. Esping-Andersen G. The three world of welfare capitalism // Princeton University Press, 1990. P. 26 28 URL: <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1134169.files/Readings%20on%20Social%20Democracy/Esping%20Anderson%20-%20The%20Three%20Worlds%20of%20Welfare%20Capitalism.pdf> (data zvernennya 04.05.2018).
22. Soede A., Vrooman C. A comparative typology of pension regimes. ENEPRI research report № 54, 2008. P. 25–26. URL: <http://aei.pitt.edu/11490/1/1647.pdf> (data zvernennya 04.05.2018).
23. Holzmann R., Hinz R. Old Age Income Support in the 21st century: An international perspective on pension systems and reform. The World Bank, Washington D. C. 2005. P. 42. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTPENSIONS/Resources/Old_Age_Inc_Supp_Full_En.pdf (data zvernennya 14.07.2019).
24. Oficijnij sajt Vsesvitnogo banku. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/> (data zvernennya 18.09.2019).
25. Holzmann R., Hinz R. Old Age Income Support in the 21st century: An international perspective on pension systems and reform // The World Bank, Washington D. C., 2005. P. 42. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTPENSIONS/Resources/Old_Age_Inc_Supp_Full_En.pdf.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Экономические науки»

№ 8(40)

Головний редактор — *Камінська Т. Г.*

Київ 2020

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38(044) 222 58 89
Контактний телефон: +38(067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.08.2020. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 15,35. Тираж 100. Заказ № 217.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.